

OSVIT

Ivo Mijo ANDRIĆ, Slavo Antin BAGO, Ivan BAKOVIĆ, Ivan BRADVICA, Zdenka ČORKALO, Ilija DRMIĆ, Malkica DUGEČ, Srđan DUHOVIĆ, Tvrtko GAVRAN, Mate GRBAVAC, Sabahudin HADŽIALIĆ, Danko IVŠINOVIĆ, Snježana JELINIĆ, Zorica JURILJ, Zdravko KORDIĆ, Miljenka KOŠTRO, Mate KOVAČEVIĆ, Nevenka KOVAČEVIĆ, Đorđe KRAIŠNIK, Fabijan LOVRIĆ, Zdravko LUBURIĆ, Vlatko MAJIĆ, Srećko MARIJANOVIĆ, Ante MATIĆ, Sanijela MATKOVIĆ, Ljerka MIKIĆ, Mato NEDIĆ, Valerio ORLIĆ, Josip PALADA, Lidija PAVLOVIĆ-GRGIĆ, Pero PAVLOVIĆ, Igor PETRIĆ, Jozefina PRANJIĆ, Ivo RAGUŽ, Ivan SIVRIĆ, Božidar STANAR, Anto STANIĆ, Miljenko STOJIĆ, Dušan STOJKOVIĆ, Matej ŠKARICA, Mladen TOPIĆ, Slavko VRANJKOVIĆ, Andrija VUČEMIL, Dražen ZETIĆ, Milenko ŽUPANOVIĆ

OSVIT
Časopis za književnost, kulturu i društvene teme

Naklada
Društva hrvatskih književnika
Herceg Bosne, Mostar

Za nakladnika
Šimun Musa

Uredništvo
Fabijan Lovrić (*glavni urednik*), Ljubo Krmeč, Željko Kocaj,
Joso Živković, Šimun Musa, Mijo Tokić, Miljenko Stojić,
Mate Grbavac, Šimun Šito Ćorić, Ilija Drmić, Ivica Musić,
Ivan Baković

Lektura
Ivan Baković

Računalni slog i tisak
FRAM-ZIRAL, Mostar

Časopis *Osvit* je referiran u
Central and Eastern European Online Library /Frankfurt am Main/
<http://www.ceeol.com>

OSVIT, časopis za književnost, kulturu i društvene teme. Adresa uredništva: Trg hrvatskih velikana b.b., Hrvatski dom hercega Stjepana Kosače, 88 000 Mostar, tel./fax – 0038736324432 e-mail: info@dhkhhb.org; Web: www.dhkhhb.org

Žiroračun *Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne*, kod UniCredit banke Mostar: 338 100 22001388 90. Za inozemstvo kod UniCredit banke Mostar: SWIFT UNCRBA 22, 7100-280-48-06-03666-5.

KAZALO

UVODNIK

Fabijan LOVRIC	
Riječ urednika	11

POEZIJA

Andrija VUČEMIL

Hrvatski obzori 1. ožujka 2015	13
Vrata straha	14
Riječ dvije o Petru, Jakovu i Ivanu	14
Pitanje dana	15
U ove dane svakojakih lutanja	15
Jaglac i visibabe	16
Ključevi sudbine	16
Habent sua fata libelli	17
Svi smo odgovorni	17

Ivo RAGUŽ

Promjenjivi i nepromjenjivi	18
Vrijeme i nevrijeme	19
Poruke s neruke	19
Nekad i danas	20

Srećko MARIJANOVIĆ

Ne ću stati	21
Svejedno	22

Fabijan LOVRIC

RUMENA MATEMATIKA

Oduzimanje	23
------------------	----

Zbrajanje	24
Množenje	25
Dijeljenje.....	26
Korjenovanje.....	27
Stupnjevanje	28
Razlomci	29
Uređen par.....	30
Afina funkcija	31
Decimalni broj	32
Nemojmo brojiti više	33
Malkica DUGEČ	
Bdijenje nad korijenima.....	34
Moja soba u tuđini	34
Tek u kasnu jesen.....	35
Što je ljubav	35
Lidija PAVLOVIĆ-GRGIĆ	36
Tavan moje bivše kuće	36
Naslijede	36
Nevenka KOVAČEVIĆ	
Duvan.....	37
Ja i mlađi brat.....	38
Vlatko MAJIĆ	
Luna na Pagu	39
DVI	
Stara mati	43
Partila je moja nana.....	43
Zdravko LUBURIĆ	
Bijelim pitanjima i okrutnim	44
Ove oči hramlju	45
Kuje glas svoje zemlje	46
Sve samo pokraj sebe stoji.....	47

Dražen ZETIĆ	
Harna djeca	48
U tišini neba	48
Nad dubokim obzorjima juga	49
Na grobu mojih predaka	49
Čija li su ovo svetišta.....	50
U osami sv. Vicenza	50
Snježana JELINIĆ	
Nešto o ljubavi.....	51
Igor PETRIĆ	
Kao i obično.....	52
Danko IVŠINOVIĆ	
Rastanak.....	53
Zjene	53
Groš.....	53
Jozefina PRANJIĆ	
Suze svetog Lovre.....	54
Breza bijela	54
Upleteni u „Svjetla mog vremena“	55
Dajem u ime tvoje.....	55
Milenko ŽUPANOVIĆ	
Oltar Domovine	56
Uspavanka.....	56
Sabahudin HADŽIALIĆ	
Biti	57
<i>Bježati možeš</i>	57
<i>Čudesni</i>	58
Vrijeme velikih valova.....	58
Ivan BRADVICA	
Smisao života.....	59
Sreća	60

Anto STANIĆ

Jedan je Bog.....	61
Mreže	61
Isuse, dođi u Kreševo.....	62

Slavo Antin BAGO

Sloboda	63
Oda kamenu	63

NOVI PJESNICI**Valerio ORLIĆ**

Čuvajte mi pjesme	65
Korak vremena.....	65

Srđan DUHOVIĆ

Sjena	66
Ti!	66
Nikad.....	67
Jutro	67

Mladen TOPIĆ

Svijet	68
Himna	69

PROZA**Zdenka ČORKALO**

Divka.....	71
------------	----

Slavko VRANJKOVIĆ

Župnik.....	77
-------------	----

Tvrtko GAVRAN

Gromovnik.....	81
Ne crkli	83
Pandur Ilija gasi svijeću.....	84

Kukavica	86
Ante MATIĆ	
Bojnikovo pismo.....	88
Imaš li pi.....	90
Mate GRBAVAC	
Semafor.....	94
Mato NEDIĆ.....	104
A ja za ljubav samo na taj dođoh svijet	104
Miljenko STOJIC	
Na potoku.....	115
Sanijela MATKOVIĆ	
Knjiga bez naslova.....	119
Ljerka MIKIĆ	
Pečat.....	132
Pučina	134
Miljenka KOŠTRO	
Undan i posli.....	137

ESEJ

Mato NEDIĆ	
Tamna strana zrcala	141
Josip PALADA	
Zapamćenja ili strugotine u vremenima zbivanja.....	147

PUTOPIS

Matej ŠKARICA	
Od Risovca i Radimlje, do Kruševa i Ričine – putevima kamenih hercegovačkih biljega.....	181

ZNANSTVENO PODRUČJE

Zdravko KORDIĆ

Kultura; njezine bitne odredbenice, proizvodnja kulture..... 191

Zorica JURILJ

Žena u zapadnohercegovačkoj tradicionalnoj sredini..... 216

OGLEDI I KRITIKE

Fabijan LOVRIC

Ante Tičić – kušanje vina poezije..... 239

Ivan SIVRIĆ

Duhovna lirika kao molitva 250

Ilija DRMIĆ

“O Ljepoto, tako raznolika, / I tako rasuta u bićima“ 258

Roman o Viktoru pobjedniku, o njegovu samoostvarenju 264

Ante MATIĆ

Nastali i nestali životi u rabljenu vremenu 271

Vlatko MAJIC

Između Erosa i Thanatosa..... 275

Mate KOVAČEVIĆ

Ukorjenjenje u svaki djelić prostora svoje zemlje 278

Mate GRBAVAC

Osvrti na neka književna ostvarenja 282

Dušan STOJKOVIĆ

Kako nas je osvijetlio Heraklit mračni 300

Đorđe KRAIŠNIK

Monument Prijateljstvu 307

Ivan BAKOVIĆ

Na putu prema Kunari planini 310

Kastorskim vremenima unatoč 313

Pjesnici su..... 316

AFORIZMI

Božidar STANAR

Aforizmi..... 321

Ivo Mijo ANDRIĆ

Novi aforizmi..... 323

POLEMIKA

Odgovor Zdravka Kordića na tekst Pere Pavlovića..... 327

Odgovor Pere Pavlovića na odgovor Zdravka Kordića 329

IN MEMORIAM

Janko Bučar (1952. – 2016.)..... 331

DOKUMENTI

Odluka o dodjeli Šimićeve nagrade 2016 335

Biskupi BK BiH: Poruka javnosti s obzirom
na aktualno stanje u Bosni i Hercegovini 339

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani suradnici, novi *OSVIT* u vašim je rukama, s vašim priložima u kojima su vaše impresije koje nesebično dijelite s čitateljima. Moć dijeljenja je darovana onima koji istu znaju i osjećaju potrebu, podijeliti s drugima i drukčijima. Zato treba biti strpljiv i vjerovati.

Nastavljamo s tradicijom poboljšanja kvalitete, umjetničkim, estetskim, humanim i znanstvenim pristupom određenim temama koje su stigle do Uredništva, kojemu je Upravni odbor dao povjerenje spram stručnosti i vjere kako posao koji rade, rade pregalčki i profesionalno. Kako bi posao Uredništva bio djelotvorniji, lakši za prosudbe i ocjenu, napose za rad, trebalo bi se pridržavati nekih dogovora, norma o tekstovima. Trebalo bi ih poslati u Wordu 12; i ne cijele zbirke, nego da autori daju prijedloge što bi željeli objaviti (pet stranica – priče, pet pjesama, desetak stranica znanstveni rad koji bi trebao biti novina u časopisu... No, to su samo želje. Zašto?

Promjena u sustavu obrazovanja uvelike zahtijeva razvoj u pristupu znanstvenim temama već u osnovnoj školi: esejističkim pristupima, diplomskim radovima, seminarima, koji u umreženosti školstva zahtijevaju sustavan analitički rad, njegove forme i žanrovska stremljenja.

Mladim autorima dat će se prostora za njihove radove. Oni trebaju biti svježina i novi val književnoga stvaralaštva i blistavih uspješnica.

Književna produkcija u svjetskim razmjerima, neka bude nova rubrika, novi poticaj za one koji žele objavljivati prijevode kao prokušani autori, Željka Lovrenčić, do onih koji se tek pojavljuju i obogaćuju naš časopis stječući povjerenje i uvjerenje da mogu.

Našim istaknutim članovima (kao Vesni Parun), nameće se potreba objaviti tematski broj *OSVITA*.

Isprika slijedi svima onima koji su na neki način, ali ne namjerno, zakinuti za objavu svojega imena na stranicama *OSVITA*...

Našim članovima koji su nas napustili pod okrilje Njegovo, neka je svaka čast i slava, a mladima: uzoritost, strpljenje i vjera u rad.

Neka *OSVIT* bude svjetlo u našim srcima!

**Vaš urednik:
Fabijan Lovrić**

Andrija VUČEMIL

Hrvatski obzori 1. ožujka 2015.

Bratu Martinu

Ukazaše mi se,
kad tvoj grob otvoren ugledah,
svi ti obzori ispod kojih smo
tako često vrlo naivno stupali.

A ti ode ispod tih obzora
bez pozdrava
pun valjda ufanja da ćemo
u najtežim trenutcima
biti zajedno.

Kad te predadosmo, nakon
uobičajene molitve,
u krilo majke – zemlji hrvatskoj –
da ti bude laka
i da se u njen dio kao prah
od iskona pretvoriš,
sjetih se i to je dio moje molitve
da je ovuda po toj zemlji
koju su naši oci i djedovi orali
i prvi kralj na svoje krunjenje
hodio.

Počivaj u miru
i zagovaraj nas gore na nebesima
kod predaka od kojih smo
sve ovo što imamo
baštinili.

A mi ćemo, nadam se pun sam
ufanja,
koji ostasmo još koji dan
ispod tih obzora
uspravno i s ponosom
što smo te imali za brata,
oca i supruga ili rođaka
stupati.

Vrata straha

Prolazim sa strahom
kroz čudesna vrata susreta
okovana nesporazumima
i pozlaćena lažnim obećanjima
velikodostojnika
koji usprkos slavi i ornatima
prodoše u zaborav
i ne obazirem se
na prošlo
jer je toliko u sadašnjem
da je buduće potpuno zamaglilo
a vrata su tu
i prag
samo trebam učiniti korak
u nešto novo
samo meni dosuđeno.

Riječ dvije o Petru, Jakovu i Ivanu

Što vidješe i čuše
u snu ili javi
i što poslije viđenja
progovoriše pitam se
i zanimjih kao i oni u trenu
jer ne znam pravu riječ
progovoriti.

Čiji smo mi sinovi
ako riječ nismo čuli
i ako je čusmo
a nismo razumjeli,
kamo korak uputiti
ako ne prema čovjeku
da se u njegovom zrcalu
očovječimo, pitam
sebe i sve oko sebe
što reći o lažnim prorocima
kojih se toliko namnožilo
gotovo da se ne zna
što je laž
a što istina
svakodnevnica koja nas okružuje.

Pitanje dana

Ako nisam u onom boru visokom,
u jeli razgranatoj
ili čempresu razbarušenom,
ako nisam u cvijetu kadulje,
mirisu lavande,
milini kamenike,
ako nisam
u buri silovitoj,
u jugu tako širokom
ako se ne nalazim u zrcalu
jezera i rijeka koje mirno protječu,
gdje sam onda pitam se
na tvoje rame oslonjen,
istino, koja nas tako često
zaobilaziš,
pitam se da se besmisla života
i smisla smrti oslobodim
kao što su se mnogi ljudi od riječi
prije mene i danas pitaju.

U ove dane svakojakih lutanja

U ove dane svakojakih lutanja
i ja bijah kao ostali
na putu
ne znajući kamo sam to krenuo
a htjedoh biti
samo JA
bez obzira kako bih ga
velikim ili malim slovom pisao.

Zastado brdom
zaista golemim
bez putokaza i jasnih znakova
tko se i što se
na samom vrhu gore nalazi...

(siguran sam da se ne radi o Gori
Sionu)

Zaista želim biti
samo ja
bez obzira kakvim ga
početnim velikim ili malim
slovom
pisali.

Jaglaci i visibabe

Jaglaci i visibabe
 proljećem pozvani pomoliše
 svoje glavice cvjetne bijele i žute
 kroz snježak koji se inatio
 da još malo zemlju pokrije.

Činilo mi se da čuh
 njihov šapat, zapravo pitanje
 kamo si to se putniče uputio,
 gdje su ti, lualico, djela ljubavi
 što nosiš u toj torbi
 na prsima...
 mi smo tu da ti dan uljepšamo,
 reci nam kamo si krenuo
 i ako nas ubereš
 kome ćeš nas darovati
 zauvijek...

Zastadoh i u tom trenu
 ne znadoh što bih mogao reći
 a puno sam toga u srcu
 i u rukama nosio.

Hvala ti, jaglače i tebi visibabo
 što ste me zaustavili
 i svojom milinom dan ispunili.

A o djelima ljubavi
 nekom drugom zgodom
 račun ću položiti.

Ključevi sudbine

Zaustavljen u ovoj ledenoj pustoši
 naših nesporazuma i prepušten
 vjetrovima
 uzaludnih nadanja
 u opustošenoj domaji,
 što će me ako ne TVOJA RIJEČ
 ugrijati
 da krenem prema prozorima
 okovanim ledenim izmišljotinama
 i zaobiđenim istinama
 a koje moramo pootvarati
 da svjež zrak ISTINE
 pomete lažljivce i prekine
 njihove zle namjere
 koje nas desetljećima sputavaju.

Zaista vam kažem
 u RIJEČI NJEGOVOJ
 ključevi su naše sudbine.

Habent sua fata libelli

Sve ima svoju, pa tako i knjiga,
 sudbinu,
 davno reče i zapisa Rimljanin
 pa tako i ove riječi
 koje zapisujem,
 možda hoće a možda i ne će
 doći do nekog
 kome će nešto značiti
 kao što su meni bile
 spas od mraka koji me okruživao
 kad sam se vrlo često
 sa samim sobom
 i svime oko mene
 suočavao.

Puštam ih neka lete
 i dožive kao i ja
 svoju sudbinu.

Svi smo odgovorni

spomen na Petra Šegedina

Zaista, danas i ovdje
 u ljeto Gospodnje
 dvije tisuće i petnaestom
 moram te uznemiriti
 i upitati: Gledaš li nas s tih
 nebeskih visina
 i što misliš
 o našoj odgovornosti
 da nam se događa to
 što nam se događa
 i nismo li stoput odgovorniji
 nego ti u ono vrijeme
 kad si sve oko sebe i sebe
 pitao?

Oprosti nam
 što ništa ne naučismo
 i zaboravismo i ono malo
 što smo naučili
 u ne baš rascvjetalom
hrvatskom proljeću.

I još se moram kao i ti
 bezbroj puta upitati:
 „Tko će nas od nas samih
 spasiti?“

Ivo RAGUŽ

Promjenjivi i nepromjenjivi

Žubore glagoli u zavičaju
Cvjetaju pridjevi kao u raju
Ovdje nema zamjenica
Svi smo imenice
Ne roji i ne broji

Nepromjenjivi ti kapu kroji
Usklici radosti i boli
Umjesto prijedloga čimbenik
Prilog voli

I veznici su u nekoj vezi
Čestice nisu baš česte
A, kažu, svijetla budućnost
jeste

Okrenuli su novu stranicu
A do pričuvnih adresa
Morali su prijeći granicu
Otišli su u beli Zagreb grad
A na nas misle i sad
A ostali su tragovi;
Imenice – spomenice
Bez kapi vode kamenice
Nestali su glagoli
Tužni su nam pridjevi
Smanjeni su brojevi
A zamjenice kažu
Mi i onako nismo u
prvom planu

Vrijeme i ne vrijeme

U svako vrijeme
Može doći ne vrijeme
I provjeriti je li kuća
Na kamenu ili pijesku

U svako vrijeme može doći
ne vrijeme
I donijeti neplaćene račune
I goste mrka pogleda

U svako vrijeme može doći
ne vrijeme
I pomesti mrvice sa Lazareva stola

U svako vrijeme
Može doći ne vrijeme
Donijeti dugu sušu
Ili neku trulu dušu

I zato pripravnici budite
Svijećé ne gasite!

Poruke s neruke

U vremenu nemilosti
Trpi i posti
U vremenu nježnosti
Dabogda živio od književnosti

Ako težiš ekonomskom spasu,
Ne jedi u klasu
Kad nastaje dugotrajna suša,
Gospodine, tko će opstati;
Trula ili od čovjeka duša!?

Na kraju slijedi
Veritas od vina:
Rad je stvorio čovjeka,
A nerad gospodina

Srećko MARIJANOVIĆ**Ne ću stati**

Kamenim drumom idem
suton navlači krš
i pokoje drvo uz put
još pokriva prašnjavi dan
prelijeva prah u san
pratim sjenu čovjeka
koga uvlači noć
oslušujem disanje njegovo
astmatično i teško
ne djede ti živjeti nisi
prestao ti hodajući nisi
zastao da se ogledaš
za svojim grobovima
za malim križevima zapučenim
žicom

od drveta koje si pokupio
za ogrjev po iločkim šumama
pucketaju zglobovi tvoga koraka
ispred mene
škripuću bolesna pluća
i zovu me
ne ne ću stati
premda mi treba
odmorna noć iako želim
zvijezde i vino ispod ove
padine ispod ovog najsjajnijeg
neba jednoga dana
moga života
poslije tebe
ne djede ne ću stati

Svejedno

Umotan u mladost
namirisani smijehom
jurim ovom ulicom
tunelom od zlata
cvrkutavi oblaci plove
iznad mene pokazuju mi letom
u nebeska vrata
sunce pljušti pločnikom
i stotine boja
sad prolazi pokraj mene
gdje je ona tvoja
crvena i napeta
malo kraća bluza
oči plave nestale su
sve sad blješti i miješa se
osjećanja i sjećanja
drhti zemlja od brzine
krv što kola ovim mesom
niz ulicu odnosi me
kao orač kroz parkove
siječem klupe tobogane
drvo ako ispred stane
pada podno mojih nogu
danas ja sam sve što hoću
danas ja sam sve što mogu
s tobom ili bez tebe
ljubavi svejedno je

Fabijan LOVRIĆ

RUMENA MATEMATIKA

Povodom 35 godina od izlaska iz tiska prve zbirke pjesama

Oduzimanje

Ako smo brojevi iz aritmetike
oduzmi me onda od sebe,
tako ne ćemo imati djecu,
ni dom
ni još štošta,
ali ćeš imati nevinost
koja te spoznaje košta.
Oduzmi me i poslije aritmetike
ubojstvom po idealnoj mjeri,
tako da odem u svemir,
tako da se odselim.
I,
eto,
sve ti praštam,
ja samo znam da volim,
zvijezdu ili više zvijezda,
možda zvijezđa cijela,
takav sam kakav jesam

i za to nema lijeka.
Ako me ipak ubiješ,
čeka te tamnica teška.
Neka ti se ne potkrade pogreška,
ubojstvo planiraj sa mnom.
Ostavit ću krasopis
na kojem će sjajit čitko:
- Onaj, tko ovako voli
samoga sebe ubija.
Ti si mi bila srce,
a ja sam gorio s dva kraja,
onda me srce kresnu po sredini,
umrijeh od sjaja.
Oduzmi me,
onako,
aritmetički,
ako te sve to veseli.
Ja samo znam voljeti

i zbog tog sam kriv do neba.
 Ali
 zar tebe ne veseli,
 kad modrinu pospe
 plameni haljetak zvjezdica
 na čvrstoj strasti rose?
 Sad te već molim:

- Ubij me!
 Aritmetika nije bitna.
 Ne mogu sam izvesti taj čin,
 ti budi produžetak mome htijenju,
 a ako ne ćeš,
 planut ću kao noćni leptir
 na vatri njenih zjena.

Zbrajanje

Budimo na čas brojevi
 tek da se zbrojiti damo.
 Tvoj broj nek bude tisuću ljepota,
 a moj ništice četiri.

Piši me ispod sebe
 i račun privedi svršetku,
 da osjetiš strast rješenja
 kad smo postali jedno.

Stopili smo se u zbroju
 ko kisik i sunce u listu,
 izmiješali sokove i želje
 i sretni čekamo rođenje.
 Ti si tisuću ljepota,
 a ja ništice četiri;
 pri tom mi duša toplina

i sklona isparenju.
 Odluta tako magličasta
 među stasite breze,
 te tamo nešto čara,
 nešto potajno veze od paukove
 niti –
 ta moja duša.

Zbroji me malo čvršće
 da se ne raspu veze.
 Ništice i onako ne vrijede
 u aritmetičkom smislu,
 ali,
 neka malo i mene,
 u ovom poznatom zbroju –
 tvojih ljepota.

Množenje

Pomnožimo se kao ljudi
(ne miješaj to s razmnožavanjem),
načinimo nogama znak množenja,
rukama označimo željene brojke.
Svodimo račun u sebi
da jedno drugom ne smetamo.
Koliko dugo?
Nije bitno,
važno je doći do rješenja.
Ja sam množio htijenja
s tvojim materinstvom,
jer,
izmiješali smo ruke,
rasuli aritmetičke čari,
već se nazire umnožak
negdje u tvojoj nutrini.
- Hosana u visini...
Samo da umnožak bude zdrav,
onako,
aritmetički.

Sad kad smo se izmnožili
(upristoji se i ne brkaj to s onim)
nešto nam račun sumnjiv.
Jedan put jedan je jedan,
a kod nas je ispalo tri.
Poslije smo izvršili provjeru
i izašlo je četiri.
Sumnjiva je i provjera,
odustati treba na vrijeme,
kad množim šutnjom srca
onda je račun jasan.
I sve sam tako bliže
gorućoj usni neba
u ovom aritmetičkom viru
što me kida od tebe.
Ponekad tako zapne...
Račun se ne da svesti.
Znalci smo,
nije da nije,
izgleda,
aritmetika griješi.

Dijeljenje

Ti budi načas djelitelj
pa nas ti podijeli,
a ja ću djeljenik skroman,
tako da plešemo između dvije
točke
sve do usitnjenja.
Dijeli me s razočarenjima,
s nedaćama,
sa snom o novcu,
račun će biti u tvoju dobit,
čisto,
aritmetički.
Nemoj me dijeliti sa sanjarima,
pjesnicima,
ljubavnicima.
Naravno, ne zbog mene,
nego zbog aritmetike;
ne će ti valjati račun.
Ako pak suprotno misliš
dijeli me i s njima,
ja volim zanesenjake
i volim biti među njima.
Zarimovali smo se aritmetički
balajuć između dvije točke,
aritmetika je igra brojki
i nemoj stat na dvojki.

Nemoj me dijelit sa srećom,
poludjet će brojke.
Rođen sam da ne cvjetam,
ne će me zemlja ova,
ja sam u sferi bola,
sreću nikad ne dijeli.
Razveseli se do leptira,
do lasta,
kukaca i klica,
do rose,
mora i neba,
vesela budi.
Ne dijeli sreću nikad.
Sreću samo odšuti.
Kada je račun takav,
kad tražimo točnost u broju,
stavi me malo na srce,
udahni u dušu kao eterska
isparenja,
tako da misao zaleluja,
da se izgube znamenke,
a kad se misli srede
ponovno bit ću broj,
ja – djeljenik tvoj.

Korjenovanje

Već nas je sivilo stiglo
u lomnom struku čelika,
a još se nadamo nečem,
još nas zanima matematika.
Došli smo do višeg stupnja
bar u aritmetičkom smislu,
ti budi raskošna brojka,
ja ću se sviti nad tobom i reći:
„Ovo je moje srce;
razdijeli ga na pladnju grudi,
onako, kako u naručju piše,
i to će biti korijen naših žednih
tijela –
željena nova brojka.“
Kada je naručje prazno
tad je dvojka,
a može korijen biti tražen
nekog višeg broja,
i ja ću šapnuti opet:
„Ovo je srce moje,
ovo je čaroban lijek –
dobar tek.“

Sladokusci strasti rješenja
naći će sebe u putenosti broja,
oni s nježnošću pišu,
jer;
ti si brojkica moja.
Ne dam da budu grubi,
da korijen izvade krampom;
da rade nešto silom
ne ću izdati nalog.
Ja čuvam svilenu baju,
ja čuvam njezinu svilu
za sladokusce rješenja.
Korijen iz srca moga,
kad smo već postali brojke,
korijen iz srca tvoga,
korijen iz obadvoga,
bit će beskrajna ljubav
u aritmetičkom smislu,
Raskošnost tvoju sitnim
postaješ drugi broj,
ako se s njim pomnožim –
opet ćeš biti ti,
opet ću kazati moći:
„Ovo je srce moje;
ovo si stvarno ti.“

Stupnjevanje

Imaš čudnu želju,
skriti se u malom.
Sužanjski moja brojka
čući nad tvojom sjenkom.
Sad se igramo skrivača,
snaga otkrića u nama kuca,
ti si glavnica prepuna elektriciteta
i samo što poput munje
ne šibneš u znamenke mnoge,
ali,
tu su moje usne koje ti ljube noge,
da se ne raspeš u rješenju
i ne uništiš mene –
najobičniji aritmetički pojam
u višem stupnju matematike.
Ti si džepna Venera,
svjesna ljepote u mudrosti,
svjesna mudrosti u štedljivosti,
a ja sam onaj broj
što kaže koliko puta,
sve dok se ne istopim –
u tebi vrijedi.

Ti si postojan broj,
za mene to ne vrijedi,
ja samo u znamenkama
brojim raskoši tvoje.
Ako si dekadaska brojka
ja se uz tebe pribrajam,
kao kapi rose
na cvjetnoj grančici trešnje,
da tvoja raskoš bljesne
kroz razlomljeno sunce,
dok mene sasvim nestane,
istopim se u tebi,
u raskoši znamenki tvojih
koje ti život znače.
Bez tebe ja ne postojim,
bez mene ti bi mogla,
ali bi umrla igra
i s njom mnoge čari.
Dobro je što smo skupa;
lijepo što smo sanjari
da nas i brojka žari.
Ali da nema žara
bili bi brojke za sebe,
ne bismo se stupnjevali,
ne bismo imali spoj,
bili bismo – običan broj.

Razlomci

Isus razlomi kruh i reče:
„Uzmite i jedite od ovoga,
ovo je tijelo moje.“
Razlomci zato postoje
da nam pokažu jasno
koliko neke cjeline
pripada osobno nama,
ili pripada drugom
ako nas u djelidbi uopće nema.
Razlomi i ti mene,
ali budi iznad crte,
je ću ti dati prezime
tek da te nazovem po sebi,
ako razlomak ne vrijedi
ipak smo bili spoj –
racionalan broj.
Matematika je igra brojki,
razlomi me da bih pamtio dugo,
da mi zabride misli,
da mi se jecaj otme,
da budem nazivnik tvoj,
da budem zaljubljen broj.
Vjeruj mi, izdati ne ću,
ja nisam kao Juda,
znamenke prave čuda
u tvome brojčaniku.
Na tvome ljupkom licu
na kom izviru sunca,
trag je vječnosti broja,

nedokučivosti vrhunca.
I kroz razlomak ovaj,
neka sam razlomljen,
strven,
ti nosiš vječnosti krunu,
ja sam obično trunje,
nazivnik na tvome tijelu
pričvršćen toplinom usne
za dojku punu mlijeka.
Što nas razdvaja crta
to smo spojeni čvršće
u aritmetičkom smislu,
stopljeni u pet petina
gdje smo postali jedan.
Taj jedan nas usrećuje:
tako uzavru sokovi,
tako se izmiješaju bokovi,
tako olistaju ruke,
korijen puste noge,
tako se izbrišu misli,
procvjetaju oči,
postanu nejasne znamenke,
osim razlomka – pet petina.
Petica s tvoje strane,
petica s moje strane,
zanemarimo tijelo
a crta ne znači ništa
kad htijenja postanu broj –
prirodan broj – jedno cijelo.

Uređen par

Uredi se malo draga.
Još si stasita dama;
ti budi na apscisi,
ja na ordinati,
budimo koordinatni sustav,
budimo x i y ,
budimo racionalni brojevi.
Ja bit ću vodoravno u x -u,
tako da me po pupku režeš,
svojom ljepotom vežeš,
tako srčem tvoj ženski čar;
biti ćemo x i y –
uređen par.
Uredit ću se i ja,
jer;
to je aritmetički izraz,
pravilo samo po sebi bitno,
dva broja jedan do drugog
u strogoj igri matematike.
Neka nas ne razdvoji zarez,
kada nas zagrada grli.

Zagrade neka budu ruke
što nas toplinom drže
u aritmetičkom smislu,
no imajmo i svoj dar –
budemo – uređen par.
Tvoje su vrijednosti gore i dolje,
moje su lijevo i desno,
u praksi –
to je nešto drugo.
Uzmimo primjer sjedišta u kinu
gdje ja ću biti red,
a onda ti ćeš doći i sjesti,
naravno na svoje mjesto.
Ja bit ću broj deset,
desetka budi i ti,
dijelit će nas zarez,
grliti zagrada.
Zagrlimo se i nas dvoje
neka zarez od zavisti pukne.
Budimo – uređen par.

Afina funkcija

Afa je lijepo ime
u nekim zemljama istočnim.
Na zapadu to nema značenja,
osim aritmetičke teze.
Nastala od latinske riječi
affinitas,
kod nas istepana iz afiniteta
i rođena kao Afina –
afina funkcija u matematici.
Funkcija naznačena formulom
gdje x pripada skupu Q .
Pripadamo i mi jedno drugom
u skupu topline ljubavnog
gnijezda,
da se ističe tići
iz naše požudne čežnje,
pa da nas gladni kinje,
da nam se otmu zvijezde.
Ti se gnijezdiš u skupu Q ,
a ja sam x što pripada tom
gnijezdu
u kom se a i b zbroje
i afina funkcija to je.
Mi smo funkcionirali i ranije,
no svijest je ljudska pojava čudna,
za nepoznatim teži,
tražeći tako nove nijanse
da bismo ostali svježi.

Svježina izbija iz novog pristupa,
toplina u bedrima nas pali,
tijesno nam gnijezdo,
tijesan nam razum,
i sve nam nešto fali.
Budimo zato afina funkcija
u strogom ritmu znamenki,
ne udaljujmo se od teme,
ti samo sjedi na sjemenki
dok se rezultat ne izmili
iz pripadnosti skupa.
Mi smo u skupu skupa
u gnijezdu što će nas rukama
vezati,
a te ruke se otmu –
vole po tebi bježati.
U mozgu,
mornarski čvor se driješi
i brod se otme kopnu,
na pučini ga orkan pjenama šiba
dok se strasti ne popnu
u svoju tihu ložu,
u krevet toplog mira,
u gnijezdo sfniteta,
u rješenje aritmetičko –
u afinu – funkciju.
Zagrljeni, još topli, dišemo mi –
ja – i ti;
afinom funkcijom riješeni.

Decimalni broj

Dok smo razlomci bili,
bili smo nespretno dragi.
Sad novi položaj slijedi,
ali smo ipak spoj –
decimalni broj.
Naš decimalni zarez
dijeli decimalna točka.
Ti budi opet cijelo,
ti budi opet glavna,
a ja sam ona znamenka
što bi te načeti htjela
iza decimalne točke.
I da brojevi nismo,
u meni se nešto začne
što teži da te načne.
Postala si aritmetički kameleon,
usavršila talent mimikrije,
ja pipam tebe u decimali,
a ti se u razlomak sakriješ.

Množiti tada te moram,
samo mi stvaraš probleme;
da ne gubimo vrijeme –
ima malo do mene;
jer;
ako smo broj – budimo broj.
Prirodan spoj –
decimalan broj.
Uvijek nas nešto dijeli
da ne budemo cijeli.
Dijeli nas osobna koža, dijeli nas
crta i točka,
dijeli nas vlažnost usne,
dijeli nas san o sreći,
ali,
ta točka u decimalnom zapisu je
spoj.
Grli me svojim znamenkama.
Ti budi posve moja,
a ja ću biti tvoj –
decimalan broj.

Nemojmo brojiti više

Ne brojimo više
mogu nas ubiti strasti.
Sve dok me ide brojka
svlačiti ja te volim,
dok se s višnjina cvijeta
kap po kap rose sliva,
na moju žednu usnu,
na jezik ružičasto blijed
od plama duše vulkana,
da sama sebe ne prepoznaš,
da se otuđiš od svijesti.
Opet ćemo se nas dvoje sresti
u broju nekog stoljeća.
Ti opet bit ćeš višnjin cvijet,
ja opet ništica goruća
što usnom po tebi pali strasti
na cvijetnjacima kapilara,
da te pretvorim u san ljetne noći
s mirisima Mediterana.

Stvarno tu više nema brojki,
u ljeskanju mnoštva se gubi
znamenka vječitog svjetla.
Cvijetom si čelik sjekla,
talila čvrstoću da poteče,
da brojčanici polude
kad padne cvrčkova večer,
kad me pretvoriš u drhtaj.
Ne brojimo više.
Čelik si sjekla cvijetom
dok kisik pluća pali,
novi atom ugljika
pribrajam molekulu strukture.
Od mene iskuj potkovicu
i potkuj divljeg ždrijepca
neka plamen lutam svijetom –
nemaju brojevi ništa s tim –
sjekla si čelik, cvijetom.

Malkica DUGEČ

Bdijenje nad korijenima   Moja soba u tuđini

U dubine rodne grude
 Usađeni, unjedreni
 Odoliše zlu i mijeni.
 Ni prodani, ni kupljeni.
 Znojem, potom izmoljeni
 Hrvatski nam korijeni
 Sol su zemlje, veza trajna,
 Zrak i suza zavičajna.
 Ne možeš ih iščupati,
 Niti skriti, drugom dati,
 Niti svijetom rasijati,
 Ni sattri, ni slomiti
 Već tek srcem udomiti
 I nad njima, vidljiv svima,
 Dom sagradit sinovima
 I kćerima, unucima,
 Bdjeti nad njim djelom, potom...
 Kad rastanak sa ljepotom
 Doma tvoga jedinoga
 Tebi javi Božji zov,
 Mirno kreni u Dom nov!
 Sve dok traju, dok ih ima
 Unuci će tvoji bdjeti
 Nad hrvatskim korijenima!

Moja je soba mnoga lica vidjela,
 Upila mirise knjiga, sočnih jela
 I pričat bi mogla, za dana vidjela,
 O sjaju i bijedi raznih uma djela.

Svoje je goste uvijek prepoznavala
 Po boji glasa i odjeku koraka,
 Ali nikad tajnu nije odavala
 Da je svjedok bila i svjetla i
 mraka!

Moja soba sad je tek spomenar
 stari
 U kojemu riječi, slike mnogo
 znače,
 Jer kroz njih ožive i nestale stvari.

O, da moja soba govoriti znade
 Govorom ljudi, čežnjom iz tuđine,
 Procvale bi u njoj i cvjetovi nade!

Tek u kasnu jesen

Hrvatskoj pjesnikinji Veri
Primorac

Sićušne su brige i sićušne stvari
S kojima se živi, druguje i stari,
Ali koje čovjek uoči, prepozna
Tek u kasnu jesen, tek u ljeta
pozna.

Spoznaje te kasne za njeg tad ne
vrijede,
Jer je tijelo slabo. I kose su sijede.
Sva ljepota vene, sjaja nema više.
A i srce bije sve tiše i tiše...

Te sićušne brige, te sićušne stvari
Što su zbiljom bile kroza život cio,
Možda već odavno grob je
uudio.

Ipak, jednog dana il' sutona plava,
Stvarnije i ljepše nego što su bile
Pričine se nama. I postaju java!

Što je ljubav

Ljubav – to je pogled u daljinu
Kad nam srce sluti
Da za Domovinu baš svi vode
puti.

Ljubav su i bore
Na umornu čelu,
Utišano more
Na bure počelu.

Ljubav, prava ljubav to je
Kad se pjesma Domovini poje
Ispod tuđa krova,
I krik se prikrade
A niotkud nade,
Niotkuda zova

Da ti snagu dade
Za plovidbe nove.

Za ljubav su samo
Prokrčeni puti

Kad joj se predamo,
Kad svak od nas sluti

Sred mračna tunela
Zraku sunca. I svanuća bijela!

Lidija PAVLOVIĆ-GRGIĆ

Tavan moje bivše kuće

Na pragu otisak koraka
 utvare iz neispričana sna.

Duh pradjedove pjesme uzdiše
 u podmuklu zagrljaju paučine.

Četurica još šuti
 o djedu koji s njom u rat nije htio.

Vezeni rukav u bakinoj škrinji
 grli djedovu sliku.

Dimnjak se zakašljao
 od južine.

Kostur djetinje suze
 u mom oku.

Naslijeđe

*Tomislavu Jeliću
 i Tomislavu Bašiću*

mom starijem bratu
 u naslijeđe osta
 sjemenka riječi koja liječi

moj mladi brat
 stade na pleća djedovine
 i započe žetvu

meni pripade staro raspelo
 s kojeg moja braća
 zovu u zagrljaj

Nevenka KOVAČEVIĆ**Duvan**

Baš te taj dolac čeka
da prigledaš duvan
kojeg si opivala u svojin pismama
je li prispija za branje
reče mi mater

sićaš li se ćeri draga
kako san ga u mokru laptu zaligala
da brže proklija
kraj špareta na toplo misto mećala
u rasad posijala
da ne promrzne najlonon pokrila

kad je naresta u dolac posadila
iz čatrnje u bačvu vode do vrva
nalila
da se primi svaki Božji dan
zalivala
kad je zeru naresta
travu po njemu čupala
pa ga motičicon okopavala

kad je prispija za branje
pristavu po pristavu podbirala
prid kućon u ladu na konce nizala
na motke vezala
da se suši na serđene mećala
po noći kad okrene kiša
s kreveta skakala
da ne pokisne najlonon ga
pokrivala

kad se osuši u koke vezala
na tavan o gredu višala
kad omeća od južine
po boji i veličini razvrstavala
na kolinu listala
pačila i u denjak slagala

u duvanjsku stanicu pridala
procinitelji ga slabo platiše
od čega mi se smrklo prid očima
jer san puno truda u nj uložila
na žuton listu san ćeri moja
kap crnila od muke vidila

Ja i mlađi brat

U cik zore
dok je sunce po dolini
razgrćalo ostatke mraka
i pilo rosu s trava
probudila nas mater

dico ustanite odma svanilo je
potlje more kiša
triba ić priko grede ukupit šušnja
za prostrt pod blago

za tren oka smo skočili s kreveta
prid kućon se umili
ladnon vodon iz lavora
navukli naše aljine
obuli bate

uletili u kujinu
na brzinu posrkali vareniku
i ko strila nebeska izletili na dvor

sa žakom u ruci
i pomnjom u glavi
kako triba poslušat mater
brez okrićanja unatrag
penjali smo se uzastranu

iz daljine se čuja žamor čobana
po padinama brda blejale ovce
a iz dubine šume vitar donosija poj
tica

plineći u čvrstom dićijem nemiru
itali smo od nadahnuća
zalazeći sve dublje
u zelene odaje dubove šume

ispod stabala golim rukama
grabili šušanj i mećali u žake
sve dok i nismo do vrva napunili
s punim vrićama na ramenu
žurili kući pivajuć
ja i mlađi Brat

Vlatko MAJIĆ**Luna na Pagu**

(terra marique)

Pod suncem
tek najdraže
more i plaže.

Otok
kamen
i ništa više.

I ništa više
od Staroga grada.

Cissa (Caska)

što ode niz val
što tone u žal.

Dan se topi
u Maun.
Noć paun.

Koliko slavlja
prospu li se biseri
tišinom neba.

Pod nebom
brdo tamno.
Grad drhturi.

U daljini kiše.
Kroz mrak
mul se briše.

Stoljeća usta
dolje grgolje
zidovi zaliveni

nijeme oči
solju zasute
loze u dubini.

Ovdje samo
suhozid zjapi
s hridi kapi

i vrijeme soli
u bijelo dani
zagledani.

Prvi put sami
polijeću galebovi.
More se smije.

Ruka stara
! pomalo !
mrežu vuče

s kampanela
večer tuče.

Jezik od soli
val na ruci
luna u luci.

Zvijezde čuče
solana tek
utihu tkaje:

čekam te jutro
sunce nek pije

kamen traje.

I ako već
moram nešto reć
neka to bude
riječ Radost

ta čipka
što u meni
beskrajno
narasta

jednostavna
odvaljena
od srca
i velika kao
moj otok.

Kao moj otok
moja zemlja

čipkasta noć.

Da je vezilja
moja zemlja
gradove i luke
sva srca i ruke

kroz uši iglene
provukla bi
isplela i ušila
srebrne niti

našeg neba
ponad mora
preko polja.

Mi smo samo
razigrano srce
ruke čipkarice

prsti i konci
nad kušinom.
Bilo u crnini.

I pauk sićušni
razapeo u izlogu
svoju čipku.

Dok Vlašići
i na nebu i na zemlji
dotiču more.

Lun(a)
terra marique
pun(a).

Maslina je stara
sve oluje, bure
i raskoš sunca
u krošnju svila.

Snove je cvjetne
i vreline ljetne
u malu bobu
utkala, slila.

Svemir se sav
zanosno ljulja,
božanski dar
u kaplji ulja.

Djeca urlaju moru.
More im vraća
oblutke riječi.

Smijeh i suze dječaka
u grbu Poveljane.
Juraj i zmaj.

Košljun ko kljun.
Koštica mjesecine
na šljunku šumi.

Sva u kvrgama
znoji se u porodu
smokva u Smokvici.

Posvuda kamen.
U isušenoj lokvi
posrće vrana.

Čobani čekaju
da janjci blekom
sireve zakolutaju.

Kola mast.
To jesen luđuje
lozama Kolana.

Zapleo se zov ljubavi
u čemprese Novalje.
Listopad poljem krčmi.

U Metajni stara cura.
Stala ura.
Cvili bura.

Slana spi.
Potiljak neslan.
Škriljak preslan.

Otočni snijeg.
Sva u čudu našla se
suha kadulja.

Iznad Šimuna
Luna šije
čarobnicu zoru.

Trg se trgnuo.
Blistava riba na daskama.
Potom prolazi povorka.

Od Luna do Fortice
dica i judi
drciju ka tice.

Ti ra ra ra ra bom ba
te be ću vo dit do ma.

Pagus servus!
Ave Sulimane!
Vale karnevale!

DVI Stara mati

ik kad se kući vratim
ja san dite ka i prija,
tu me davno rodi mati,
ispod murve sist bi tija.

Nima više dragi judi,
cukra, masti, onog kruva,
da me dide vinom nudi;
samo pisma sve to čuva.

Isprid volta bačva stara,
dvori pusti, duša boli,
prilazin ka do oltara,
mati moja tiho moli.

Dok je stara mati živa
nima za me lipše sriće:
kada priča, kada piva
stanu ure, reste cviće.

Partila je moja nana

Zaspala je moja nana,
zazva ju je dragi Bog.
Cenasi joj u rukamin
lumin svitli na dnu nog.

Nagrišpana ruka suha
brižna bila noći, dane.
Bruštulana poput kruha
tepla ruka moje nane.

Nočas mi je u snu bila na kočeti
sva u cviću. Blaga svitlost pala na
nju taren suzu, palin sviću.

Zaboravit ja ne mogu njene oči i
besede: Nemojte se nikad svadit
nek vas drugi sritne vide.

Partila je moja nana,
još me jubav njena grije.
S anđeliman beli krila
sad na nebu čipku šije.

Partila je moja nana.
Još fuštan suši se na žici.
Partila je prazni ruku,
ostavila sve je dicit.

Zdravko LUBURIĆ

Bijelim pitanjima i okrutnim

Nijema podmuklost u krznenom ogrtaču otvara se tamo gdje svi čekaju za sve i s onima koji su mučeni okrutno okružena njihovim svjetlećim bijelim pitanjima i blijedim očima jednog pogleda bez lica, zaprepaštenom agonijom hladno miluje zgažene glave i imena onih ostavljenih koji su zasjenjeni hladnoćom njegovih ogrnutih usta.

Sav rastrgan diže se stišćući sadašnjost koja nas hladno grije, a tko stoji iza njega tamo je prljava moć, na tinjajućoj rani naroda oni ismijavaju tebe, njega, sve. Utopljeni u tolika usta ulicama praznim idu oni, a onda on bubnjevima praćen i snagom kojom se sam podigao.

Nitko ne govori o tome prije nego što će potonuti u zemlju. Svatko se žuri svojim poljupcima šutljiva sjećanja i to onda dok njegove riječi šute. Oni osjećaju sve što bi rekli dok drugi šute raskidanom jezom koja se vidi, u dimu više pred svakim stoljetnim hramom.

Onda sjenke putuju, dječjom krvi bjesne, jure okolo, gledaju uokolo u mrtve kuće, užarenim nogama nose sve okolo, i ono minulo što je tamo ostalo u podzemnim dvoranama punim očnih para gdje željeznim tornjevima šutljive krvi strpljivo čekaju stoljeća.

Ove oči hramlju

Probodene oči udaljeno
postavljene u glavama daha,
na mramorne stupove pepelnih
sjena
dižu se i otvaraju cijelim dugim,
ali i kratkim putem
od zapada do istoka i s istoka
vraćene tišinom
koja je išla po njih. Ukrućuju se u
divovskom priviđenju
i svo vrijeme zure u lice postanka.

Vrijeme zakukuljeno maglinom
obmanom pada ničice
u pozadinu, a iščezlo svjetlo
bez traga se širi ovim očima,
trpi zbog svih izgubljenih sati na
praznim puteljcima,
slijedi velikom hladnoćom ono
tamno nasilje,
i ono progonjeno i najbliže
zavijanje,
ono sa svim ispruženim rukama
i glasnom šutnjom neočekivano
piše umuklu jednostavnost
na svim nepotrebnim grobovima.

Jedna pokvarenost potiskuje drugu
na stranu k ovim očima,
a groblja beskrajno duboka i
napojena drhtajima
ne mogu plakati, samo vise i zjape,
zjape u transparentnu vječnost
koja prvotno slijedi sve, a onda
polazi s drugima
tiho u zemlju bez križeva s
neblagoslovljenim rupama.

Tupo, o tako tupo, kao nijemi crvi
gledaju
u raspadanje na svojoj zemlji, a
onda za guslama
koje pjevaju zabludu i bijes naroda
iz čijih ožiljaka ambrene boje pije
okrutno nasilje
dovedeno iz smiješka kojim želi
ovu gordu zemlju
istrijebiti dogorjelom hladnoćom,
neizmjernim zabludama i limenim
brojevima.

Kuje glas svoje zemlje

Taj čudni kovač bez obličja
 istrgnut iz ove pjesme naginje se
 u sebe
 i čeka kukavnim trijumfom
 bdijenje hladne jeze
 duboke kao duh umne krvi
 izbavljene od bijega,
 miče svjetlo za svjetlom oko svoje
 raskoši
 uhvaćene hladnim ugrizima sjena.

Iz prazne tuge obeshrabrenom
 zbiljom samopostavljeni ustaje
 i počinje se penjati uza živi san
 prokletstva.
 Uvijek potajom ovaj glasnik
 svijeta
 tmurno ispruža svoju tamnu ruku
 skrivenu iza potopljene istine i
 ispred suza
 i riječima rastegnutim kao staza
 traži uniforme zbog kojih stenje
 narod
 mračno kažnjen otimanjem svoje
 baštine.

Donesen teretom iz dana u dan,
 lažno,
 i on i drugi potiskuju sve stvari
 i tako šuplje, i hladno i zlosretno
 izgleda im
 svaki oprošteni dan
 donesen s mnogo ljubavi ledena
 svjetla osakaćena
 između živih mjesta zvukom
 vječne studeni
 i progutan krikom leševa.

Ponovno se cereći odlazi u tuđinu
 ta obožavana sjena pričvršćena
 ranama,
 dolazi svima govoriti kroz zemlju
 zemljom
 i sve u jednoj riječi hoće reći, hoće
 govoriti za vječnost,
 odvajkada razliježući svoj
 ukrućeni glas
 i zanesen rastapa se oduševljeno u
 svoja prazna usta.

Sve samo pokraj sebe stoji

Brdo koje tamno i prijeteće u nebo
strši, odavde prema tamo
u maglenom sumračju izbacuje
samo zatamljene jecaje.

Ovdje se naseljava potpuno
prigušena tuga vremena, a tamo
daleko pleše oko prošlih groblja s
onima tek smrću ohlađeni
crno smeđim zadivljenim
uzdisajima.

Puni nepoznatog stijenja oni
gledaju u onoga koji ih dokučuje,
šulja se kroz transparentnu trajnost
i ne kaže ništa, ništa
samo se sjenkovito širi, nadimlje
se, grbi, a onda iznenada
na svom samotnom putu pjeva,
pjeva po daljinskim blizinama,
i onda miruje uz neku besmrtnost
koja sjedi u vlastitoj tami.

Vječno ogrnuta u mrtvačku odoru
i nikada više nije znala tko je
on, tko neshvatljiv pepeo pjeva i
njegovu blistavost,

a tko je ona smežurana prisutnost
u onom praznom i plavom.

Iznenada se njezina druga duga,
duga sjena diže između
crnosmeđih panjeva i odlazi i
odmah se vraća zaljubljena.

Ona sve odgovore odgoneta,
tumači ih nekim tajnim šumom
koji izjeda nekog praznog anđela
sa stiješnjem žutim, ledenim
očima.

Dražen ZETIĆ

HARNA DJECA

(Boke kotorske)

... predšasnicima s Juga

Viktoru Vidi

Vjenceslavu Čižeku

Frani Alfireviću

U tišini neba

...večeri u kiši.
 Plače li to nebo... nagriženo
 slutnjama...
 rđavim... ljudskim slutnjama.
 Umiru li to zvonari... kao mirisi
 oleandra
 ispred crkve sv. Antuna... crvene
 kamelije u tišini
 stolivskih bogomolja...
 Zora bez djece. Kapelice u sjeni
 mrtvih...

Je li to Mjesec sam iznad mora...
 brodice bez ribara.
 Ušutjela sela... pijevci... procesije
 Maloj Gospi...
 Je li vrijeme – da se mre...
 Al'... kako da mrem,
 kad u meni –
 još sjećanja svetaca žive...
 ... zaljevu hrvatskih svetaca
 Boke kotorske...

Nad dubokim obzorjima juga Na grobu mojih predaka

Nad dubokim obzorjima juga,
zarumenjene večeri.
Spokojne ure umiruju more
šapatom
duboko tonući u san.
Mjesec rasprostire svoj veo
ponad surih gora srebrna zaljeva.
Titraji svijeća jenjavaju
kao odjeci riječi
u molitvama naših matera.
Na starom stolu
modri stihovi
nesretna pjesnika Vide
satkani u drevnim mozaicima
kamenih gradova:
sveca iz Male Azije
zaigranog dječaka Perasta.
U šutnji
rascvala cvijeta
kosti
stoljećima
kisnu...

Viktoru Vidi, pjesniku iz Kotora

Ne čuju se koraci.
Ne plaču sirote majke.
Ne zvone kameni zvonici.
Nema ih...
Ni tustih koraka.
Ni milog plača.
Ni brončanih topota zvonara.
Sablazni zidovi crkvice.
Sivkaste rozete.
Napola potopljene drvene lađe.
Pragovi obrasli gustim bršljanom,
pozelenjele stepenice od samotnih
jeseni...
k'o će već jednom doći...
Nabasati jutrom.
Provjetriti dahom mora
uske hodnike kotorskih
samostana...
k'o će već jednom doći...
u svečanim zaljevskim rađanjima
sunca,
i udahnuti plamen svijeće
na grobu mojih usnulih predaka...

*... malom primorskom mjestu
Lepetanima*

Čija li su ovo svetišta...

Zatišja.
 Odbljesci sunca
 jutarnja mora.
 Osamljene tvrđave
 u izbrazdanoj duši kamena.
 Drevni šarm opatije sv. Jurja.
 Oronuli sjaj crkve
 rasut u jeci
 harne djece
 zamrijelih
 peraških ljubavi.
 Čija li su ovo svetišta
 tisuću godina
 razmrvljena
 u prah... ?

... peraškim ljubavima

U osami sv. Vicenza

U nehaju jutra
 stoljeća
 prosuta...
 Osama sv. Vicenza
 razlomljena u nečujnim
 časima svjetlosti.
 Neogotički prozori
 teško čitljiva slova na zidu
 časnih gradskih otaca
 Opustjela hodočašća
 bose djece
 udovica
 kad
 Jaganjac Božji
 ostaje
Sam...

Snježana JELINIĆ**Nešto o ljubavi**

X

Toliko
kristalnih trenutaka
dobih
s tobom

X

I putujući s tobom
ljubav
životom
živim

X

Ne čujem te
i jutro ovo
sjetu
mi otvara

X

Trenutak spoznaje
u
pozdravu
zablista
ne rekoh
ništa
dotaknuh
zvijezde

X

Ako bih rekla
da te ne trebam
i
da snove
dijelim sama
ne vjeruj mi

X

Kako da ti
kažem
ljubav
je
ostala
zatočena
u meni

Igor PETRIĆ

Kao i obično

Kažem ne bojim se,
dovoljno glasno i za one u
posljednjem redu.
Neka čuju,
neka čuju svi, briga me.
Meni je dobro i u svemu tome
uživam.
Malo bolesno, priznajem, ali tako
je.
Svi računi odavno su plaćeni
i sve mrvice pobrane sa stola.
Nikome ništa ne ostavljam,
jer sve sam već dao
i nemam ništa za dijeljenje.
Kao i obično previše pričam,
nesuvislo mrmljam sebi drage
melodije
i u svemu tome vidim neki smisao
koji drugi ne vide.
Možda lažem,
možda glumim neprimjetno,
jer drugo ne znam i ne zanima me.

Previše toga se nakupilo,
previše proživjelo, a opet kao da
sam na početku,
prazan i čist od svega.
Upravo zato smišljam čudnovate
scenarije,
iako znam da se nikada ne će
odigrati
i nije me briga, ništa mi nije,
ovako dobro je i promjene su
nebitne.
Ako želiš, pored mene stani
iza onog starog trulog zida kritike,
nježno otvori oči, probudi se,
prihvati izazov i postani svoj,
neotuđivi dio sebe.
Mjesta još uvijek ima.
Mjesta za sve one posebne,
one drugačije.
Čekam te!

Danko IVŠINOVIĆ**Rastanak**

Kiša pada
još od jutra.
Rastajemo se
ona i ja.
Ne plače ona,
a ne plačem,
bogme, ni ja
jer ni ona
ni ja nismo
ni iz kakve pjesme.

Groš

Kada vrijeme
prolazi pokraj tebe,
a ne možeš ga
uhvatiti za sebe,
prosjaku darivaš
zadnji groš,
vjerujući kako može
samo on još,
pomoliti se Bogu
za tebe!

Zjene

Kad pogledam
u raširene zjene
jedne žene,
kao u ogledalu
vidim ima li
ili nema u
njima mene.

Jozefina PRANJIĆ**Suze svetog Lovre**

Majko,
dok noćas
s neba padaju
suze svetog Lovre
a nebo se vidi
kao na dlanu,
tvoja kći
na travi sjedi,
pruža ruke
dlanovima okrenute
prema nebu
i silno želi:
Majko,
dodirni dlan
ti svojoj kćeri,
u radosti da ostane
kroz godinu.
Majko,
brzo dodirni dlan
dok nisu prestale
padati suze Lovrine.

Breza bijela

Htjedoh ponijeti
tajne i snove
al' se bojah da ih
u tuđini ne izgubim.
Kako bih tamo ih našla
jer nepoznato je sve?

Pogled na brezu
jasno mi je kazao
da svoje tajne i snove
ostavim njoj,
nek ih čuva i štiti
dok se iz progonstva
ne vratim.

Poslije pet godina
vjera i nada se ispuniše.
Vratila sam se
iz progonstva
u svoj dom.
Moja breza bijela
uspjela je sačuvati
moje tajne i snove
u bjelini stabla svog.

Upleteni u „Svjetla mog vremena“

Marino srce pisanu riječ voli.
Njena duša sve nas ljubi.

Ljubavlju je mrežu plela,
na 274 stranice ju je isplela.
U čvrstu mrežu je
127 pjesnika/pisaca uplela.
Mreža je i mene zagrlila
i srce mi razveselila.

Maro,
nek zaživi i mreža nova.
Kada je upletenih više
mreža je čvršća i bolja.

Dajem u ime tvoje

Mari Cici Šakotić Pred vratima žena.

Dijete joj u naručju.

Moli za pomoć.

Ne razmišljam
o glasu koji dršče,
niti je gledam u oči.

Dajem.

Kada dajem
ne pitam sebe
zašto dajem.

Bože moj,
dajem u ime tvoje.

Tko sam ja da sudim?

Ako žena iskrena nije,
dijete je nevino.

Milenko ŽUPANOVIĆ**Oltar Domovine**

Krvave
suze
Gospe
milosrđa
sveti
mučenici
besmrtni
zemlje.

Uspavanka

Molitva
bokeljskih
vjernika
na oltaru
domovine
za vrijeme
pokore
u naručju
majke
Hrvatske.

Sabahudin HADŽIALIĆ**Biti**

Osušene moždane vijuge,
neupotrebljive,
bačene
na stratište
mojih
strepnji,
ponovo
rade
protiv
mene.
Protiv
mene.
Protiv
svih
koji
misle.

XXX

Bježati možeš
samo
do sljedećeg
suočjenja
sa
samim sobom.
Već tamo
te čeka
nastavak
očaja.

X X X X

Čudesni
 val
 zapljusnu obalu
 historije
 uništivši
 pritom sumorne
 misli.
 Vandalizam modernih
 heroja
 samo je
 zrak
 čuđenja
 što
 istinu
 briše.

Vrijeme velikih valova

Bijesno
 gledam
 u
 prašinu
 nastalu
 raspadom
 mojih
 snova.
 Kovitlac
 fantomskih
 iluzija
 stvorit'
 će
 ih
 ponovo.
 A
 do
 tada
 naučit
 ću
 i
 ja
 pravila
 igre.

Ivan BRADVICA**Smisao života**

Opći smisao života je život
Sa što više zdravlja,
Koji se radom uz ljubav prema
bližnjima
Uz napore obnavlja,
A kad život novi dođe,
Poruke mu iskustva ostavlja.
Sve što čovjek na dobrobit
zdravlja čini,
Ako na teret zdravlja drugih nije,
Nema razloga da se zadovoljstvo
života krije.
Posebni smisao života,
Svaki čovjek za druge ima,
Preko suživota i komunikacije
Ostavljajući trag u bližnjima.
Svoj smisao za sebe čovjek iz
Slobode svog duševnog neba,
Spušta u realnost,
Ako odluči da mu ta realnost
treba.
Oko sebe istražuješ postojeći sklad
Dok te stariji u mladosti budno
prati,
Svojim savladavanjem učenja,
uzvрати.
Više toga ima što bi htio imati i
znati
To drugi su od sebe dali to
nesebično shvati.

U ostvarenju tvojih potreba, želja
i snova
Pružiti će ti se prilika svaki dan
iznova.
Ako inicijativu temeljiš na
Svakodnevnom radu
Ostvariti ćeš ju pa bio ti na selu ili
gradu.
Sve što je prošlo dijelom u
zaborav ide,
Samo obnavljana sjećanja
zaborava se ne stide.
Ne zlorabi ljudske životne slabosti,
Jer pamti Bog u čovjeku do
njegove vječnosti.
Ono što imaš u sebi nije ti se bez
razloga dalo,
Životom predaka je provjereno i
kao
Takvo opstalo.
Privremenu zasićenost
Zbivanjima svijeta realnosti
Otvora vrata svijeta
Bogate imaginarnosti.
Život svoj zreliji obogati
Dijeljenjem stečenog
Kako bi osjetio Istinu
Davno rečenog.

Sreća

Sreća može biti veća ili manja
Sreća zavisi od duševnog stanja.
Sreća je jednaka razlomku,
U brojniku ostvareno,
A u nazivniku željeno
I sve u osjećajima treba biti
pospremljeno.
Ukoliko je želja od ostvarenja
želje veća,
Biti će manja sreća.
Ukoliko je želja manja od
ostvarenja,
Sreća je velika i puna
oduševljenja.
Sreća može biti dnevna ili noćna,
Sreća može biti jako moćna.
Sreća se mijenja i nije uvijek ista,

Kad god se pojavi duša nam
zablista.
Sreća po mom sudu i najveća,
Je osjetiti dio Boga u sebi,
Te vidjeti ga u postupcima drugih
ljudi,
Sreća je najveća i graniči
S Božanskom ćudi.
Ako danas sreće nema,
Ne znači da je ne će biti,
Za nju se treba potruditi.
Nitko se na sreću pretplatio nije,
Niti će moći,
Svatko do nje
samodisciplinom može doći.
Opća sreća je da su Te mimoišle
nesreće
Koje su Ti se mogle dogoditi.

Anto STANIĆ**Jedan je Bog**

Ljut sam na ljudski
egoizam,
jer izmisli
bogove kiše.
Bog je samo jedan,
nema ih više.

Ljut sam na sekte
i razne vjere,
jer svaka tvrdi:
Njen je pravi bog,
a ne poštuju mog.

Ljut sam na vjeroučitelje
iz svih vjera,
jer ne propovijedaju
jednoga Boga
i ne bore se
da među ljudima
zavladaju mir i sloga.

Ljut sam jer vjerujem
u jednoga Boga
koji sve stvorio:
zakone kozmosa
i planeta
i sva bitisanja
ovoga svijeta.

Mreže

Postoje razne mreže
kojima čovjek lovi,
netko se njima veže,
a netko kroz život plovi.

U paukovoju mreži
spletenoj u okvir neba,
pauk strpljivo drijema
i svoje žrtve vreba.

U staroj ribarskoju mreži
koja kraj broda kisne,
ribe plivaju leđno
dok ih mreža ne stisne.

Kuda god krenemo sami
mreža nas strpljivo prati,
sve dok nas ne namami
i dok nas ne uhvati.

Isuse, dođi u Kreševo

Pjesmom Te zovem, Isuse,
dođi u moje Kreševo
baš kao što si došao
u lijepo Jajce Šopovo.

Dođi nam, dođi, Isuse,
uđi u naše štalice,
pomiluj naše jaganjce,
osvijetli naše ulice,
ispuni naše domove.

Naši pastiri, Isuse,
pjevaju psalme božićne,
sestrice naše, Isuse,
spremaju jaslice za Tebe,
a naša braća čuvaju
stada pod Inač planinom.

Dođi nam na Badnjak, Isuse,
da skupa rođenje slavimo
u crkvi ponad Kreševa
gdje je fra Grgo molio
u stihu oprost grješnima,
gdje su kroz minula stoljeća
franjevci vjeru širili
i ljude sklone nemiru
pred jednim Bogom mirili.

Kad dođeš u Kreševo, Isuse,
posveti vode kreševske,
prosvijetli staze ljudima,
otvori oči slijepima,
probudi nadu dužnima,
udijeli radost tužnima,
podari kruha gladnima,
pomozi, Isuse, jadnima,
jer oni tebe čekaju,
oni se tebi raduju.

Čuješ li pjesmu, Isuse,
kojom te pjesnik doziva:
Dođi nam, dođi, u Kreševo
kao u Jajce Šopovo,
da skupa blagdane slavimo,
da svjetlost u život vratimo.
Dođi nam, dođi, Isuse!

Slavo Antin BAGO**Sloboda**

U tvojoj se blizini ogledan,
U tvojoj se čistoći umivan,
U tvojoj se svižini odmaran,
U tvojoj se vedrini smišin,
U tvojoj se milini topin,
U tvojoj se snazi čeličin,
U tvojoj visini krila stičen.
Tica san u tvojoj visini!

Oda kamenu

Na kamenu sidin, ležin,
Na kamenu jeden, pijen,
Na kamenu ljubav vodin,
S kamena u vis brodin,
Na kamenu misli pečen,
Na kamenu stamen stojin,
Na kamenu život volin.

Ko god oda po kamenu,
Ima jednu ljubav više.
Žurin dok se ne skamenin,
Oću da ga oplemenin.

Valerio ORLIĆ**Čuvajte mi pjesme**

Nemam snage pjesme više kriti.
Skrivati se od ovog svijeta.
Duša želi s vama vječno biti,
kad uvenem poput jednog cvijeta.

Vi me tada uskrsnite
preko pjesme čuvajte mi ime,
svoje suze uzalud ne lijte,
zagrijte me kad dođu zime.

Čuvajte mi pjesme, moju sreću.
Čuvajte ih kada padne tama.
I kad vjetar ugasi mi svijeću,
ja ću onda zahvalit se vama.

Korak vremena

Spokojno spavaš. U srcu,
zarobljena od dodira.

Pobjeđuješ vrijeme,
ljepotom blagosti.

Okrijepi tijelo,
na izvoru ratnika.

Koplja su naša,
slomljena u mesu.

Krv se cijedi
strastima spokoja.

Mi smo bogatstvo
Prolaznosti.

Sreli smo se
u koraku vremena.

Srdan DUHOVIĆ**Sjena**

Sinoć me na prozoru
vidjela
Sinoć me na ulici
srela
Negdje me u magli
odmahnula
Tamo se malo
osmjehnula
Prolazeći me
pozdravila
Tamo mi je sve
priznala
oprostila
Opet mi se nasmiješila
Sjena.

Ti!

Čekao sam: san, ljubav,
nisam čuo
vidio nisam
znao sam TI

Violina cvili, uzimam noći griz,
kroz pjesmu, ritam bol.
Čuješ li kako plaču riječi...?
Prolaznik je stao, ne zna kuda će
on,
nisam, čuo
vidio nisam
znao sam TI.

Nikad

Nikad prolazio nisam,
da pogled ostavio ne bih,
nikad prolazio nisam;
da ljubav ne ostavim,
da sunce ne spustim –
nikad tužniji bio nisam,
kad tebe vidio ne bih.

Sunce je pružilo ruke,
a pogleda više nema –
Mjesec je skupio usne,
da bi pokrio njega.

Jutro

Vrhovi zlatnih planina
grize dah sebičnog sunca
bude se ljubičasto sivi listovi
posuti draguljima rose.

Grudi liže mah plahovita vjetra,
smiješi se morski žal
miluje me tihi šapat maslinovih
grana
a plavo lišće pada u zagrljaj

Crveni oblače, otvori skute,
ostavi melem,
na obrazima slijepim.

Mladen TOPIĆ

Svijet

Znam, možda bi htio da me nema
Da ne pišem o svemu onome što te boli
Dok o istom razmišljaš
Tebi iz džepova ispadaju kovanice, a iz mojih riječi
Sagradio si zidove od cigle, a ja utočište od papira
Tebi je svijet malen, a meni je i sokak svijet
Krvavim rijekama ka moru teku tijela
Igra kolo, ori se oro na vrhu planine
Od prevara i čarki padaju glave i nestaju niz šume
Izgrebane ruke kroz žice traže kruh
Mrtvi smo i hodamo po kostima mrtvih
Snove ispod kapaka odnosi vjetar
Odavno je prešao sve planine i krvave daljine
Netko drugi će ih sanjati, sanjati, sanjati... Ostvariti
Opet, odabrao sam ostati ovdje
Gdje da idem, kad je sve naše u nama?
Podcjenjujem te, sa sobom ovakvim svugdje mogu preživjeti
Kao i ti
Tebi je svijet malen, a meni je i sokak svijet

Himna

Što sam tražio u tim šumama, dubokim vodama i planinama?
Sa strahovima u džepovima, ostati sam, ostati bez onih koje voliš...
Umrijeti, ubiti se...
Zašto sam se vraćao među tamne zidove sobe?
Da bih skupljao misli o mržnji i preživljavanju?
Među zidinama pored smaragdne rijeke, danima sam mogao čekati
pjesme...
Da dođu sa sjevera hladne i oštre, jer sam sa jugom davno raskrstio...
Moje pjesme dolaze s mirisom planinskog vjetra i zelenih vrtova...
Nakon toliko godina još uvijek čekam svoju himnu.
Možda ovo i nije moja sudbina...

Zdenka ČORKALO

DIVKA

Idem se odmoriti kod prijateljice koja onedavno stanuje u staračkom domu. To što u nje nađem djeluje ljekovito, lakše mogu olabaviti čvrsto zategnute, žive probleme koji me bodu i uznemiruju. Narod kaže da se ne treba brinuti ako je „sve u svoje vrijeme“. Lako se sjetiti što narod kaže ali nije lako prepoznati vrijeme. Tko više sluša narod!

Moja prijateljica ne izgleda staro, tek su počele umirovljeničke godine. Neudana je, nema djece. Ima ona bliskih osoba koje je vole, ima svega za jednostavan život. Ali, najbolje se vidi kako stvari stoje kad nisi u potrebi nego u muci, kad ti ranu otkriju kao što se otkriva spomenik: strgnu s njega platno kojim je bio pokriven, prisutni plješću, promatrači ocjenjuju ono što je pred njima. Baš to je nju dovelo u dom. Bože, daj smrti za jakosti.

Vozim se u malo selo smješteno između dvije planine, tridesetak kilometara udaljeno od grada. Imam dvije mogućnosti: jedna je voziti se običnom cestom, kojom prolazi autobus, a druga ide prečice, uključuje dva-tri kilometra vožnje neasfaltiranom, bijelom cestom. Tako se skraćuje vožnja do sela i doma. Radim ono čemu nisam sklona. Ne volim istraživanja i novotarije ako nisam prisiljena tim otkrićima kititi običnost. Zašto onda radim što ne volim a nisam u žurbi? Krećem prečicom, i vrlo brzo se počnem kajati. Najprije zato jer onaj koji mi je dao preporuku o skraćenom putu nije mi rekao koji su nedostaci navedene prednosti.

Velika je razlika pada li kiša po toj bijeloj cesti ili je suho. Ako je suho, naprašiš se kao da prolaziš kroz kamenolom, a ako je mokro, kišno, onda je toliko lokvica, razrovanosti i drugih udubljenja u koje stalno upadaš, da odmah znaš kakav ćeš izaći iz ove nepotrebne skraćenosti.

Pada kiša, vjetar mi ne izgleda jak. Mislim, uz kišobran, što mi kiša može. Do staračkog doma automobil više nije modar nego bjelkasto blatnjav. Parkiram se gdje je označeno, uzimam kišobran. Odmah shvatim da bi mi za ovo bilo bolje imati jednu običnu kišnu kabanicu nego pet kišobrana, ali sada je kasno. Iznenadena sam onim što vidim: da ne znam gdje sam došla mislila bih da sam u nečijoj privatnoj, jednostavnoj obiteljskoj kući, u kojoj sve ima smisla. Nema nikakvog luksuza, nema viška stvari, neprirodnih bazena ni potočića unutar zgrade, nema ni jedne boje koja ne bi bila usklađena s ostatkom unutrašnjosti. Zamišljam ruku majstora i njegovu mekoću kojom je sastavljao rastavljene komadiće prirodne cjeline. Dočekala me časna sestra. Kaže mi da mi je prijateljica na malom prostoru iza kuće, upravo doručkuje. Časna mi nudi sve: kavu, kruh s namazom i svoje društvo. Za prvi put, dok se snađem. Ne znam na kakvo snalaženje misli, zagonetna je, sve mi nudi kao da se znamo od mladosti ili kao da sam joj rod. Sigurna sam da se do sada nismo susrele.

Evo me iza kuće s prijateljicom. Kiša pada i dalje, vjetar je ne nosi k nama, pa izgleda da se preselila na drugo mjesto. Nije nam hladno. Prijateljica ne drži noge ispod stola nego su joj obje ispružene sa strane. Pitam je što joj je s koljenima a ona podigne haljinu i otkrije koljena u modricama, oguljotinama i krastama. Takva koljena su obično u nižih pučkoškolaca. Ne zna mi objasniti zašto pada. Kako ne zna? Pada po ravnome. Nigdje ne zapinje, ne vrti joj se u glavi, nema nesigurnost. A zašto pada? Zato jer joj nije stalo. Ne boli je ovo nego ono. Dugom haljinom skriva važne znakove, samo da se priča zaustavi. Bol se nastavlja.

Časna na okruglastom poslužavniku nosi sve što je najavila. Usput napominje da kava nije ona prava nego Divka, jer se kod njih tako pije, ali može i drukčije, ako želim. Pitam prijateljicu otkada je na Divki a ona se smije i kaže od danas. Zna časna da radim u bolnici i da mi pijemo pravu kavu bez reda i u svako doba, ona mene sve razumije, ali o tomu ćemo poslije. Zašto poslije i uz što će to biti vezano, iz čije vune časna plete rečenice kojima nagovještava još susreta? Nisam znatiželjna, krcata sam, ali časna nije bilo tko, pa me njezino zadrži duže nego se mislim zadržati.

Divka je mješavina cikoriije i ječma, opojno miriše, zdrava je i ukusna, a meni se u nju daje više gledati nego piti. Zašto mi se jadna Divka tako zamjerila i omrznula mi da je ne marim piti, to je priča iz mojih ranih godina života. Nas tri sestre bile smo kod bake po majci na doručku, zajedno s tri sestre, djecom moga ujaka. Baka je svima dala samo Divku bez mlijeka. U nju smo trebale umočiti tvrdi, okrugli kolač. Takvi kolači su bili nanizani na konopcu ili nekoj bijeloj vrpci i obješeni u kuhinji iznad drvene škrinje u kojoj su se nalazile još neke slatkarije, predviđene za važne, prigodne dane i datume. Škrinju je, naravno, otvarala njezina vlasnica, naša neomiljena baka, i razlozi izlaska bilo čega iz te čarobne škrinje su poznati samo njoj.

U mojoj šalici nije bilo šećera, kava je bila gorka. Pitala sam sestre je li njima gorko, rekle su da je gorko, pitala sam djevojčice, rođakinje preko puta nas za stolom je li njihova kava slatka, rekle su da je slatka. Baki sam napomenula da se zabunila i nama nije dodala šećera. Ona je mirne duše rekla da se nije zabunila, zna ona da se kocke šećera nisu utopile u našim šalicama, nego, ako hoćemo, neka mi idemo po svoj šećer u druge bake. Mi smo njoj djeca od kćeri a ne od sina, a drugoj baki smo od sina i da se to tako rješava. Kao male, nismo znale što se to tako rješava, ali znam da smo odmah otišle u druge bake, kojoj smo bile sinova djeca, i da se više nismo navratile tamo gdje se Divka pila bez še-

ćera. Majka je pokušala naći neko opravdanje za bakin postupak, zaludu nas je slala, mi se nismo dale nagovoriti. Mogla je ona to riješiti silom, jer se djeci u tim vremenima nisu raspredale priče o njihovim pravima i nije se vodilo računa o mogućim traumama, ali je, očito, majka znala s kim ima posla i nije zaoštravala odnose prema svojim. Pustila je ono što nikada i nije bilo drukčije nego – pušteno. To je trajalo nekih godinu dana, a onda nas je put ipak doveo do dvorišta kuće koju smo izbjegavale.

Majka je bila iz dobrostojeće obitelji. Dva sina i pet kćeri, uz radišnog oca, u mjestu su važili za bogobožne i drage ljude. Onda je došao Drugi svjetski rat.

Stariji ujak, uz oca, moga djeda, voditelj poslova i imanja, nije pristao ići u rat. On nije za rat, pomagat će koliko treba ali u rat s puškom ne može. Bio je drukčiji. Tada, u seoskoj sredini, svirao je violinu, a ne harmoniku kako je bilo očekivano i možda planirano. Otac mu je pustio na volju, neka bude violina.

Iz Dalmacije, u ratu a i poslije, ljudi su odlazili po pšenicu u Slavoniju. Odlazio je i moj stariji ujak. Poslije jednog takvog odlaska ujak se nije vratio živ. Ubili su ga „neki nepoznati ljudi“, a tko ga je dopremio kući – ne zna se, isto „neki nepoznati ljudi“. Djed nije htio ući u seosku zadrugu, koju su zvali „kolektiva“. Rekao je da to njemu ne treba, sam će obrađivati koliko može, a što god treba dati, onima koji su donijeli zakon o oduzimanju, on će dati. Pritom nije mislio da se to odnosi na davanje ili oduzimanje djece. Nakon ubojstva sina, bolom pognuta duša moga djeda se nije nikada uspravila. Mlađi ujak je više držao do škole nego do imanja, oženio se ženom po mjeri ondašnje vlasti, postao je odmah ugledan pripadnik Partije, dobio tri djevojčice, one koje su sjedile za istim stolom s nas tri sestre i koje su dobile zaslađenu Divku, i kao partijski kadar vrlo brzo je imenovan visokim dužnosnikom na jednoj hidroelektrani. Kako moj stariji ujak, kojega su ubili i mrtvoga dopremili pred kuću, nije bio oženjen, sada je

mlađi postao jedini nasljednik velikog, obiteljskog imanja jer se ženskoj djeci, njegovim sestrama davalo samo nešto za udaju, ali imanje ne.

Iznenada i na opće zaprepaštenje, u tridesetdrugoj godini života od teške bolesti umre moj drugi ujak. Sada su nastali problemi. Njegova supruga ne da da se ujaka pokopa uz nazočnost svećenika. Ona Boga ne prizna, on je sin Partije i ona ne da. Moj djed je odlučan i prijeti da će svoga sina radije pokopati u vrtu kraj kuće nego da ga na ukop ne isprati župnik sa svim obredima koji tomu pripadaju. Selo je znalo što bi trebalo, ali strah je bio velik zbog „odbornika“, o čijem raspoloženju je ovisio ne samo svačiji život nego i stanje i imanje, njih u selu nije bio mali broj, i o tomu se vodilo računa. Ali, onaj koji izgubi svoju djecu, ima samo bol, nepopravljivu i teško izdržljivu bol, on nema više straha, njega vodi Bog, nauk od kojeg je krenulo čitavo potomstvo. Ta obiteljska riznica vjere, smještena u duši a razderana u srcu, ne može nestati ni pokolebati se nikakvom ljudskom pakošću ni prijetnjama. Ona je jača od bilo kojega zla, ona je zlu izazov.

Ne znam tko je sve koga uvjeravao i mirio, ali znam kad smo došli pred kuću i kad je pogrebna povorka krenula na čelu kolone je bio križ. Iza njega svećenik, pa lijes, pa oni koji su nosili crne, plišane jastučice s prikopčanim ordenjem za zasluge na radu i vjernost Partiji, a onda ožalošćena rodbina. Do pomirenja moga djeda s nevjestom, suprugom svoga pokojnog sina nikada nije došlo. On je ubrzo umro, bez oporuke. Baka, škrtareći na nekoliko kockica šećera za u Divku unučadi koja joj nisu od sina, živjela je dugo, uvijek voleći i žaleći najprije sebe. Pitanje je kako dragi Bog raspoređuje tugu i pamet, ali i baka je umrla bez oporuke. Tako je imanje podijeljeno na svu djecu a ne samo na muške potomke našeg vjernog i dobrog djeda. Čovjek, ako nije razoren tamo gdje zna da je tanak i gdje očekuje bitku, nego na čvrstom,

dobro potkovanom i čuvanom dijelu, ako tu pukne, tada sve riječi postanu neplodne, osim riječi – Bog.

Pričajući priču iz djetinjstva, popila sam cijelu šalicu mlijeka i Divke. To je zbog časne!

Gledam je dok kupi posuđe i usput govori da joj dobro dođu tuđe priče u kojima nema igre skrivača, pa se nada da će i ona naći prigodu svojoj priči splesti gnijezdo. Od čega će se gnijezdo plesti i tko će u gnijezdo leći, hoće li u njemu biti nepozvanih, vrijeme će pokazati.

Prestala je kiša i stao vjetar. Ide časna dva-tri puta u kuću, sve čekamo kad će se vratiti.

Kad se časna pojavila hvalim kuću u kojoj smo, osjećam da sam u ovom domu – doma. Smijemo se kao da nismo u staračkom domu. Znano je da prava riječ ne može biti staračka nigdje, ni ovdje.

Vraćam se putem kojim sam trebala i doći, a ne se blatiti nepotrebnim blatom. Sada vidim nekoliko velikih križeva po manjim brdima koje su podigli hrvatski branitelji iza Domovinskog rata. Računamo li da je smrt sve rekla, nismo dobri u računu. Nije 1963. pa da se jedan starac bori za križ nad mrtvim sinom. Danas su vremena lošija. Ne brane nam križ nego su sve napravili da je nama do njega malo stalo, sami im ga izručujemo – polegnutog. Takva je ljudska duša. I Adamova i Petrova i Savlova, Judina.

Mislim na trenutak o svomu križu. Ne znam ni koliko košta ni koliko vrijedi, znam da mi moj križ treba.

Prelazim s kave na Divku. O, časna, ubaci koju kockicu šećera viška.

Slavko VRANJKOVIĆ

ŽUPNIK

Široka ravnica, šumarci, sela, oranice u nedogled. Autocesta presijeca polja, promiču sela i zaseoci, daleki gradovi. Sve je vidljivo, a ništa se ne vidi jasno, onako široko, koliko u oči može stati. Vozim se vlakom, sjedim uz prozor kad poželim uživati u krajoliku. Nižu se sela i daleki zvonici okrenuti nebu, nad njima oblaci. Uvijek nova slika. Ponavljam stih kao molitvu: „Između neba i ravnice proteklo moje djetinjstvo“.

Mnogi su vršnjaci otišli na „drugu obalu“, a nas nekolicinu okupi sjećanje i godišnjica župnikove smrti. Prisjećamo se pokojnika, oživimo ga u riječi, smijehu i pokretu.

Uvijek isto, s kolodvora na groblje. Dočeka me on i stara lipa. Uokolo kapelice razasuti grobovi. Mrtvi leže spokojni u ravnici, nad njima nebo i laste. „Tamo gdje je glava trebalo bi posaditi drvo“, reče jednom. Da se podsjetim, čitam na glas imena pokojnih a oni se javljaju vjetrom u krošnjama. Sve me to vrati u djetinjstvo. Otvore se „zastori“ sjećanja, zaigraju likovi, ožive daleki i mrtvi.

Župnik je posebna priča. Mnogi su ga voljeli, drugi nisu razumjeli, a on je znao, kako reče, „i buru okrenuti u svoja jedra“. Malo je onih koji bi djevojčici, mladoj ženi, smjeli reći u šali: „Kozo jedna!“, dječacima: „Gdje si, konjino, duše nečisti?“, a da se ne naljute. Omalen, proćelav, vanjštinom nije izazivao divljenje.

Izdvajao ga je osmjech i srce, široka duša kao ravnica sa šumom na obzoru. Unatoč godinama ostao je zaigran, začuđen. „Otkaćen!“, rekoše stare bake. Mi smo u njemu vidjeli Isusa kako druguje s ljudima, djecom posebno. Smijao se grleno, široko. Činilo se da klokoću mlinovi, riječni brzaci, razigrani konji na pustari. Bila je osobita privilegija biti „župnikova koza“ i „konjina“. Uživali smo u igri i šali s njime satkanoj od igre, molitve i djetinjstva. Nakon Prve pričesti svi bi željeli biti ministranti, pjevači i pjevačice. Župni vjeronauk je bio doživljaj. Sve smo ga mogli pitati, s njime razgovarati kao s prijateljem. Pitao jedan: „Dolazi li Isus u hostiju kod pretvorbe?“ „Dakako da dolazi!“ „Sad se ne čudim što vam ruke drhte zbog... njegove težine!“ Smijali smo se uglas, a župnik ga je počastio kao da je otkrio nešto važno u vjeri. Drugi bi ga župnik izgrdio. „Ima stvari na koje ne znam odgovoriti, znat ću kad umrem“, rekao je. Razgovarali smo o Bogu prijatelju, kojeg možemo voljeti i kad ne znamo sve o njemu.

Nagrizale su ga starost i bolest. Poželio je čuti što ćemo reći kad umre. Djeca su glumila plač, a ja župnika. Htio sam se našaliti na „njegov način“. Započeo sam govor: „Braćo i sestre, ovdje leži duh nečastivi!“ Tako je on nas nazivao u ljutnji. Šutio je gledajući negdje put neba rukom praveći znak križa. Nama zastao dah. Nakon nekoliko minuta prolomio se neobuzdan smjeh.

Zbog njega smo zavoljeli Crkvu i svećenički poziv. „Ako si rijeka teci, ako si obala stani“, rekao je kolebljivima. „Ne možeš biti i rijeka i obala ujedno!“ Ja sam jedini „došao do luke“.

Privlačan u svojoj jednostavnosti. Dosjetkom bi i vicem potkrijepio istinu Evandjelja. Riječ bi pretvorio u pokret, a mi bi bez daha slušali kao da smo do nogu Isusovih. Imao je čudan hod kao da je u rodu s C. Chaplinom; glava okrenuta nebu, izvijen vrat da izgleda krupniji i moćniji. Oponašali smo ga nehotice. Puno toga ga je vezivalo s našom obitelji. S djedom je bio zatvoren u Lepo-

glavi. Kakva su to bila vremena? Nakon rata vlast je uzimala, oti-mala i ono malo od seljaka za „gladne radničke mase“. Župnika zatvorili zbog jedne šale i zvonjave. Kad bi seljani čuli crkveno zvono da „brenca na vatru“ sakrivali bi ljetinu, a ludi Marko, na-govoren od župnika, bacio poreznicima krumpir u kola. Mislili da je bomba pa se razbježali. Bila je to slatka osveta „narodnim vlastima“ kad već ništa drugo nisu mogli.

Uvijek se oko crkve nešto događalo, pripremalo za blagdane. Puno nas je bilo u tamburaškom i folklornom društvu. Odjekiva-le berde, samice, bisernice, pjesma. Vlastima nije bilo po volji pa osnovali „Omladinsko društvo“. Ispostavilo se da smo u oba društva isti. I tako, pričama i sjećanju nikad kraja.

Evo još nekoliko zgoda. Imao djed lijepe konje. Izvezio sla-vonsku hrastovinu iz šume a mrtvace u crnim kolima sa dva zlat-na anđela, dakako i župnika kud je trebalo. Problemi bi nastali nakon kiše. Sjedio župnik u „federsicu“ a konji se zapjenjeni propinju u blatu. Kupio djed kobilu od šumskih radnika iz Bosne, a ona lijepa, gorda, tvrdoglava, navikla na druge komande. „Idemo li“, podrugljivo će župnik, „ili ćemo ostat do sutra u blatu?“ „Da oprostite, velečasni“, reče moj djed, „morat ću opsovati da krene, inače ništa!“ Rekoše da je spomenuo nebo. Često ga je spominjao, valjda je sada u njemu. Pričalo se, na sijelima, kako je župnik vo-zeći se molio časoslov na latinskom. Kobila od napora, kako se to lijepo kaže, „pustila vjetar“. „Ivane, što to ona kaže?“ „Vi bolje znate, gospodine, ona govori latinski.“ Od njihova smijeha, kažu, konji nagnali u galop. Nikom, pa ni njemu nije zamjerio i kad je imao razloga.

Vidio sam ga, pred oltarom, gdje plače. Nije za priču. Kasno su shvatili da nije ni bila istina to što se pričalo o njemu. Ima ljudi koji životom i radom obilježe vrijeme i ostave trag u ljudima. On je jedan od njih. Bogat vjerom, dobrotom, čovječnošću i tolikim

drugim osobinama, obogatio je nas i mnoge koji dolaze. Dođem mu na grob i odem vjerujući da sam bar malo kao on. Stvarno, bolje malo nego ništa. Toliko o njemu, a o meni će pisati netko kad me ne bude.

Tvrtko GAVRAN

GROMOVNIK

Nema ga ko što je bio Ilija Gvozden. Ne onaj iz Novakovića što mu je kuća bila između Marijana Deronje i Roze Gvozden. Onaj je što mu je kuća bila u Ljepovićima kad se hoće preko potoka iz Kuta Dužnovića kućama tu odmah iznad Ljepovičke vode na tri lule. Dvije začepljene drvenim klinima a na treću je teklo toliko vode da Ljepovićani nikada nisu bili žedni. Ni oni što su tada prolazili u Osoje, Ponikvu, Vijaku, Očeviju, Drmeše i Jakiće. E taj Ilija Gvozden je držao zečeve, svirao violinu i volio ispeći zeca pa pozvao Šukura i mene. Nešto je posebno vidio u nama ili mu se činilo. I samo je take zvao.

Goste bi ugostio domaćom rakijom, zečjim pečenjem i pristojnom svirkom na violini. Da nije nitko ga se ne bi ni spomenuo, i da nije zvao Šukura i Mene. Vako ga ja zasluženo uvodim u hrvatsku književnost. Dok bi se mi častili pečenim zecom i svime što uz to ide Ilija bi nam svirao. Sve je u njega bilo kao grom. Bio je ponosan što su mu dali ime po Iliji Gromovniku. Ni jedan Ilija drugi nije bio time toliko ponosan. A lijepo je svirao. Nije kao grom iako je on govorio „ko grom“. Mi smo zahtijevali pjesme i nije bilo koju on ne zna. Nekad bi i zapjevao vrlo ugodnim staračkim glasom. Ali je on znao i neke druge koje mi nismo znali. Vjerojatno ih ni nitko drugi nije znao. O meni se zna. Pa ću o Šukuru. S petnaest je svršio stolarski zanat i počeo raditi ko kalfa. U dvadesetima je postao šofer i tako i umirovljen. Tad ga je prid

kućom na Pobriniu Hanu gdje je rođen ubo u vrat Pero stolar i nije mu bilo spasa. Tako ga je vješto ubo da ni u sali za operacije ne bi ostao živ.

O tomu zašto svašta se nagađalo. U Pere je bila prelijepa žena, a Šukur je, osim što je mene štiti u djetinjstvu, bio i veliki vrag kad su žene u pitanju. Pero je prevario i sud. Osudili su ga za ubojstvo iz nehaja iako je to mudri stolar smislio i izračunao. Kad je sve bilo gotovo nekako sam došao do sudca i sve mu objasnio, on me je samo malo s nevjericom, malo sa žaljenjem gledao i slijegao ramenima. Kao što je u gradu bilo malo ljudi meni dragih ko Šukur tako je bilo malo inteligentnih kao što je bio Pero stolar glavni poslovođa u velikoj uspješnoj mjesnoj stolariji. Jednom još u prvom pučke škole mene je zlostavljao mali Rosa nešto stariji od mene, ali ga je Šukur tako prebio prid njegovom kućom da mu više nije na um palo ikoga zlostavljati do kraja života, bolje reći dok se nije srušio vozeći fapa u Mrakovicu niz Vareškovu i Musinu nživu. A što ja vama sve to pričam? Jedan mudri Kinez kao što jesu, rekao je: Tko hoće vidjeti dalje mora se popeti na više. Ja bih rekao tko hoće vidjeti više nek se spusti niže. Tu će vidjeti sve bogatstvo sitnih događaja i tužnih sudbina.

I na kraju još nešto o Iliji Gromovniku glavnom junaku ovog zapisa. Vjerojatno je on nas zvao u goste više poradi Šukurove babe, ma nek to vjeruje tko nasjeda babijim pričama.

NE CRKLI

Bijeda bogatstva. Tako je rekao za ovo vrijeme filozof. Osim što sam to neđe i pročitao, čuo sam jednoga propovjednika to govoriti. U Međugorju, a opet priko krugovala Mir Međugorje. Rekao je on to glede ovog sad stanja u svijetu i na svijetu. Globalno, kako se to sad kaže. Moglo bi se reći i nazadak napretka. To ja kažem. Grozna natražnost. Dok jedni lutaju ko izbjeglice drugi slave raskošne svadbe. U nas se to zvalo pir slavlje u mladoženjinoj kući, a buklija u nevjestinoj. Što je meni sada iznenada do tih riječi? Crkli, da Bog da. Ne crkli, da Bog da. Moja baba je znala kada i za koga to reći. Ako je lugar djedu doznačio drva daleko od puta znalo mu se. Ako je krava dala deci mlijeka više nego prije i njoj se znalo: Ne crkla, da Bog da. Davno je rečeno jadni je čovik ko čaša da ne umre bi crko. Ko što bi se čaša razbila i da ne padne. Oni sebi 90% tolišnim. Nama ovolikim 10%. Kad bi se mater dobro naljutili ona bi rekla „ne crkli da Bog da“. Ne bi je Bog poslušao i da je rekla „crkli da Bog da“. Pa joj je bilo bolje i reći a opet i ne sagriješiti. Valja li jesti zlatnom žlicom posnu juhu? Ili je bolje masnu srebrnom, trebao sam reći željeznom. E, ne ću. Čitav sam život želio jesti srebrnom i nisam nikad, pa neka mi je makar u zapisu. Posna juha zahrđala žlica? Kad se sjetim Batve meni je dobro. Kad bi on ori s volovima pa mu se jedan vol umori Batva bi ga odveži s jarma pa s onim drugim volom ori dok ne susta i dok se oni u pričuvu ne odmori. Nesta Batve osta njiva Batvica. Onda i njive nesta i imena. Ovo bogatstvo čiju je bijedu objasnio filozof ne bi sad ni čovika odmijenilo a di će vola. Gladni Batva, rekli bi onda susjedi, prije bi crko neg pustio oba vola odmoriti se. Nikada se ne bih Batve sjetio da nije ovoga sad Batve. Komu sad ovi Batve oru? Adventsko je doba 2014. godine, propovjednici

propovijedaju ljubav. Dolazak Spasitelja po drugi put. I ja ga ko i toliki drugi čekam i nadam se. Više se ne ore volovima. Ma teror nad goničima nije manji.

Nije meni što oni jednako gone onoga za računalom ko i onoga za volovima. Meni je žao što ne znaju zašto. Časni Batva se davno izravnao s volovima. I trebao je, oni su bezazleniji. Ima ih koji misle: sad volovi prežu Batvu u jaram. Ne slažem se. Da je tako bili bi milostiviji. Tko se rodio da odgovori na sva ta pitanja? Tko će razmrsiti? Išta? A glede Batve ima još nešto. Batvina kći bila je takva da mi i sad nešto u prsima zaigra kad je se spomenem. I slatko mi u grlu kad se sjetim one Batvine trešnje s koje smo krali zlatne plodove. Ne crkli da Bog da!

PANDUR ILIJA GASI SVIJEĆU

Bolja je jedna štruca hljeba u hladu nego dvije na suncu, veli mi Nehrum. Nehrum je ugostitelj u kojega sjedimo i imamo priličan popust i sve njegovo što kaže nama je pametno. A i jeste pametno. Bolja je jedna štruca kruha ležeći, nego dvije radeći. Ovo nije baš u sukladnosti s moralom, ali ako je moralno što nije nemoralno onda to stoji. Poglavitito ako se uzme da ovi sad što su u hladu zarađuju trideset i više puta od onih na suncu, onda je to to. Tima što sad u hladovini baš debelo zarađuju imam suprotivu. Ukinuo sam sebi pušenje te sam si tako povećao mirovinu za dobrih sto maraka mjesečno. Cirka. Ukinuo sam telefon, to je daljnjih dvadeset maraka minimum. Ukinuo sam kavu i lijekove i to je cirka sto maraka. Struju i vodu plaćati moram. Ako ukinem

i hranu, svakako je nezdrava, to je sljedećih sto pedeset maraka. Tom računicom meni od mirovine od 380 maraka mjesečno ostane 360. I ako je ne trošim onda ja svakog dana imam 360 maraka mirovinu. To bi bio savjet koji treba prije uporabe provjeriti debelo. Tko misli da je ovo računska zavrzlama meni pala na pamet po onoj narodnoj – ne lipši magarče dok trava ne naraste – tako je. U pravu je. Lako je bilo magarcu kojemu je bilo ne lipsati dok trava ne naraste. Što je sad s ovim modernim magarcom koji znade da ta trava nikada ne će narasti? Što s njim? Što je sad on pametniji od onodobnog magarca koji nije znao hoće li trava narasti ili ne će? Ovaj ili onaj magarac svejedno. Magarac je magarac! Kuća mi je kilometar i pol od grada. I to je meni sve dalje i dalje. Kupi magarca – kaže mi Braco. Kako ću ga hraniti? Ukini mačka, više te on košta nego što bi ti magarac pojeo, a ti bi svaki dan mogao niz brdo šetati, a uz brdo jahati. Ovi što su sad s naših leđa kupili skupocjene samovoze oni tako sporo vode narod u boljitak da bi ih i star magarac pretekao. Džaba im auta od stotine konja. Pa kažem ja Braci što oni meni ne bi dali ta auta, a oni uzeli magarca kad već tom brzinom vode. Umjesto da me razumije Braco se smije. Da imamo tavu ko što nemamo jaja, ulja i brašna al bi pekli palačinke. U jednoj kući u jedne majke bile dvije kćeri. Jednoj usta bila okrenuta na lijevu stranu, a drugoj na desnu. Pošle spavati pa im majka kaže: Ugasite svijeću. Ona što je ima usta iskrivljena na lijevu stranu stavi svijeću prida se i stane puhati, ali se svijeća ne gasi. Tako i ona druga. Zovite pandura Iliju – kaže im majka. I dođe pandur Ilija i opljuno palac i kažiprst desne ruke ufati za plamen i ugasi svijeću. U pravu ste. Pisac ovom pričom nije htio ništa osim honorara. Pa kako od toga nema ništa suvislo je pitati što je još htio reći pisac.

KUKAVICA

Blago tebi sinja kukavice, ti ćeš Božić božićovat s mirom. Ne znam je li ova pjesma pjevana u Hercegovini ili ju je samo jednom zapjevao od muke i nevolje dužnik Hercegovac. Naime, u Hercegovini je živio neki nedobročudni beg Šeković. Običaj mu je bio svome kmetu dužniku pasti u kuću sa svojim momcima i tu jesti piti i ostali zulum činiti sve dok dužnik dug ne otplati ili ne svisne od muke. Tako jedan bio dužan Šekoviću pred Božić. Pa kako nije imao odakle namiriti dug a čuo kukavicu kako kuka, on od jada zapjeva što ga grlo nosi: Blago tebi sinja kukavice kad nisi Šekoviću dužna, ti ćeš Božić božićovat s mirom. Božić božićovat uvijek je bila velika sreća i veselje kako god trpeza siromašna, osrednja ili bogata bila. Sretno se slavilo, veselo pjevalo. Sitno se igralo. I zemlja se i nebo radovali, a da ne će čeljad sretni i patenici radini i pobožni. Sinja kukavica je izreka za onoga koga je snašla velika nevolja. I ptica kukavica je bila simbol nevolje kad god zakuka. I narod je nije volio čuti. Čim bi je čuj ljudi su se krstili i molili da ih ta nepoznata nevolja kako bilo zaobiđe. Niti valja čarati niti gatati. To su narodu svećenici tumačili. I narod nije da im nije vjerovao već onako za svaki slučaj. Šta ti fali kad čuješ kukavicu kukati prekrstiti se bar, ako ne izmoliti tri Očenaša, tri Zdravo Marije i tri puta pokoj vječni. Nikog ja ne navraćam na ovo kad čujem kukavicu kukati, a što se ne bi pomolili i kad kukavica ne kuka kukavna. Koja tica u BiH pjeva? Koja u Hercegovini, koja u Bosni koja u onomu „i“? Koja kuka nad Hercegovračkom bankom, koja nad zeničkim kombinatom, koja nad tuzlanskom kemijskom industrijom? Koja nad BiH umirovljenicima?

Komu smo to mi Šekoviću dužni? Neka kuka ptica kukavica. Ma što pjevice? I kad slavuja čuje ona sirotinja s kazana pučke kuhinje i ona sirotinja koje je stid na taj kazan svima njima se čini kuka tica kukavica. - Što kukaš, gavrane, sram te bilo, grakći, što kruz otimaš tici kukavici? – kara me Petrica Kerempuh. Zar ne vidiš kakvo je vrijeme pa nitko svoj posao ne radi a svi kukaju samo kukavica pjeva: Bože mili, na daru ti fala, lijepo je biti ptica kukavica gude gusle kuca tamburica na nebu se oblak ufatio niti sviće niti tama pada hoće l' ovo prestati ikada. - Što si se tako crno raspjevao crni gavrane? Na Božić sretni blagdan najsvjetliji – opet me pita Petrica. Čestitaj Božić veselu kajdu povedi sretno novo ljeto poželi i u gori vuku i u gradu hajduku. Otkle ti hajduk u gradu, otkle ti vuk u gori? Nema već to ja nako da more osolim. Kad je sve kako je, sretno tebi porođenje Kristovo i slavuji ti oko kuće brujali i kukavica i gavran samo u Ezopovim basnama obitali. Fala tebi i sretna ti bila moja zaoblica i kumova ljuta rakijica.

Ante MATIĆ

BOJNIKOVO PISMO

Zadnje ratne godine kad me majka donijela na svijet, moja prijateljica Višnja imala je osamnaest godina. Te strašne i krvave godine mladi ustaški časnik zagleda se u mladu i lijepu djevojku Višnju. Gdje ju je vidio, samo dragi Bog zna. Umjesto božićne čestitke, poslao joj je pismo u kojem se očitovao kao njezin obožavatelj. To pismo igrom zle sudbine dopalo je u ruke nekog partizana, koji je bio ludo i posesivno zaljubljen u mladu slikaricu Višnju, pa kako je bio komesarčić poltrončić, dao je pismo svom nadležnom, ovaj višem od sebe po činu i zločinu, dok nije došlo do zapovjednika partizanske vojske. Komesarčić i njegovi drugovi ulovili su na prevaru pisca pisma Višnji i po kratkom postupku ga smakli i, pod okriljem noći, na domak sela, kao uginulu životinju bacili u rupetinu gdje su mještani odlagali i bacali smeće.

Mlada slikarica i pjesnikinja Višnja bi optužena i osuđena na smrt. Onda su je nekim čudom pomilovali i osudili najprije na dvadeset godina robije, pa smanjili na deset. Višnja je poraće provela na robiji u Lepoglavi za pismo mladoga ustaše, kojega uopće nije poznavala i uzalud je to govorila partizanskim sucima, da nikad nije ustašu vidjela, da ga ne poznaje. Ključni svjedok protiv nje bio je komesarčić Rade, njezin zaljubljenik i zavidnik. Kakva je to ljubav ako voljenu osobu teretite za nešto što nije učinila i lažima bude kažnjena za obično ljubavno pismo nepoznatog ustaše. To se dogodilo mojoj dragoj prijateljici Višnji Sever. Nikad

nije upoznala mladoga ustašu koji joj je napisao to, za nju i sebe sama, kobno pismo. Višnja mu zna samo ime – Mate i ništa više. Na kraju Matina pisma stajala je božićna čestitka: Na dobro ti došo Božić i sveto porođenje Isusovo, mlado lito i nova godina, i, „strašna i opasna“ zadnja rečenica u pismu:

Višnja, voli te ustaški bojnič Mate.

Za devedeseti rođendan slikarice i pjesnikinje Višnje Sever otvorena je izložba u Zagrebu. U ateljeu slikara Tonija Puškara okupili su se Višnjini obožavatelji i prijatelji, pogledali slike i proslaviti rođendan najstarije živuće hrvatske pjesnikinje i slikarice. O Višnjinu slikarstvu i poeziji govorili su njezini prijatelji i znalci. Jedan od njih je između ostaloga rekao: „Na Višnjinim platnima raste oštra gorska trava, vitka boliglava, kopljasti šafran, sabljasti bosiljak, mirisni strelasti vrijesak, prugasti kaćun, srcolisna glavulja, bodljikava mlječika, raznobojne ruže i ružmarin, raskošni kotrljan, graciozna orhideja, žučkasta degenija, vlasasta mužika, srcoliječivi srčenic, bodljikavi kotrljan, blijedozelena čuvarkuća, jastučasti plamenac, snježak, blistavi ljiljan, purpurna kamenika, plava kraljica planina, perunika... Preko Višnjih pejsaža slute se daleka obzorja onoga što je svaki ljudski stvor osjećao pred tajnom trajanja u vremenu i prostoru. Višnjin kist ne luta kao pogled, on se zaustavi na kapi rose, na latici cvijeta, na srčiki, na kamenčiću žala, kojeg je more oblikovalo milijunima godina, na vlati trave, na grumenčiću zemlje iz kojeg sve zemno izbija i nagli prema sunca isto onako kako se voda penje do sunca iz dubine bunara. I sve je bilo svjetla sjena uspomena na cvijeće koje nesta prije stotine godina. Baudalaire je govorio o cvjetovima zla, a Višnja o cvjetovima ljubavi. Što god duže budete gledali Višnjine cvjetove i krajolike, javljat će vam se neumrle slike na najljepši cvijet čije odsutnost podjednako miriše u javi i uspomeni. Svijetla sjena uspomena.“

Komesarčićev unuk uspio je sačuvati bojnikovo pismo i meni ga pokazati poslije Višnjina devedesetog rođendana. Pitao sam ga zašto ga nije pokazao Višnji. Odgovorio je kratko: *Nema smisla!*

Da sam ja na njegovu mjesto, ja bih Višnji pismo poklonio za devedeseti rođendan, kao rođendanski dar. I to bi bilo s moje strane normalna i jaka stvar, pa neka se djed od stida i srama okreće u grobu!

IMAŠ LI PI...

Jednoga dana pojavi se neznanac u kafiću gdje je Barbara radila kao konobarica, sjede za šanka, naruči kavu i, dok je polako ispija bulji malo u Barbaru, malo u prazno, nekako čudan i odsutan, gotovo da čovjek pomisli da s njim nije nešto u redu. Kad je platio kavu i digao se hoteći otići, malo se nageo preko šanka i potihio, tako da samo Barbara čuje, upitao: *Imaš li pi...?*

Barbara je ostala iznenađena, zgranuta gledajući za njim dok odlazi prema izlazu, malo je falilo da joj iz ruke ne ispadne čaša koju je brisala. Ponovilo se to tri dana uzastopno. Čovjek bi došao u isto vrijeme, sjeo na istu stolicu, naručio kavu, pripalio cigaretu, odbijao dimove, buljio u Barbarino raskošno poprsje, pa kad bi ispio kavu, platio, digao bi se, nageo malo nad šank i dobacio Barbari istu vulgarnu rečenicu: *Imaš li pi...?*

Barbara se povjeri prijateljici, a ona joj, kroz smijeh, kaže da je to možda njegov način udvaranja. Barbara to nije mogla prihvatiti kao zdravo za gotovo, jer je nepoznati muškarac djelovao ozbiljno i pomalo iščašeno. Kad joj je Barbara rekla kako izgleda

i kako djeluje dok ispija kavu, gospođa Vesna dade do znanje prijateljici da bi ga rado upoznala u biblijskom smislu, isto onako kako je Abraham upoznao Sara i Agar. Po Barbarinoj priči bio je visok, elegantan, markantan, a posebno je zamijetila njegove lijepe prste i odnjegovane ruke, pa je pomislila da se ne radi o manualcu kakvih zna biti na pretek u kafiću, već o čovjeku koji nije u životu digao ništa teže od olovke. Po brkovima i bradici izgledao je poput kakva umjetnika, slikara ili pjesnika. Čudnim se činilo Barbari, pa i njezinoj prijateljici, da ne pozdravlja kao ostali gosti koji dolaze na kavu ili pijaču, pa kažu: dobro jutro, dobar dan... Nepoznati uđe, šutke, sjedne na istu stolicu, ispije kavu, popuši cigaretu i odlazeći nagne se malo nad šank i potihom rekne Barbari da drugi ne čuju: *Imaš li pi...?*

Pravio je neku svoju razliku, pa je jednoga dana govorio *piz...* drugoga pak *pič...* I tako naizmjenično, sedam dana uzastopce dolazio je ispijao kave, pušio, bludio pogledom po Barbarinu stasu i poprsju, a imao je na čemu odmarati i napasati oči. Jer Barbara je bila bogata ženskim tjelesnim milinama, za kojim muškarci čeznu i radi tih ženskih tjelesnih osobina spremni su na svašta, pa se nije mogao načuditi njezinu mužu zašto je vara s drugom ženom koja nije ni blizu njezinoj ljepoti.

Nakon tjedan dana, Barbara odluči reći mužu što joj se događa na poslu, pa ispriča kako svakoga dana u isto vrijeme, dolazi neki čovjek, sjeda na istu stolicu, popije kavu i kad odlazi, nagne se na šank, kaže joj potihom da drugi u kafiću ne čuju: ima li pi...

Muž se rasrdi i počne psovati, da će on njega vidjeti, da će mu razbit njušku, ta tko je on da njegovu ženu tako ponižava i vrijeđa na poslu, pa predloži ženi da će se on sakriti u kafiću iza vrata koje vode od šanka u ostavu.

Sutradan u isto vrijeme, došao je nepoznati, sjeo na svoju stolicu, naručio kavu, zapalio cigaretu, buljio uporno i upadljivo u

Barbarino raskošno poprsje, tako da je Barbari postalo pomalo neugodno. Iza odškrnutih vrata, napet ko puška, pritajio se muž i čekao. Bio je nestrpljiv i spreman na fizički obračun. Osluškivao je gotovo ne dišući što će neznanac reći na odlasku i što će Barbara odgovoriti. Barbara je isto mislila, da će nakon njezova vulgarna upita i njezina konačnog odgovora iskočiti iza vrata njezin dragi Mrgud, kako ga je odmila zvala, otjerati vulgarca, a možda mu zalijepi i koju pljusku, jer je Barbarin muž bio sportski građen, jak muškarac, koji je, uzgred budi rečeno, svojedobno trenirao karate, onako za osobnu upotrebu, ako ne daj Bože nekad ustreba braniti se od nekih siledžija.

Točno u isto vrijeme pojavio se nepoznati, sjeo na svoju stolicu, naručio kavu s mlijekom, polako ispijao, pušio, odmjeravao Barbaru pogledom, pa kad je platio kavu, nageo se prema Barbari i ponovio svoju rečenicu:

- Imaš li piz...?

Silno se iznenadio i ustuknuo kad je glasno rekla:

- Imam!

Uto je iza vrata iskočio Mrgud, kao kamenčić iz pračke i počeo nešto trabunjat, vikati i granati rukama, a nepoznati ga zaskoči riječima koje gotovo skameniše Barbaru i njezina dragog Mrguda. Rekao je tako jasno i glasno kao da je želio da čuju svi koji su se u to vrijeme zatekli u kafiću kod Dva goluba.

- Kad je već imaš, zašto je ne daš mužu. I recite mu da vas poševi pošteno umjesto što jeb... moju ženu.

Rekavši to, nepoznati je otišao isto onako kako je prvoga dana ušao u kafić. Barbara i njezin vjerni i dragi Mrgud ostali su otvorenih usta, bez riječi, kao dva kipa.

Kad je došla sebi i shvatila što joj reče nepoznati vulgarac, kako ga je prozvala, silno je poželjela vidjeti i upoznati ženu s kojom je vara njezin Mrgud.

U njoj se polako budila želja za osvetom, pa je, nakon raznih kombinacija, razmišljanja što učiniti, kako kazniti tu ženu koja joj je razorila brak zajedno s njezinim nevjernim mužem. Ona je to naprasnije učinila za razliku od njezina muža, koji je to danima rješavao na svoj način.

Saznala je gdje gospođa Magdalena radi i krenula u osvetnički pohod. Odjenula se lijepo i otišla do ljubavnice svoga bivšeg, na njezino radno mjesto, a gospođa je radila u banci, za šalterom. Došla je do šaltera i umjesto da položi ili podigne novac, prišla je bliže i rekla gospođi iza staklene pregrade:

- Ima li vaš muž kur..?

Gospođa se iznenadila i zaprepastila, a ona je otišla. I tako za tri dana uzastopce. Gospođa se požalila svojem šefu umjesto mužu, da je uznemirava na poslu neka žena vulgarnom rečenicom, koju ona ne razumije zašto to čini.

Šef joj predloži da će gledati i slušati putem video nadzora, pa ako treba pozvat će osiguranje ili policiju. Barbara je došla, prišla bliže i pitala, sad je to bilo peti put, ali ovog puta umjesto *kuru*, upitala je:

- Ima li vaš muž kitu?

Kad je uvrijeđena gospođa Magdalena rekla glasno da ima, Barbara je odsjekla kratko:

- Kad već ima kitu, onda neka vam pokloni cvijet koji u ruci raste, umjesto što vam to radi moj muž.

Mate GRBAVAC

SEMAFOR

Tek nakon tjedan dana počinje se u meni rađati misao da to više nije slučajnost. Do tada mi se činilo da je to uobičajeno, jer se tako često događa pa ti prijeđe u neku vrstu navike koje nisi ni svjestan. Prije je zamijete drugi nego ti. Radim u gradu neki dosadni posao općinskog službenika, posao koji ubija rutinom jer se ama baš nikad ne događa nešto neočekivano, iznenađujuće i uzbudljivo. Čim otvorim oči znam kako će mi proći tih osam sati radnoga vremena: rutina koja ubija, dosada i monotonija na koju se kroz godine i navikneš. Ubije u tebi svaki onaj zamišljeni, a nikad ostvareni korak koji vodi u neku vrstu avanture i istraživanja novoga.

Nedaleko od kuće postaviše semafor. Kad se to događalo mislio sam u sebi: Hajde da i mi zakoraknemo konačno u taj svijet modernizma. Nikada nije bila neka velika gužva na putovima da bi se opravdalo njegovo postavljanje, ali valjda općinari zaključiš da ga moraju postaviti kako bi udarili kontru susjedima i pratili ih u stopu.

- Oni postave semafor, a mi ne! E, to ne može! Ne damo im da nam pobjegnu ni za milimetar u tom napretku! – mislili su oni iz općinske vlasti. S tim se složismo i mi, obični, maleni sljedbenici. - Tko su oni pa da nam pobjegnu? Ne može se to dopustiti! Gradi brže, veće i jače od njih pa koliko košta da košta! Ne će nama guba držati prodike! Nije nikad i ne će nikad! – mislimo mi, sitne ribe.

Naručen je moderniji, suvremeniji od njihovog, izabrani izvođači, dovukli se strojevi, razvukli kablovi i što ti ga sve znam, nakon nekog vremena nestade sve te zavrz lame i semafor bljesnu u svoj svojoj crveno-žuto-zelenoj ljepoti. Dolazili ljudi iz okolnih sela da se uvjere da je zaista postavljen tu, da radi, regulira promet kao najpametniji policajac. Išli mnogi i u susjednu općinu kako bi se uvjerali da je naš bolji, ljepši i moderniji i vraćali se s osmjesima od uha do uha.

- Svaka čast, bolji je! – bili su jednoglasni. - Naš je bolji! Ima da puknu od jada kad se uvjere da smo ih i ovaj put preskočili!

U početku mi je odgovaralo da me dočeka crveno svjetlo. Mogao sam na trenutak, tih deseta-petnaestak sekunda uživati u pogledu na njega, u sebi mu se diviti i često sam zamišljao da bi bilo dobro kada bi se i dulje čekalo da se upali zeleno. I tako se počelo događati. Nakon nekog vremena zaključim da me nikada ne dočeka zeleni i slobodan prolaz. Ne! Uvijek je crveno! Bez obzira žuri li mi se, moram li stići na vrijeme, jesam li se malo kasnije probudio – crveno je i čekaj. I što je još gore: vrijeme čekanja se produžilo. Kao da je semafor čuo one moje misli s početka njegovog rada: Bilo bi dobro da promjena boja bude što duža. Nakon mjesec dana čekalo se između trideset i trideset i pet sekundi. A što je bilo najgore – ni jedanput me nije dočekalo zeleno.

- *Čudno, zaista čudno! Nešto tu ne štima!* – počinje se u meni rađati misao. - *Ovo više nije i ne može biti slučajnost!*

Da bih se potpuno uvjerio u istinitost misli koja me zaokupila počeo sam voditi evidenciju. Kupim veliku bilježnicu i počinjem u nju zapisivati svaku promjenu i izmjenu crveno-žuto-zelenih semaforovih očiju. Svaki dan, svaki polazak, kada, u koliko sati, u koliko minuta i sekunda polazim od kuće, vrijeme dolaska na semafor, koje svjetlo je upaljeno, koliko sekunda. Sve bilježim, ama baš sve! Čim bih došao u općinu zabio bih se u svoj kut

u uredu i pravio tabele, dijagrame, sve podatke posložio da bi se najlakše mogle praviti usporedbe. Kolege u uredu su počele primjećivati tu moju živost i radni elan pa su već počele padati i određene šale, zadirkivanja, a vremenom i podbadanja. Vide da se nešto događa, a ne znaju uzrok tome. A znatiželja je pokretač i dobrog i lošega u nama, ono gorivo koje nas gura u ovu ili onu stranu.

A podatci su bili zaista zapanjujući. Ovaj naš semafor je pomahnitao! Nema nikakve logike niti pravilnosti u izmjeni boja koje reguliraju promet. Nekad se to događa svakih dvadesetak, nekad trideset, a ponekad i čitavih četrdeset sekunda. Ludilo, pravo ludilo! Mene bi zadržao čitavih četrdeset sekunda, a onda one iz suprotnog smjera dvostruko manje.

- *Ovdje nisu čista posla! Moram to do kraja rasvijetliti. Moram otkriti uzrok! Moram!* – misao koja me počinje sve više progoniti iz dana u dan.

Nestalo je one monotonije u mom životu, one dosade koja me ubijala, nedogađanja koje je ubijalo svaku pomisao da se smjeli je krene u istraživanje novoga, dokuči nepoznato, ugradi u život iznenađenje kao nadomjestak njegovoj rutini i monotoniji. Ni san mi nije više normalan. Kućne poslove više ne obavljam onim redom i dinamikom kojom sam to do sada radio. Ukućani to primjećuju, ali još uvijek šute, ali sam svjestan njihovih pogleda. Danima sam pratio njihove reakcije, upitne poglede, klimanja glavom, a u posljednje vrijeme i tiha šaputanja koja postupno prelaze u gundanja i negodovanja. Nije dugo da se to pretvori u otvoreni verbalni sukob. A da stvar bude još uzbudljivija i čudnija svemu tome je uzrok tamo neki semafor koji nema ama baš nikakve izravne veze sa mnom. Ima dodirnih točaka sa mnom koliko i s bilo kojim putnikom što tuda prođe.

Svoje sam bilješke stalno nosio sa sobom jer sam se bojao da bi drugi mogli zaviriti u njih i tko zna što bi na osnovi viđenoga mogli zaključiti. Svoju intimu, svoje dvojbe i razmišljanja pametno je sakriti od tuđih očiju. Oko semafora bilo je sagrađeno cijelo malo naselje, sedam-osam katnica, benzinska crpka i gostionica. Sve je bilo okrenuto prema semaforu tako da se ništa nije moglo na njemu dogoditi a da u istom trenutku ne bude zamijećeno. Moja znatiželja, vidim, prerasla je u opsesiju koja me totalno zarobila. Mislim o tome i danju i noću. Čak sam počeo sanjati semafor. U početku je to bila samo preslika svakodnevnih mojih susreta s njim, ali u zadnje vrijeme ja i on počinjemo razgovarati. Svađe postaju sve žešće tako da se budim sve više iscrpljen. Postao je moj neprijatelj, moj ljuti neprijatelj! A zašto? Što sam to zgriješio, što sam mu to neugodno napravio da mi postaje noćna mora?

Odlučim stvari konačno istjerati na čistac. Jesam li ja samo žrtva njegove svojeglavosti, narcisoidnosti, zloće ili ima i drugih ljudi koje živcira i izgoni iz pameti, koje maltretira i s njima ratuje? I počinjem češće odlaziti u gostionicu gdje se obično skupljaju seoski jebivjetri, šupljeglavci i seoski pijanci. Uobičajena skupina onih koji u alkoholu utapaju neuspješnost i siromaštvo. Uvijek sjedam za stol odakle mogu neometano i dobro pratiti njegov rad, ritam promjena crveno-žuto-zelenih njegovih očiju. Sve to bilježim. Ništa mi promaknuti ne može. Čak sam kupio i sat s kronometrom da sam mogao mjeriti i desetinku sekunde. Rezultate provjeravam više puta kao bih se uvjerio da nije nastala pogreška mojom krivicom, a ne njegovim radom. Nakon tjedan dana zaključim: čitavo vrijeme dok sam sjedio satima u gostionici semafor je radio besprijekorno, bez ijedne pogreške. Totalno pravilna izmjena. Ritam rada savršen! – Mora da je pogreška, slaboca moga zapažanja. Ili je nešto dublje, zlokobnije u pitanju? Ta

misao se polako počinje uvlačiti u mene i bez obzira koliko se trudio odagnati je, učiniti nevažnom i sporednom, nebitnom uostalom, ona počinje, malo po malo, istiskivati sva ostala razmišljanja i postajati sve jača. Vlasnik i vlasnica se ljubazno odnose prema meni, ali osjećam da su im pogledi sve upitniji. Došaptavaju se, o nečemu tiho razgovaraju, a kada se okrenu prema meni nasmiješe se, doduše, namještenim osmijehom. Rijetko se do sada događalo da svratim tu na piće iako mi je gostionica na kućnom pragu, što se kaže. I njih počinje kopkati koga to čekam, što to očekujem da će se dogoditi baš tu na semaforu.

Nakon tjedan dana preseljavam se u kafić benzinske crpke koja se nalazi preko puta gostionice i pogled iz nje obuhvaća odlično put koji se križa s *mojim* putom. I, normalno, usput vodeći nezvani i često dosadni razgovor s osobljem, kontroliram ne samo ritam izmjene semaforskih boja, već i brzinu vozila, njihove marke, boje, starost. Sve ono na što do sada nisam uopće reagirao niti me je to zanimalo. Sada sam već znao koliko goriva koji vozač ulijeva i na osnovi toga procjenjivao njegovo imovno stanje. Na osnovi razgovora s osobljem, izgleda putnika u vozilu, njihovog ophođenja i odijevanja uvjerio sam samoga sebe da mogu s velikom vjerojatnošću odrediti ono najvažnije što se događa u njihovim životima. Svoje teorije nisam provjeravao. Bio sam uvjeren da to što sam o njima zaključio odgovara istini. Nakon desetak dana sam zaključio da, s ove strane gledajući, semafor radi besprijekorno.

Ali, čim bih sjeo u automobil uočio sam da se sve kod njega pobrka. Nema više sklada, ravnomjerne vremenske promjene i izmjene svjetala. Bez obzira s koje strane prilazio semaforu, a ulazio sam u raskrižje iz svih pravaca i u svim dijelovima dana, semafor bi pomahnitao čim bih mu se približio. Nekada sam dva, a nekada i tri puta duže čekao nego oni vozači iz suprotnog smje-

ra. Nikada, zaista nikada, nije me dočekalo zeleno svjetlo! Urotio se protiv mene i trebao sam poduzeti radikalne mjere kako bih mu vratio milo za drago.

Na radnom mjestu počeli su isto tako problemi. Iako je općinska administracija tako posložena da se može godinama prikrivati nerad i zabušavanje, ali promjene koje je uvodio novi načelnik ostavljale su sve manje manevarskog prostora za zabušavanje, izvlačenje, zaobilaženje izvršavanja zadaća pa je među kolegama počelo gundanje, otpor, a kasnije čak i otvorena pobuna zbog mog takvog ponašanja. Morali su izvršavati kako svoje tako i moje radne obveze, a kako godinama nisu skoro ništa radili niti se znojili kako su trebali i mogli, teško im je padao novi radni ritam. Mene to nije zanimalo.

- Bunite se ako vam ne odgovara! Neka zaposle nove ljude. Mi smo se naradili i iscrpili, – mislio sam u sebi. - Meni je sada preči moj problem jer je osobni i zadire u moju intimu. Netko me želi uništiti, rastrojiti! Bez isprike i bez razloga! A što to mu ja uradi da se ovako sveti? Tu mora biti u pitanju zaista velik i jak razlog! Nema druge, nema! – razgovaram sam sa sobom.

I počinjem tražiti razlog svemu ovome što me snađe. Znam te ljude koji tu žive. Ni s kim nisam u svađi. Dapače, dobri smo bili. Pozdrav, pomoći kad bi tražili rješavanje nekog problema u općini, prevesti nekoga u grad, kupiti nešto usput – bilo je uobičajeno. I oni susjedi oko mene mi nisu sumnjivi. Dobar sam s njima koliko se može biti dobar u današnjem vremenu. Jer, najbolje se ne petljati s ljudima, otvarati im intimu. Zlouporabit će kad-tad. I ono što misliš da im ne bi bilo po volji radije prešuti. Jezik za zube i mir u okruženju! Doduše, bilo je nekih sitnih podbadanja od jednog što je radio u Njemačkoj jer su mu jedanput oduzeli putovnicu. Nemam pojma što je tamo radio, bilo je kojekakvih priča u četiri oka, ali ništa što bi imalo neke veze sa mnom. Mož-

da misli, jer sam radio u općini, da imam neke veze s tim. To sam mu i rekao, ali jesam li tu sumnju izbrisao iz njega tko zna.

- A možda je on potplatilo one što su ugradili semafor? – mislim. - Imma dosta para, a vjerujem i istomišljenika. Njemačka sa svojom tehnologijom može uraditi sve, da ti pamet stane! Jedino je to moguće, ne moguće – to je to! On je taj koji mi se na ovaj način sveti! A zaboravlja da je moj stari pomagao njegovom kad je ono bio u krizi. Te stvari se zaborave učas. Kad ti netko nešto uradi lako izbrišeš, a kad ti nešto uradiš nekome, treba ti biti zahvalan cijeloga života! Svašta! Takvi su ljudi!

Ovu misao nisam mogao više istjerati iz glave. Uvukla se i – ni makac! Kljuca li me kljuca! Ma što kljuca – grize me i izjeda! Više me ne progoni tko to uradi, već kako to uradi. Počinjem proučavati sustav i način rada semafora i ispada da je jednostavan i da se može napraviti bez po muke. I, počinjem testirati mogućnosti koje mi se pojavljuju u razmišljanju. Moguće da je ugradio sliku mog auta i čim ga prepozna – prebaci na crveno. Provjeravam! Dajem drugom auto da ode njime u grad i nešto mi donese, jer ja, naime, imam nekog posla, neodložnog. Skriven pratim semafor. Funkcionira kao singerica! Znači, nije to! Ili je?! Vrag bi ga znao!

Uzimam automobile od drugih, ali svaki put kad mu se približim – crveno i – čekaj! Nekoliko ih promijenih, ali uvijek isto – čekaj i čekaj dok ti se ne upali zeleno! Ako sam ja u pitanju, ako je tamo ugradio moju sliku pa semafor, prepoznajući me, počinje vršiti teror nada mnom, e onda je to drugi par čarapa. Doskočit ćemo mi tome, siguran sam. Nije on pametniji od mene. I počinje moja igra. Stavim na oči najtamnije crne naočale, nabijem na glavu neku staru kapuljaču i šal oko vrata i probam ga zavarati. Ni rođena majka me ne bi prepoznala, a kamoli on – terorist! Idem sretan i zadovoljan. Nakon dugog vremena dočekat će me zeleno! Ali, nema teorije! Stop! Crveno! Zar opet, majku ti tvoju

pokvarenu? Govorim sam sa sobom. Zbacujem sa sebe sve maske i počinjem mu prijetiti.

- Ne ćeš se još dugo sa mnom, da oprostiš, zezati! Ne ćeš! Dohakat ću ja tebi!

Jesenska su doba i mrak ranije pada. Uskoro će i zima. Bura sve češće leđi i zemlju i ljude. Malo je ljudi vani, a i oni koji su primorani biti obave posao brže-bolje pa u kuću. Zna se, pred televizor i bulje u njega cijelu noć. Najpogodnije vrijeme za izvršiti diverziju. Tamo iza ponoći doći ću i srediti tog pokvarenjaka, tu krvopiju što me uništi bez ikakvog razloga. Ne ćeš dugo, mafiozo, zezati mirni narod, ne ćeš! Što si uradio – uradio si. Terorista možeš samo terorom uništiti.

I pripremio sam sve. Naoružao se do zuba. Tu su čekić, kliješta, benzin, ulje, detonator, eksploziv i puno drugih sitnica kojima ću srediti svog neprijatelja. Prvo ću ga malo mučiti. Ne bi bilo gušta da odmah bude uništen. Neka osjeti kako je meni bilo izdržavati sva njegova, da oprostiš, s... čitave ove duge mjesece. A kad se izgustiram i izmučim ga ubacit ću eksploziv u sva četiri njegova nosača da ga totalno uništim. Eksploziv ću aktivirati iz daljine jer ću se udaljiti dovoljno da me ne otkriju, prepoznaju i ne povežu s njegovim uništenjem, a opet dovoljno blizu da svojim očima mogu gledati njegov kraj i uživati, uživati u njemu! Izabrao sam trenutak kad je padala kiša. Tada sigurno ne će nitko biti na putu: gostionica zatvorena, onaj radnik na benzinskoj svakako je zaključan noću u prostoriji i treba pozvoniti ako slučajno nekome treba naliti benzin ili što drugo kupiti, ljudi po kućama u krevetima su već davno. Ostavljam auto na sporednom puteljku da mogu neometano napustiti mjesto diverzije i počinjem se oprezno, s torbom na leđima, prikradati semaforu. On spokojan igra se svojim crveno-žuto-zelenim okicama. Trooko čudovište što mi mozak popi i uništi moj mir! Krijem se sa sjenama stopljen. Opre-

za nikad dosta. Svako malo zastanem i oslušujem. Apsolutna tišina! Zaista idealno vrijeme za napraviti ovaj nered.

- *Sad si moj, smrdljivko! Moj do kraja! Nisi svjestan što će ti se tako brzo dogoditi!* – šapćem sam sebi u bradu.

Ne trebam naglašavati da sam se maskirao najbolje što sam mogao, svaki djelić tijela je bio prekriven: rukavice, na licu maska, kapuljača, čizme, duga haljina. Ako me tko ugleda da pomisli kako to radi neka žena. A poprskao sam se ženskim mirisima da će pola sela danima na njih mirisati. Treba zavarati to čudovište od semafora. Tko zna koja sva tajna oružja i obranu ima. Treba ga dovesti u totalnu zabunu i tako najlakše navesti na tanak led i svladati.

Čekić će prvi stupiti u akciju. Zamotao sam ga u debelu tkaniću da čini što manju buku kad budem s uživanjem polupao svih tih dvanaest očiju, izdajničkih očiju koje su pratile svaki moj korak, svako moje pojavljivanje na putu, davale signale onim nepoznatim uređajima u njemu skrivenim da mi napakoste, razore moj mir i stabilnost i dovedu me u ovakvo stanje da sam primoran poduzeti ove najradikalnije mjere kako bih se riješio ovog neočekivanog neprijatelja. Zamislio sam u glavi što sve moram i kojim redom uraditi. Prvo će nastradati ta crveno-žuto-zelena oka s desne strane puta koja su me najdulje neprijateljski gledala. Oprezno, tiho, skoro nečujno, dolazim do semafora i iz sve snage opalim čekićem po tom crvendaću. Bum!

Odjeknulo je kao avionska bomba! Takva detonacija je jedino moguća na vojnim poligonima moćnih armija. Skoro da me odbacila u šiblje. U istom trenu, naglo, počеше žmirkati sva ta njegova silna okanca, sva odjednom, a neka čudna zvana zavoniše i vatrogasne trube zatrubiše. Upališe se svjetla na svim prozorima susjednih kuća, nahrupi narod iz gostionice, zatrubiše automobili koji se niotkuda tu odjednom nađoše, vatrogasna kola

s upaljenim svjetlima i snažnim trubama, brojna policijska kola s upaljenim rotirkama i zavijajućim sirenama, bolnička kola, kola hitne pomoći i što ti ga sve znam. Za sekundu se našoh u nekom stravičnom horor filmu. Policajci, bolničko osoblje i vatrogasci se baciše na mene. Oboriše me na zemlju udarajući me svim i svačim: šakama, pendrecima, bejzbol palicama, željeznim šipkama.

Ubaciše me onako svezanog i krvavog u maricu. Jedino što sam mogao čuti bila je vika, galama i pljesak oduševljenog mnoštva kakvo jedino možeš čuti na onim velikim nogometnim utakmicama kada domaći igrači zabiju gol! Tada izgubih svijest!

Mato NEDIĆ

A JA ZA LJUBAV SAMO NA TAJ DODOH SVIJET

Ovo je priča o mojem ocu. Nju ne stvara književnik (ta kako bi ju pisao književnik kada je moj otac bio jedan od najvećih što ih poznaje naše vrijeme, a ja to nisam), ne stvara ju ni želja da pripovijedajući istaknem sebe, a još manje da istaknem oca koji je još za života bio istaknut zahvaljujući svojim djelima. Ovu priču ispisuje kajanje za koje je sada prekasno budući da je moj otac prešao u carstvo sjena. Ipak, što vrijeme više prolazi sve više uviđam da nisam bio dostojan sin svojega oca, da sam materijalne vrijednosti stavio ispred ljubavi prema roditelju te da sam na taj način pogriješio u odnosu prema njemu. Otac je kroz život nakupljao mudrost pa mi je, zaogrnut starošću, prorokovao da će doći dani napunjeni kajanjem (ja sam mu se tada smijao izrugujući njegovu starost, o neokajana moja ludosti!). Ti su dani upravo nastupili.

Kada je umro, otac je imao devedeset godina. To je preduboka starost koju u našem društvu rijetko tko doživi. Takva starost, naravno, sa sobom nosi onemoćalost i tijela i uma. Uz to što se sporije kretao, što se stalno nalazio tamo gdje ga nismo očekivali i gdje nije trebao biti, a tamo gdje bi trebao biti gotovo ga nikada nije bilo, uz to što je osobnu higijenu zanemarivao, a nas je mlađe stalno opominjao što trebamo, a što ne trebamo činiti, otac je zaboravljao što je bilo danas i jučer, a izvrsno se sjećao onoga što se događalo prije pedeset ili čak sedamdeset godina. Ovakvo

ponašanje ni u čemu nije neobično za vrlo stara čovjeka kakav je bio moj otac, svjestan sam: susrećemo ga kod svih ljudi. Nevolja je bila u tome što on nije htio priznati svoje slabosti, što je živio u uvjerenju da sve o svemu najbolje zna te je to uvjerenje htio nametnuti svima nama kako bismo živjeli po njegovim naputcima. Kada iz ove vremenske udaljenosti promotrim i tu nevolju, mogu za očeve stavove pronaći opravdanje s obzirom na to da slične stavove pronalazim i kod drugih staraca. Svi oni misle da o životu znaju puno više od nas mlađih, da zahvaljujući prijeđenome putu mogu shvatiti zakonitosti života, uvidjeti koji su načini borbe sa životnim nedaćama te da nas svojim savjetima mogu usmjeriti na pravi put kako ne bismo upali u životne zamke. Ti starci nažalost zaboravljaju ili nisu sposobni vidjeti da se svaki čovjek mora suočiti sa zamkama koje su baš za njega postavljene i mora pronaći način kako ih izbjeći. Savjeti staraca mogu mu možda pomoći, ali ga isto tako mogu i pogrješno usmjeriti budući da u novome vremenu ništa nije isto i kada se čini da je sve isto kao što je bilo u onome vremenu koje je pripadalo mladosti današnjih staraca. Svaki pojedini život pred sobom ima stazu s brojnim preprekama. Ta je staza izazov za pojedinca koji njome treba proći. On je, dok tom stazom kroči, na svojevrsnome ispitu. Rijetki pojedinci odluče odustati od hoda po toj stazi. To znači da su izgubili nadu u mogućnost uspješnoga polaganja životnoga ispita, izgubili su samopouzdanje i prepustili su se propasti, okrenuli su leđa životu i radosno su se zagledali u oči smrti. Svi drugi, koji ustraju u hodu svojom životnom stazom, koji ulažu napore da bi riješili životne zadatke, izgrađuju sebe kao ljude i otvorenim očima gledaju u život.

Koliko god bio mudar i zbog te mudrosti u društvu cijenen čovjek, činilo mi se da sve ovo moj otac nije znao, da to nije shvaćao na pravi način. Sada mislim da je sve ovo on predobro

znao, samo, nažalost, nije našao pravi način da mi priopći istinu ili ja za prihvaćanje istine, zbog svoje tvrdoglavosti, nisam bio dovoljno otvoren.

Moj je otac imao pedeset šest godina kada sam se rodio. Do-bitu sina u tim godinama za njega je bila velika radost; imati oca koji bi mi mogao biti djed za mene je, kada sam porastao, bila sramota. Razumno promatrajući, na činjenicu njegova očinstva u odnosu na mene nisam mogao utjecati. Ipak sam, kao nerazumno stvorenje, pred ljudima koje upoznajem nastojao zatajiti da mi je on otac. To ne bi bilo opravdano ni da je taj otac bio siromah, odrpanac, lupež, svodnik ili nešto i gore od toga. Međutim, moj je otac bio ugledni atenski građanin, omiljeni književnik, veliki tragičar. No, zbog ogromne razlike u godinama u meni se budio otpor prema ljubavi kojom me obasipao. Iz toga je otpora rastao strah da ću biti ismijan u društvu mojih vršnjaka čiji su očevi mladi ljudi puni snage.

„Teško čovjeku koji svoje ponašanje usklađuje s ponašanjem društva ne zato da bi ugodio sebi, već da bi ugodio društvu“, govorio je moj otac. „Takav čovjek prezire sebe i kao pojedinac ne postoji. Živi samo za to da bi bio dijelom mase koja će ga prihvatiti ako se dobro uklopi u nju, ako u sebi uguši vlastito mišljenje i želju za djelovanjem. Ako li se u nekim trenucima pokaže samosvojnim, takav će pojedinac biti istisnut iz mase i naći će se u bezračnome prostoru: ne će znati živjeti sam, bez potpore društva u kojemu je bio, ali ne će se moći ni vratiti u to društvo jer koga ono jednom odbaci, više ga natrag ne prima.“

Tako je govorio Sofoklo, moj otac, ali ja sam tada zazirao od njegovih riječi zato što su se kosile s mojim stavovima, bile su u suprotnosti s onim što sam želio i kako sam živio, a znao sam da se odnose na mene i da me, kao i uvijek, precizno opisuju.

Njegove riječi nisu bile izgovorene sa zlobom, već sa željom da me pouči. Pouku tada nisam prihvaćao, a sada se pitam može li zakašnjelo prihvaćanje još biti od nekakve koristi, može li nešto promijeniti u mojemu životu.

Mnogo se među našim prijateljima raspravljalo o tome kako je Sofoklo umro. To se pitanje, barem njima, činilo osobito važnim, vjerojatno stoga što je on bio poznat čovjek, priznat u društvu, što je tome društvu ostavio više od stotinu književnih djela u kojima je progovorio o problemima koji dotiču sve ljude u svim vremenima. Zato se činilo važnim znati sve o životu tvorca tih djela, a naročito o njegovoj smrti kako budući naraštaji ne bi bili uskraćeni za saznanja vezana uz slavnoga pisca. Međutim, djelo je ono što piscu omogućava živjeti i nakon smrti. Zgode iz njegovoga života često pojeftinjuju vrijednost djela, prikazuju pisca drukčijim nego što ga, s obzirom na ono što je iznio u djelu, zamišljamo. Mi, gledatelji velikih dramskih uprizorenja i čitatelji duhom bogatih djela, često griješimo kada u postupcima likova gledamo autorove postupke i kada u rečenicama koje pripadaju djelu čitamo autorove životne stavove. U svakome književniku zapravo postoje dvije osobe: ona koja bilježeći stvara i ona koja je zabilježena u djelu. Ona osoba koja stvara postoji u vanjskome svijetu, u onome svijetu koji je izvan djela. Ta osoba ima svoje privatne stavove o životu, ta osoba, kao i svaka druga, ima vrline i mane, želje i čežnje. Ona je zapravo manje važna od one osobe koja je zabilježena u književnome djelu zato što je smrtna, no bez prve ni ove druge osobe ne bi bilo. Druga pak osoba, ona koja je zabilježena u književnome djelu, živi zahvaljujući svojem piscu. On ju je oblikovao na temelju mašte i životnoga iskustva. Oblikujući ju, on je na trenutke, kao kratkotrajne bljeskove, pred sobom vidio različite stvarne osobe i njihove karaktere te ih je ubilježio u

svoj lik. Moć toga lika na kraju postaje većom od moći autora koji ga je stvorio zato što lik, ako u sebi nosi svezremenske osobitosti, može živjeti znatno duže od svojega tvorca.

Rijetki ljudi imaju priliku dobro upoznati obje ove osobe. Čitatelje često zaokuplja znatiželja te hoće zaviriti u književnikov život kako bi u njemu potražili prototip za stvarne književne likove. Pogrješan je to i nepotreban put, ali ljudska je znatiželja neobuzdana pa se onima koji se tim putem upućuju čini da je njihov hod veoma važan i da je njihovo istraživanje potrebno budućnosti.

Istina o Sofoklovoj smrti posve je jednostavna. Neki su, znajući za moje ranije razmirice s ocem, za njome tragali na posve neočekivanim mjestima pokušavajući uvjeriti najprije sebe, a onda i druge da sam ja doprinio toj smrti kako bih se što prije domogao nasljedstva. Naime, vjerujući da mi je otac zbog starosti postao neuračunljiv, često sam izjavljivao da bi mi trebao prepustiti upravljanje imetkom. Je li u meni tada prevladavala pohlepa da se što prije domognem baštine kako bih ju mogao neobuzdano trošiti ili je prevladavao razum koji mi je govorio da očev imetak trebam preuzeti kako bih ga sačuvao sprječavajući starca da ga zapusti ili, u nastupu staračke obijesti, podijeli onima koji ga ne zaslužuju? Ponekad ni sam nisam bio siguran što je od ovoga u meni nosilo prevagu. Jedno je ipak sigurno: nisam želio preuzeti očevu bogatstvo zato da bih njega ugrozio. Htio sam konačno biti odrastao, odlučivati o svemu bez njegovog utjecaja, otrgnuti se ispod jarma njegovih znanja i njegove mudrosti, koji su me često gušili. Da bih to postigao, morao bih biti novčano neovisan, a dokle god je otac držao imetak u svojim rukama, ja to nisam mogao biti. Istina, radio sam i zarađivao, ali vlasnik nečega nisam bio. Iako tridesetogodišnjak, u odnosu na Sofokla osjećao sam se djetetom. No udjela u njegovoj smrti nisam imao. Sofoklo je

umro jednoga poslijepodneva. Bio je sam te nitko ne zna kako je smrt došla po njega i u kakvom ga je stanju zatekla. Istina je da je on rado jeo grožđe te je pored njegova tijela pronađen nedojedeni grozd. Neki su zaključivali da se ugušio jedući grožđe.

Kada su oni, koji su svojoj potrazi za istinom odlučili pokloniti nešto više truda, potražili ljude s kojima se moj otac vidio toga posljednjeg poslijepodneva, doznalo se da mu je dolazio glasnik iz kazališta te da mu je donio radosnu vijest da je drama *Edip na Kolonu*, koju je napisao da bi me poučio kako su svi njegovi starački čini, upravo zbog toga što su starački, oprostivi, dakle, kako je ta drama proglašena najboljom na nekom kazališnom natjecanju. Glasnik je pripovijedao kako se Sofoklo obradovao tome glasu, kako je gotovo neprirodno uskliknuo, a onda se spustio na postelju, dok su mu oči zanosno sjale. Naknadnim promišljanjem glasnik je zaključio da je taj sjaj u njegovim očima zapravo mogao biti sjaj smrti koja ga je pohodila u trenutcima sreće.

Svi koji su ga poznavali znali su da je Sofoklo rado izgovarao stihove svojih tragedija. Najčešće se opijao dijalogom između Kreonta i Antigone. Dok bi Kreont napadao Antigonu što je prekršila njegovu zapovijed i pokopala brata, Antigona bi svoj čin pravdala božanskim zakonima koji su iznad ljudskih, dakle, i iznad Kreontovih, ona bi se zapravo pravdala ljubavlju. Taj dijalog obiluje brzom izmjenom sve kraćih replika, čime se postiže vrhunac dramske napetosti. Sofoklo se sav unosio u njegovo izgovaranje, čas se pretvarajući u Kreonta, čas u Antigonu. Na Kreontove riječi: „I mrtvog dušmanina mrzim srcem svim“, on bi, usprkos svojim staračkim godinama, pomamno uzvikivao Antigoninu repliku: „A ja za ljubav samo na taj dođoh svijet“. U tome je uskliku on zaista pred sobom vidio zlo Kreontove tiranije i dobrotu Antigonine duše, on se u duhu uistinu prenosio u Kreontovu vladarsku dvoranu te su likovi nakratko postajali stvarnim

osobama, a Sofoklo bi tada postajao likom vlastite tragedije. Neki su smatrali da je on i toga kobnog poslijepodneva bio pao u takav zanos, da se zagrcnuo izgovarajući svoju omiljenu repliku te da je tako izdahnuo.

Prava istina o Sofoklovoj smrti, siguran sam, nikada ne će biti otkrivena zato što se ona mogla dogoditi na svaki od ovih ili na neki drukčiji način. No, važnije pitanje od toga kako je on umro jest ono kako je Sofoklo živio i što je činilo njegovu osobnu tragediju.

Svaki čovjek kroz život nosi neku muku koja ga bar u nekim trenucima čini nesretnim i u njemu izaziva bol. Neki od nas o toj mucu radije šute ne želeći ju iznositi pred oči javnosti, ne želeći ju dijeliti s drugima. Nije razlog tomu nepovjerenje koje bi takvi ljudi osjećali u odnosu na svoje bližnje; prije bi se moglo reći da njihova šutnja izvire iz uvjerenja da je muka koju muče nešto njihovo intimno, nešto čime ne treba opterećivati druge ljude koji i tako imaju vlastite nedaće s kojima se moraju nositi. Kada bi ti drugi nekako mogli pomoći da muka postane manjom ili da je se čovjek potpuno riješi, možda bi se pojedinac odlučio o njoj i progovoriti.

Ima opet ljudi koji na sve strane kukaju parajući uši svima oko sebe. Takvi oglašavaju svoju nesreću ne bi li u suosjećanju bližnjih našli utjehu. Takvi također izvire iz svojih sitnih duša ne bi li ugledali nečiju nevolju te u toj činjenici, u saznanju da i drugi pate, možda i više od njih, našli oduška vlastitome bolu.

Moj je otac pripadao onoj prvoj skupini: on je svoju životnu bol tek ponekad povjeravao najbližima. Znao je da kao javna osoba ne treba pokazati slabost pred ljudima budući da oni imaju takve jezike koji su oštrij od žrvnja te će ga njima lako samljeti, bilo u sažalijevanju, bilo u ogovaranju. Oni koji bi ga sažalijevali,

toga je Sofoklo bio svjestan, ne bi razumjeli bit njegove muke pa ni njihovo suosjećanje s njim ne bi bilo ni iskreno ni potpuno. Oni pak koji bi ga ogovarali pretvorili bi se u ptice rugalice, nesvjesni da i u njihovim životima ima puno materijala od kojega bi bilo moguće podići kulu poruge.

„Ako imaš neku bol, sine moj“, govorio bi mi otac u danima u kojima je zapažao da sam spreman saslušati njegovu pouku, „onda ju zakopaj duboko u sebi i najradije zaboravi na nju kako te ne bi izjedala iznutra. Ako li je ta bol suviše duboka da ju ne možeš potisnuti iz sjećanja, priopći ju zemlji neka ju ona proguta, kaži ju rijeci neka ju odnese u more, povjeri ju vjetru neka ju otpuše na kraj svijeta. Vidiš li da ni to nije pomoglo i da je teška bol još u tebi, da njezin teret ne možeš sam nositi, reci ju onda čovjeku mirna i staložena duha, poštenjaku koji će te savjetom zagrliti, koji će ti pružiti utjehu. Ako takav čovjek i ne bude u stanju riješiti te boli, on će ti ju barem pomoći nositi.“

Bol koja je mojega oca izjedala tijekom života začela se u njegovome ranom djetinjstvu. On je, naime, bio napušteno dijete koje su roditelji ostavili pred ulazom u Atenin hram, a koje su dobri ljudi uzeli da bi ga odgojili u poštenju i marljivosti, da bi od njega načinili čovjeka. Premda je od onih koji su ga donijeli na svijet bio prepušten propasti, nije propao budući da je bio miljenik bogova koji su s njime imali velike planove. Ljudi koji su ga usvojili nisu bili siromašni te se Sofoklo nije mogao požaliti da mu je u djetinjstvu nedostajalo nešto u materijalnome smislu. Ti su ljudi također imali mnogo ljubavi za njega (da nije tako, zar bi ga bili usvojili) te da mu sami nisu rekli istinu on nikada ne bi znao da ga upravo oni nisu donijeli na svijet. No bio im je zahvalan što su bili iskreni i što su mu kazali istinu o njegovom podrijetlu. Njihovo ga je priopćenje zaprepastilo (imao je tada dvanaest godina), ali je razumio da ih sada treba još više voljeti

i poštovati zbog iskrenosti koja ih je mogla lišiti dijela njegove ljubavi. Tada Sofoklo nije pokušavao pronaći svoje roditelje te je naizgled, barem neko vrijeme, izgledalo kao da do neobičnoga saznanja nije ni došao. Međutim, na njemu se mogla uočiti nova zamišljenost, različita od one kojoj je ranije bio sklon. Kada je doznao da na svijetu postoje ljudi koji su ga rodili, a da ih on ne poznaje, počeo je u svim prilikama zagledati u lica ljudi koje je susretao nadajući se da će u crtama tih lica prepoznati sebe. Vidjevši da to zagledanje ne daje plodove, počeo je razmišljati o tome tko su ljudi od čijega je mesa njegovo meso, od čije je krvi njegova krv. Jesu li to neki seljaci iz gradske okolice ili su mladi građani kojima su roditelji zabranili brak? Je li on možda sin skitnica, propalica, ubojica? Odgovorā, naravno, nije bilo, a pitanja su se u njegovome mladom biću gomilala. Možda ga otac i majka nisu napustili po dogovoru i zajedno, možda je otac bio vojnik koji nije ni znao da mu je djevojka trudna, možda ona nije znala kako bi sama odgojila dijete pa ga je odlučila ostaviti na hramskome stubištu nadajući se da će se naći dobri ljudi koji će se pobrinuti za njega?

Moj je otac pokušavao umom osvijetliti likove svojih roditelja. Međutim, što god je duže ustrajavao u tome, sve se više zaplitaio u mrežu pitanja koja su ostajala bez odgovora, u niti misli koje su ga sputavale. Konačno je shvatio da u ljudima koji su ga odgojili i dalje treba gledati prave roditelje i biti im zahvalan sin. Ipak, on u životu nikada nije odustao od nade da će pronaći tragove svojega podrijetla. Pokušavao ih je pronaći, razumu usprkos.

Razočaranje izniklo iz nemogućnosti da odgovori na ključno pitanje svojega života, na pitanje identiteta, kod Sofokla je rađalo unutarnjom patnjom koja je u njemu, čini se, stalno pomalo tinjala, a s vremena na vrijeme razbuktavala se u neizdrživu bol. Upravo je u tim trenucima najveće boli moj otac postajao književni

stvaralac. Iz boli je cijedio stihove koji su tako duboko pogađali rane svih ljudi. Od tih su stihova sastavljene njegove drame, a u svakoj je od njih Sofoklo ubilježio svoju muku, u svaku je utisnuo pečat vlastite životne drame.

I na kraju vratimo se na početak. Već sam priznao da ovu priču o mojemu ocu ispisuje kajanje koje osjećam jer znam da sam pogriješio prema njemu proglašavajući ga bezumnim starcem onda kada je bio puno umniji od mene, nazivajući ga onemoćalim dok je još bio u dovoljnoj snazi da stvara djela kojima će zadiviti svijet. Uzrok mojih grijeha luda je ljudska želja da posjedujemo ono što ne zavrjeđujemo i da upravljamo onim do čega nismo došli vlastitim znanjima i radom. Otac me naučio da je ljubav iznad svega onoga što možemo steći materijalnim dobrima. Ako imamo sve drugo, a ne volimo i nismo voljeni isto je kao da nemamo ništa zato što smo sami, okruženi neživim stvarima koje nam ne mogu dati toplinu. Sofoklo nije znao da sam bio dobar učenik u njegovoj školi koju je kao otac priredio meni, nezahvalnom sinu. S pravom je mislio da sam najgori učenik među svom njegovom djecom koja su bila starija od mene. Ipak, vjerujem da sam, iako prekasno da bih mu to mogao pokazati, razumio životne pouke svojega oca. Meni je možda trebalo malo više vremena da ih prihvatim, ali zato su mi se dublje urezale u sjećanje.

„Spomenut ćeš riječi svojega oca, sine moj“, često je govorio onaj koji me je dobronamjerno poučavao. Sada, kada ga nema među živima i kada o njegovome životu progovaraju jedino njegova djela, sve im se radije vraćam proučavajući ih kako bih iz očevih zapisanih riječi, kao i onih koje su zabilježene u mojemu sjećanju, crpio mudrost do koje je on došao idući životnim putem, krčeći svoje staze i pokazujući mi kako se to radi da bih i ja, kao i svaki čovjek, u potpunoj slobodi prepoznavao korov na svojim

stazama i kako bih ga čupao, uočavao prepreke koje stoje preda mnom i vješto ih rušio.

Sofoklo me savjetovao da onu muku koja mi je preteška ne iznosim pred svijet, već da ju povjerim dobrome čovjeku koji će me htjeti razumjeti. Znam da sam ovim zapisom otišao korak dalje: naslijedio sam i to od oca. Onako kako je on svoju dramu ubilježio u književna djela i ja sam svoje kajanje htio pretočiti u slova. Čije će ih oči čitati, ne znam. Hoće li me čovjek koji vidi moje kajanje moći razumjeti? Ako je to dobar čovjek, onda... Odgovor je već tu. A ako nije dobar, onda... Zgužvat ću ovaj zapis, zapalit ću ga! Neka ga ne vidi nitko doli jedino vrijeme u kojemu sam ga stvarao.

Bi li tako učinio Sofoklo?

Miljenko STOJIC

NA POTOKU

Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina prošloga stoljeća njih dvoje nije baš mnogo znalo o trenutnim političkim okolnostima. Načuli su od starijih da je nekada bilo nekih Turaka, pa da su djed i otac išli u neki Prvi svjetski rat, da trenutno tuku i ubijaju jugoslavenski žandari (ali o tome se govorilo prilično tiho), i to je to. Njihovo je bilo čuvati ovce i ići u školu koliko se stigne. Stariji su brinuli o ostalim stvarima.

Najradije su kretali na ispašu oko potoka Lukoća. Nije to uvijek bilo moguće, ali su jednostavno koristili svaku priliku. Trava je tu bila dobra, ovce su se mogle najesti, a oni su se igrali i pričali duge priče. Za objed se znalo naći i komadića slanine koju su pekli na vatrici i onda je slasno jeli. Bistra voda potoka ublažavala im je žeđ. Činilo im se da je onaj raj o kojemu su učili na vjeronauku morao biti upravo ovdje.

Drugi svjetski rat nije mario za seosku idilu. Nahrupio je iznenađajućeg dana, i oni već poprilično odrasli razumjeli su što se zbiva. Raspala se mrska Jugoslavija, pojavila se hrvatska država, tamo u šumi prijetili su četnici i partizani. Ali živjelo se. Kaja je otišla na fakultet u Zagreb, Čipa je ostao kod kuće. Završiše dani zajedničkog druženja, počеше oni s opasnijim življenjem.

Jedva je izvukla živu glavu kad grunu ona bomba u Glavnoj pošti. Bit će i kasnije opasnih trenutaka, ali joj ovo nikako nije izlazilo iz glave. Kako ti jugokomunisti mogu hladnokrvno posta-

viti bombe tamo gdje se okuplja puk i gdje ima puno službenika koji samo rade svoj posao?! K tomu, kako u tome mogu sudjelovati oni koji upravo tu rade? Pa ranjavaju i ubijaju svoje kolege, prijatelje, poznanike. Nečuveno!

On je završio u domobranima. Branio je svoj kraj od negdašnjih susjeda Srba. Čim se pojavila hrvatska država oni su ustali protiv nje. Nije shvaćao. Valjda ne misle da i u ovoj državi mogu biti povlašteni, odnosno da mogu progoniti Hrvate. Zapravo su se trebali ispričati za ono što se događalo kroz nesretnu Jugoslaviju, krivci bi, ako nisu pobjegli, dobili zasluženu kaznu i nastavilo bi se mirnije živjeti. Ali im se, eto, nije dalo. Razmišljao je što će učiniti ako mu koji takav odmetnik dopadne šaka. Pa što bi drugo nego ih predati nadležnim vlastima? Nije njegovo da im sudi, njegovo je da sebe i druge brani od njih i sličnih i ništa više. Nalazio je u tome mir i činilo mu se da je dobro kad tako razmišlja.

Kraj rata zaista je bio kaotičan. Nestalo je hrvatske države, toga prelijepog sna. Iz šume su se pojavili jugokomunisti kojima ni Kaja ni Čipa nisu vjerovali. Naslušali su se, a i nagledali su se njihovih zala. Bilo je istina budala i s ove strane koji su činili zlo u ime države, što oni nikada nisu odobravali. Nekada su takvi bili kažnjeni, nekada ne, nekada su ratni saveznici bili nemilosrdni u poticanju i činjenju takvih stvari. Slušali su kako nadbiskup Stepinac i slični grme protiv toga i odobravali su im takve riječi. Nadali su se da će se prilike smiriti i da će onda sve biti ispravljeno. No, dođoše drugovi iz šume i sve ode niza stranu.

Stajala je pred tom talijanskom tamnicom. Oni nisu bili te sreće kao ona da se ipak dočepaju slobode. Uhvatiše ih Englezi, kojima već pobjegoše na Bleiburškom polju, i strpaše ih u okove s namjerom da ih izruče jugokomunistima kako nešto prije učiniše sa stotine tisuća Hrvata, vojnika, žena, djece... svih kojih su se na prijevaru dočepali. Mora ih izvaditi. Dobri su to dečki. Dokazali

su se nebrojeno puta. Zna to Kaja dobro. I sinulo joj je. Plahte! Ona će zadržati stražare, a oni onda neka bježe. Naizgled jednostavno, samo je izvedba puno teža. Uvijek se tome smijala i zeblo ju je oko srca kada se kasnije u izbjeglištvu svega sjećala. Što da nije uspjelo? Brrr.

Seoski odbornik neumoljivo je mljeo. Mislav se mora predati. Sudit će mu narodna vlast. Bio je u ustašama i to se ne prašta. Ako nije činio zločine, ne će mu nitko ništa. Obojica su znala da to nije tako. Olako se ubijalo tih godina. Međutim, moralo se pretvarati da je „narodna vlast“ milosrdna. Namučio se Čipa dok mu je uspio objasniti da bi dovoljno bilo samo da mu izda propusnicu, a on će se već snaći. Mora pomoći čovjeku zbog mnogo čega. Otići će u Slavoniju i tamo „nestati“. Znali su da je to opasno za obje strane. Uhvate li ih u tom poslu, glava zacijelo ode. Međutim, Čipu nije mogao lako odbiti. Njegov se sin zagledao u njegovu kćer, sin jedinac kojega je volio, i sad što je tu je. Ni njemu se ova nova odora previše ne sviđa, pa, daj, neka bude što će biti. Čipa je izišao veseo iz ureda.

Nizale su se puste godine. I Čipa i Kaja zasnovali su obitelji. Gledali su kako da ih bolje učvrste u katoličkom i hrvatskom duhu. Nije bilo lako ni jednome ni drugome. Čipi je smetao jugokomunizam, Kaji raspušteni Zapad, društva bez ćudorednih vrijednosti. Pa ti daj odgoji djecu, ostani ono što si bio! Nisu se predavali, to je ponovno rat, samo drugim sredstvima.

„Čuj, možeš li me odvesti na onaj moj potok“, reče Kaja Dinku. Može, kako da ne. Uvijek će se sjećati onoga njezinog podviga iz izbjeglištva. Pričali su puno o tome u iseljeništvu. Vratio se on, vratila se ona jednoga dana u domovinu i sada su dvoje onih koji traže svoje korijene. Bio je mlađi, imao je svoj stan u Zagrebu, ali ona je bila u domu za starije. Tako se najbolje osjećala. Djeca se razišla svijetom, ona se zaželjela mirisa uspomena.

Sjedio je pred kućom i razmišljao o svome životu. Nešto ga je uvijek vuklo svome zavičaju. Kad je preživio dolazak jugokomunista, shvatio je da sve može preživjeti. Ostat će tu, borit će se, izgradit će si jednostavno dostojan život. Nikada nije želio previše, ali kad se pojavila mogućnost otići u Njemačku nešto zaraditi, iskoristio ju je. Bio je tamo jedno vrijeme i vratio se. Nije sve ni u novcu, jednostavno je odgovarao onima koji su ga ispitivali. Ponekad ga nisu razumjeli, svejedno. Domaća zemlja najbolje miriše.

Gledala je u potok kao u svoj život. Brz, čist, odlazio je prema jugu. Naslonila se na obližnje drvo. Vidjela je sebe, vidjela je Ćipu, vidjela je selo kao što je nekada bilo. Sada više ništa nije isto. Samo je potok ostao onakvim kakvim ga je znala. Iz misli je prenu dolazak ovaca. Išle su na vodu. Iza njih je polako išao neki starac. Ne, nije ga nikada prije vidjela.

„Poznajete li Ćipu?“, upita ga kada su se ovce odmakle od potoka.

Stao je i prodorno je gledao. Nakon nekog vremena je procijedio:

„Ja sam Ćipa.“

Zabezegnula se. Trebalo joj je vremena da dođe do zraka.

„A ja sam Kaja“, tiho je rekla.

Ptice su okolo letjele za svojim ciljem, vjetar je šumio u krošnjama stabla, a njih dvoje su se držali u zagrljaju. Život je motrio sa strane.

Sanijela MATKOVIĆ

KNJIGA BEZ NASLOVA

I

Godila mi je ta kišica na povratku.

Kiša me uvijek vjerno dočekivala i ispraćala. Uspjela sam zaobići nekoliko velikih lokvi, koje su se ispriječile pred ulazom u zgradu. Popela sam se polagano uz stube, koje sam znala prijeći i u snu, zatvorenih očiju. Poznavala sam njihove sitne zamke i nepravilnosti. Iako sam nosila, tri puna kofera, uspela sam se posve tiho.

Starih se navika teško odreći.

Hm... tko zna, jesu li u ovim stanovima još uvijek isti ljudi?!

Puno je bilo nepoznatoga. Jedino u što sam u ovom trenutku bila sigurna, je da u mom stanju nema nikog. Naravno, osim „tajnih podstanara“ kojima sam ga prije deset godina ustupila bez najamnine.

Sigurna sam da su do sada sve zidove prekrili svojim fascinantnim mrežama. Uvijek sam se divila tim krhkim paucima – koji su s toliko strastvene virtuoznosti pleli svoje sne.

I sama sam to jednom pokušala – ali...

S dozom strahopoštovanja uvukla sam ključ u bravu.

Kod prvoga okretaja nije se dogodilo ama baš ništa. Zatim sam, smijući se, još jedanput okrenula ključ sama ne vjerujući da sam mogla zaboraviti činjenicu kako sam uvijek ključala dva puta.

Bože, koliko se toga zaboravilo i promijenilo.

Iza vrata me dočekala tišina. Kurtoazno sam je pozdravila i zamolila da me ne ometa u prvim koracima povratka. Bila sam svjesna da je načiniti korak, značilo vratiti se nebrojeno koraka unatrag.

Pojavila se prva dvojba. Koji naslov dati priči u kojoj je rođenje jednog djeteta značilo smrt jednoj ljubavi. Na koji način tu priču ispričati a da istodobno ne ispadneš bahat i sebičan?! Nakon kraćeg razmišljanja odlučila sam započeti s pisanjem a naslov ću dodati na kraju. Iako sam bila svjesna svojih spisateljskih sposobnosti, iznenadila me bujica riječi koja je izvirale iz mene. Za nepunih sedam sati, negdje oko pola pet, bilo je gotovo prvo poglavlje. U njemu sam opisala ratna događanja početkom devedesetih, granatiranje Zagreba, strah, zebnju i neizbrisivu molitvu na usnama. Samo su Bogu znane nade, vapaji, molitve, suze, dani i noći iščekivanja njegova povratka. Najedanput, u nosnicama sam osjetila miris njegove odore.

Bože, što bih dala da ponovno osjetim te ruke i u njegovu zagrljaju probdijem sate tišine.

Neočekivano, rijeku riječi zamijenila je rijeka suza. Nisam se više pitala zašto, jer nije bilo nikoga da mi odgovori. No, to će pitanje vječno ostati na mojim usnama.

Ponovno sam prošetala alejama boli, između postaja tišine i kanjanja.

Svjesna da sam u trenutku kada sam imala pravo birati – svjesno odbrala da te izgubim. A sve zbog tog djeteta, toga „slučajno“ začetog života, koji je uništio moj život.

Preblag je pojam uništilo, možda je prikladnije reći izbrisalo moj život.

Jer, ne poznajem život poslije tebe.

II

U novome svitanju, rodio se novi optimizam. Jutro je mirisalo na proljeće, iako je do njega bilo više od čitava godišnjeg doba.

Ispijajući na balkonu jutarnju kavu, udahnula sam jutro punim plućima. Vjerojatno su protekli dani, te emocije koje sam istresla na papir, olakšali moju umornu dušu. Stoga sam odlučila, danas ne pisati.

Jutarnje zrake sunca obećavale su vedar dan. Iskreno zaboravila sam osjećaj vedrine i danas sam ga htjela ponovno oživjeti. Na kraju krajeva zaslužila sam barem toliko – živjeti, premda taj glagol nužno ne nosi sa sobom i sreću.

Neplanirano, noge su me dovele do Kamenitih vrata. Pogled mi je prvo pao na svijeće, koje su i danas gorjele istim optimističnim plamenom. Sjećam se, kako mi je jednoga jesenjeg jutra nalik ovome javio da sa svojom postrojbom ide braniti Vukovar.

Za otprilike sat vremena kupila sam sve voštanice koje sam našla u gradu, došla ovdje i palila ih jednu po jednu pred Bogorodičinim likom. Kao da je bilo jučer, sjećam se sućutnog pogleda starice koja mi je pomogla zapaliti na desetke svijeća. Ništa me nije pitala.

Iz mojih suznih očiju i koljena izranjenih od klečanja shvatila je da samo ljubav može plamtjeti takvim žarom i bdjeti tolikom molitvom.

Sigurna sam da i danas, deset godina poslije, postoje ostatci tih voštanica. Promatrala sam svijeće i šutjela. Jer, nisam više imala ni molitvi ni pitanja...

Klupe u parkovima, bile su „ukrašene“ nekim novim grafitima. No, bilo je tu i starih zapisa i imena urezanih ključem. Bilo kamo da koraknem, imala sam osjećaj da je miris prošlosti, sjena sadašnjosti.

A ja sam, ne znam iz kojeg razloga, bila sigurna da ću je poput mudrog ribara zahvatiti i smjestiti u nekoliko stranica priče. Ne-pojmljiva je snaga prošlosti. Ima u njoj nečega fatalnog, da nam je se bude teško i odreći.

Stigne nas, kamo god krenuli.

U Gornjogradskoj ulici, pronašla sam prodavača kestenja. U njegovu pogledu, na jedan trenutak mi se učinilo kao da me je prepoznao. Izgledao je propalo, pa i siromašno, no i danas je ljubazan kao u ta dobra vremena.

Miris kestenja dozvao je neke nove dijelove priče koje ću ostaviti za neku priču s naslovom...

Iako je jutros izgledalo drukčije, sunce se ipak nije uspjelo usprotiviti jeseni. Na kopcima sam osjećala kišu. Ne znajući kamo se od nje skriti, osjetila sam se kao stranac u vlastitom gradu, za koji sam bila sigurna da ga poznajem kao dlan svoje ruke. Plima različitih osjećaja, istodobno me zbunjivala i nasmijavala.

Uzevši u obzir činjenicu da sam se vratila kao heroj, prihvatila sam kišu kao prvi test. Sjela sam na stari zidić i prebacivši nogu preko noge ponosno izložila lice oblacima. Na kraju krajeva, igrala sam se ja i s većima od njih. Nisam razmišljala o čemu

razmišljaju prolaznici dok gledaju, kako se s osmijehom izlažem kiši. Ta otkuda su mogli znati da me nebrojeno puta grlila zajedno s tobom. U naše valcere na kiši bili su nekoć zaljubljeni i zagrebački pločnici. Bože, kako je s njim sve bilo tako lijepo, tako lako, pa i u sjećanju.

Ne znam koliko sam vremena provela sjedeći tako pokisla na proputovanju kroz sjećanja, kada mi je prišla jedna zabrinuta starica. Vjerojatno je mislila da sam strankinja, te mi je gestikulirajući pokušavala pojasniti kako mi želi posuditi kišobran. Zahvalila sam joj osmijehom i krenula dalje.

Kući sam se vratila mokra, pomalo i promrzla jer već je padalo predvečerje. Ali nekako sretna, kao da me ta kiša umila, isprala jedan sloj gorčine.

Dani koji su uslijedili bili su ispunjeni mirisom limuna i čaja.

Priča je strpljivo čekala...

Sve je čekalo moje buđenje, moje vlastito proljeće.

III

Bolovala sam puna tri dana. Bilo je vrijeme za nastavak priče. Ponovno sam pročitala ispisane stranice, te po tko zna koji put shvatila, da ga ni zbog čega na svijetu ne ću prestat voljeti. Nikada.

Takva ljubav ne gasne.

S obzirom da sam poprilično opisala ratna događanja, prepuna ljubavi, straha i strepnje, odlučila sam sljedeće poglavlje napisati

u sretnijem štitu. No došavši do teme – on, ja i sreća nisam znala odakle početi.

Ta naša ljubav se i ne može drukčije opisati, već kao sreća.

Znam da iz današnje perspektive to paradoksalno zvuči, al' doista je bilo tako.

U prilog toj tvrdnji...

Bilo je Valentinovo, te davne 1992. godine. Za čudo Božje toga jutra nije bilo ni jedne uzbune. No, predvečer dok sam se pripremala za počinak, susjedi su usplahireno galamili pred mojim vratima prepričavajući zadnje vijesti u kojima su građani upozoreni da prenoće u skloništima. Istina, prijedlog mi se nije sviđao, no činjenica da sam stanovala na dvanaestom katu, natjerala me da siđem.

Iskreno, bila sam otupjela i na strah i na sirene.

Činjenica da je on svakodnevno na prvoj crti bojišnice bila mi je strašnija od informacije koju su i dalje prepričavali. Nakon nepunih sat vremena predsjednik kućnog savjeta ponosno je priopćio da više nismo u opasnosti i da možemo ići. Cijela mi se priča činila izmišljenom, no...

Dok su se ostali žurno trpali u liftove, odlučila sam krenuti stubama. Došavši do stana začula sam glazbu, a bila sam sigurna da sam pri izlasku sve pogasila. Otvorivši vrata u mračnom hodniku susrela sam se s njegovim pogledom. Stan je bio prekriven svijećama i ružama... Na stolu večera...

Ma koliko željela, ne mogu se sjetiti što se zbivalo između tih 22.30 i 5 sati kada je otišao. Zastalo je i vrijeme, i srce i suze... ni san, ni java više nisu imali pravo glasa...

Nakon njegova odlaska, po stanu sam našla nekoliko u vrpce uvezanih pjesama koje mi je napisao na ratištu.

Stihovi su bili prepuni ljubavi, odanosti, čežnje... Smijala sam se i plakala nad tim stihovima, zamišljajući kako ih piše potajice, uz plamen svijeće.

Nikada nije skrivao svoje osjećaje, al' zato je skrivao svoju plahu ranjivost, koju sam ja tako ponizno i dostojanstveno znala prepoznati, zagrliti i obraniti.

Jer, nas dvoje nismo bili polutke cjeline, mi smo bili jedno.

I bez obzira na kasnija događanja i ovo danas sigurna sam da on nikada nikome ne će pripadati.

Jer je bio i jest samo sa mnom, u meni.

U nastavku priče opisala sam naš život nakon rata...

Naš boravak u Veneciji, proslavu mog tridesetog rođendana u Parizu, odmor u Egiptu itd. Te predivne dane, u kojima nismo bili svjesni ničega drugog osim naše ljubavi. Uz svaku od tih priča mogla bih priložiti album fotografija. No, ti albumi su opet zasebna priča.

Naime, čisteći stan jednu sobu – onu gostinjsku sam u potpunosti zaobišla. Ukratko, ta je soba bila muzej naše ljubavi. U njoj su boravili svi njegovi darovi, slike, čak i njegova odora. Imala sam osjećaj, kada bih ušla u nju, da bi me zauvijek progutala.

No, bila sam sigurna da još uvijek miriše na briljantin.

IV

I kao što to obično biva, pročulo se da sam u Zagrebu.

Neki stari prijatelji... Htjeli su popiti neke nove kave. Osjećala sam se dužnom udovoljiti im, tako da sam nekoliko dana provela

kao „posljednji boem“ po poznatim zagrebačkim bircevima. I kao što sam ja zaobilazila pojedine kafiće, tako su ljudi zaobilazili spomen njegova imena. No, bila sam sigurna da je svatko od njih u džepu krio najmanje dva tri pitanja o toj temi. Temi o davnoj, velikoj, prekinutoj ljubavi. Valjda se s godinama čovjek zasiti i tih izlazaka, buke u kafićima i nevještih konobara. Zadovoljivši određena očekivanja odlučila sam preostali dio vremena posvetiti sebi.

Pa na kraju krajeva tu sam radi naše priče, a ne nekih novih/starih priča. Kao gratis, odlučila sam današnji osunčan jesenji dan posvetiti voljenom gradu, a zatim u preostala tri tjedna dovršiti planirani posao. Od Maje sam doznala da je na gradskom trgu otvorena nova slastičarnica, s profinjenim delicijama. S obzirom da sam se i dalje do dvanaestog kata uspinjala stubu po stubu, mogla sam si priuštiti taj „luksuz“.

Slastičarnica je nadmašila moja očekivanja.

Bila sam oduševljena kako tortom, tako enterijerom i osobljem.

Sve je bilo na zavidnoj razini.

Ono što mi se najviše dopadalo, bio je izostanak glazbe. Tako da je svatko za sebe mogao u tišini uživati u okusima nepca.

Vladala je takva tišina da se moglo čuti otresanje pepela s cigarete. A upravo taj zvuk u jednom trenutku, možda na pola kolača, narušio je moj mir.

Za nekoliko stotinki sekunde u meni se pojavila veća uzbuna nego za vrijeme devedesetih. Nisam se morala okretati. Osjećala sam da je tu, iza mojih leđa. Nisam se usudila tražiti njegov lik na ostakljenim površinama. Razmišljala sam kako doći do izlaza, a ne sresti ga.

Iz paničnog razmišljanja trgnulo me pitanje:

- *Ispričavam se, gospođo, jesu li novine slobodne?*

Pogledavši ga u oči, shvatila sam da je to bilo zadnje što je želio. Jer, susresti se s mojim pogledom značilo je susresti se s vlastitim grijehom, izdajom, bolom...

Šutjeli smo, zatečeni trenutkom. Dok ga je kći čupala za rukav nastojeći privući njegovu pozornost, mi smo se, uhvaćeni u zločinu zvanom emocije, nijemo gledali. U jednom trenutku zagrlio je djevojčicu kao da sam mu je htjela ukrasti.

Jer, znao je da je ona meni ukrala njega i u njemu čitav život.

Ne znam gdje sam pronašla snagu da dozovem konobara, platim račun i izađem na čisti zrak.

U meni su se miješali osjećaji; nevjerice, tuge, gorčine...

Konačno sam znala kako izgleda lice djeteta zbog kojega sam izgubila sve.

V

Tako se detaljno sjećam toga svibanjskog popodneva, na blagdan Gospe Trsatske, kao da je bilo jučer. Za ručak sam pripremila njegova omiljena jela, očekujući da će on donijeti vino. Jer, sve naše godišnjice proslavljali smo s bocom Pošipa. A sedma je to definitivno zaslužila!

Stigao je prije dogovorena vremena. Od njegovog uleta u stan, ugasile su se i svijeće na stolu. Izgledao je izgubljen, zbunjen, prestrašen...

U bujici nesuvislih riječi, pokušavala sam pronaći odgovor. No, nisam nalazila ništa osim njegovih suza u kojima se utapao.

Kad sam ga napokon uspjela uhvatiti i zaustaviti, kao u bunilu ne trepnuvši rekao je: „Tanja je trudna.“

S obzirom na činjenicu da je Tanja bila sestra našega vjenčanog kuma (barem je to trebao biti), ali nitko bitan u mom životu, ta mi se informacija činila suvišnom.

No, dok mi je jecajući grlio koljena (ni danas ne znam kako) dosjetila sam se jednoga jedinog razloga zbog kojeg je ta činjenica tako tragično bitna...

Do zore smo se prepirali, svađali, plakali...

Molio me da mu oprostim, da nastavimo dalje, da se vjenčamo, a da će se on brinuti o djetetu...

Iako se ljubav i razum uopće ne druže, tog jutra, toga uplakanog svibanjskog svitanja – bila sam sigurna da zaslužujem SVE od ljubavi – jer sam sve za nju dala.

Bez obzira što sam ga voljela više od života odlučila sam ne biti žena između...

Između dvije žene, između dvije suze... između dvije sudbine...

VI

Ako sam u nešto bila sigurna, to je da se nas dvoje nikada više ne ćemo sresti, ali...

Nakon neprospavane noći, otečenih kapaka, odlučila sam živjeti tišinu. Zastorima sam se skrila od sunca, kao da se krijem od sudbine.

Telefon je zvonio svake dvije minute. Nekada smo tako zvonili jedno drugome, a zvuk zvona u prijevodu je značio; ***nedostaješ mi, trebaš mi, volim te...***

No, u meni nije postojala ni mrvica znatiželje.

Bilo mi je svejedno tko zove, zašto zove...

Jednostavno ima dana kada nam je svejedno i to što nam je svejedno!

Nakon prvog dana tišine uslijedio je drugi, zatim treći. Trebalo je vremena da se sedam godina boli utopi – u suzi, u tišini...

Ali nakon svake tišine slijedi kreativni monolog razuma. Barem kod mene.

Konačno sam smogla snage i otvorila vrata „muzeja“.

Bila su potrebna dva pakiranja velikih vreća za smeće da u njih zavežem sve što je iole podsjećalo na njega. Zagonetno je to gdje čovjek pronađe snagu u trenutku kada pomisli da ju je izgubio.

Nisam očajavala, tako je očito trebalo biti...

Stvari ću pospremiti u smeće, osjećaje u priču i konačno ću biti slobodna.

VII

Kraj pisanja priče i odmora, savršeno su se poklopili.

Putne torbe su bile spakirane. Do leta za London preostalo je punih pet sata. Tako da sam imala dovoljno vremena napraviti posljednje promjene na knjizi.

Stol je izgledao profinjeno, opremljen u stilu velikih majstora pera.

Istina, umjesto držala i pera tu je bio laptop.

Kako bih nazdravila završetku priče iz neispijene boce od prije deset godina (da, sačuvala sam ju) nalila sam si čašu Pošipa.

Moram priznati da sam uživala u toj profinjeno-poetskoj atmosferi. Prizor sam fotografirala, kako bih ga iskoristila za naslovnicu knjige.

Da, skoro sam zaboravila navesti kako je taj savršeni ambijent upotpunjavala njegova fotografija.

Jedina preostala.

Ruku na srce, zaslužio je nazočiti ovome završetku.

Dok sam prilagođavala font i veličinu podnaslova začulo se zvonno na vratima.

Otvorivši ih susrela sam se s najljepšim očima, skrivenim između nepoznatih bora.

Izgledao je tužno, zbunjeno...

Jednom je rukom grlio kćer, a u drugoj držao buket ruža. Crvenih. Trudila sam se u tom prizoru pronaći simboliku, ali iskreno – nije mi se dalo.

- Možemo li ući? Bar na tren?

Izmaknula sam se i dopustila da zakorače u moj svijet.

Pokušavajući započeti razgovor, dodao mi je ruže.

Kako bih dobila na vremenu otišla sam potražiti vazu.

Dok sam slagala ruže začulo se pucanje stakla uz povik:

- Tata, gle – tvoja fotografija.

Ne znam kojim riječima bi se mogao opisati zatečeni prizor.

Dok se djevojčica prestrašeno skrivala u očevu zagrljaju, po laptopu se razlijevalo vino pomiješano s komadićima stakla.

Ekran je treptao nekim čudnim bojama kao da će se rasplakati.

I ja sam htjela, no suze su bile šokirane prizorom.
Najedanput, sve je utihnulo i nestalo.
Bez riječi sam promatrala lice uplakane djevojčice.
*Nisam nalazila način da joj objasnim,
kako sam nekoć zbog nje
izgubila sedam godina ljubavi,
a danas,
sedam poglavlja knjige.
Knjige, kojoj nisam stigla dovršiti naslov.*

Ljerka MIKIĆ

PEČAT

Godina prolazi brzo i polako, previše i premalo, želim vjerovati po želji. Skrojeno i sašiveno odijelo dobro stoji, jer je pravljeno po mjeri svake osobe i uklapa se u izgled skupine. Svi originali za sebe, harmonični i nadopunjavajući kao zajednica.

Povratak s kraja na početak. Zatvara se puni krug. Koliko su pravolinijske crte našeg postojanja, koliko je ugaslih zvijezda našeg neba? Možda predugo i previše koračamo spuštena pogleda pa smo zaboravili da postoji svijet iznad naših glava. Naviknuti gledati svoja i tuđa stopala ne mislimo na svoje ili tuđe lice. Ne sviđa nam se što vidimo na svojem i drugim licima; pogledi koji plaše, razočaravaju... sve su manje prijateljski, pa i ljudski. Krunim koracima grabimo putem nečovječnosti. Ubijamo vrijeme, život ubija nas. U tom razarajućem skladu pustošimo sve čega se dotaknemo. Gradimo da bismo rušili. Šivamo da bismo s uživanjem cijepali i krpili. Tragovi popravaka nisu bitni, čak što više, služe na ponos i čast. Sve što treba biti stid i sramota, nama je uspjeh.

Ostajemo dosljedni početcima. Nesigurnost djetinjih koraka postaje padanje bez valjanih razloga. Loši postupci postanu ružna navika. Ruža u trnju, prvo ubodi, onda nježnost i miris cvijeta. U surovosti prašume gubi se prohodnost staza. Put postaje zatvoren tunel.

Nekad se u tunelu nađu suputnici, suradnici s kojima nalazimo razumijevanje i prihvaćanje. Iz raznih razloga dijelimo isti put sa sličnim životnim pričama. Bude suza i smijeha, tuge i nade. Budemo ljudi i zvijeri. Često vukovi u koži janjeta, gavrani kao golubice mira. Žrtva osobnih presuda i lažnih svjedočenja bez olakotnih okolnosti. Ne dopuštamo drugima opravdanje; zašto bi drugi imali milosti prema nama? Dobivamo po zaslugama koje nam nisu na hvalu. Niti opraštamo, niti zaboravljamo. Hranimo se nepotrebnim pamćenjem i teretom koji jako otežava naš uspon prema vrhu. Uzvisina može biti blaga, oku jedva primjetljiva, ali zahtijeva dodatni napor. Treba uložiti fizičke i moralne snage koje će nas dovesti na cilj. Možda smo u tjelesnoj kondiciji, prštimo od želje i volje, možda smo plamen; pitanje je koliko i kako trajemo, jesmo li spremni na dugo putovanje koje može biti iscrpljujuće.

Strpljenje je jako dobra osobina koja nam nije vrlina. Uvijek je premalo vremena i mnogo obveza koje ne možemo stići. U žurbi i zbrci sve duže gledamo prema dolje, da se ne spotaknemo zbog nespretnosti. Često jedni drugima postavljamo prepreke na put. Bitno je usporiti ili onemogućiti korake prema cilju. U svakom se slučaju cilj približava nama.

Godina kao rijeka, teče, od izvora prema ušću, ide s početka na kraj. Sredina je često nedokučiva, dok smo u njoj nismo svjesni važnosti trenutka, samo želimo da prođe, po mogućnosti što brže. Ne znamo ili ne možemo uživati u darovanim mogućnostima. Tražimo kruha iznad pogače, svjesni da kruha nema. Tako ne dobijemo ni komad pogače, pokraj obilnog i lijepo uređenog stola ostajemo gladni i žedni. Možemo brati ljubičice, mi radije beremo koprive. Kada boli nas, neka boli i druge. Zajedništvo u patnji, daljina u blizini. Kompas više ne služi svojoj svrsi. Ionako je plod ljudske pameti. Ljudi često griješe kada rade dobro. Sve najčešće završi tužno. Zašto i čemu težiti biti dobar???

Tuga je druga strana sreće. Radost se često miješa sa suzama. Godine dolaze i odlaze, ostaju sjećanja. Ostaje pečat postojanja, trag od gnijezda do zvijezda, od vrha do dna. Na svakoj stepenici ili strmoglavom padu jesu ljudi, naše vlasi, misli, potonule želje i nada koja drži vatru pod pepelom. Negdje u dimu, u vjetru, nestaje vrijeme, nestajemo kao pjena koju razbijaju valovi i obale. Budu plime i oseke, kamen i pijesak, početak i kraj...

Dok pišem, bježim od tebe i vraćam se tebi... Slijedim misli, misli ne slijede srce...

Duša puna i prazna... Nikad na početku ne znam kraj. Tijekom putovanja pratim znakove, da ne zalutam. Tražim staze kojima možemo šetati, priče koje želimo pričati...

Ostaje trag. Ne znaš, ne osjećaš... Nadam se da želiš... ostaviti pečat života.

PUČINA

Zove se Mirna. Ima oči boje badema, pogled dug, snen. Ruke tople i meke kojima želi zagrliti cijeli svijet, čitav svemir. Otvoreno srce, široka duša, pršti od želje za životom. Osvaja jednostavnošću, osmijehom... Glas melodičan, milozvučan, riječi iskrene... Sve je kod nje privlačno, lijepo, dobro. Mirna je ogledalo dobrote. Iz nje zrači mir, dostojanstveno nosi svoje ime živeći u skladu s njim. Želio sam i želim dio njezinih pozitivnih vibracija. Trebao sam i trebam njezinu blizinu, naklonost, potporu. Moj je poticaj, izazov, cilj. U usporedbi s njom daleko sam od dobra, još dalje od zajedničkog cilja: slobode.

Moja su krila slomljena, moja duša umorna, srce mi nagriza gorčina. Zbog svih svojih osobina mogu se zvati Mrgud ili Gundalo, a zovem se Tihomir. Daleko sam od tišine i mira. Gužva, galama, zbrka, dio su mene, navika koje se teško odreći, promijeniti je. Pokušavam letjeti, ali ne znam ili ne mogu. Sve češće padam i sve manje želim nove poraze i rane. Pitam se: čemu i zašto???

Danas znam odgovor i želim ga reći na glas: zbog sebe i zbog Mirne. Mirna me učila plemenitosti, darivanju, ljubavi. Govorila je: *Prihvati i ljubi sebe pa ćeš i druge, i moći ćeš se mijenjati.* Čuo jesam, ali nisam poslušao, na osobnu štetu i njezinu žalost; bijaše tužna... Razočarao sam je, ponio se poput kukavice, predao sve *bitke* i cijeli *rat*, unaprijed potpisao *kapitulaciju* ne vjerujući u vlastite snage. Nisam imao povjerenja ni u nju. Ostala je mirna, strpljiva i duboko nesretna. Bio sam nervozan, ljut, nepristupačan, dalek... Nisam osjećao zahvalnost, pokazao razumijevanje. Bio sam svoj, zarobljenik zabluda i laži. Lažem sam sebi, krvnik sam i žrtva... Mirna je bila svjetlo na kraju tunela koje sam sve slabije vidio, jer bijah slijep kraj zdravih očiju... Da nije tužno, bilo bi smiješno...

Još sanjam život kao dar, blagoslov koji se dijeli i prima. Nekad mi se čini da živim svoj san. Rijetki su trenutci zadovoljstva, sreća tek ponekad sleti na moj prozor; možda nije dovoljno čist, ili su na njemu svoj dom našli vrapci i vrane. Sreća je u bojama duge i nema mirise jeseni i mraza. Vrata su zaključana, stepenice neprohodne, i vrlo rijetko dolazim u stari dom; napustio sam ga govoreći sam sebi da je zaboravljen, zauvijek.

Zauvijek ostaje samo Mirna. Sve drugo prolazi, kao što ću i ja proći. Ne ću ostaviti trag, barem ne zvjezdani. Možda ostane ruševina kuće i života, možda me se sjeti Mirna; previše je dobra da bi zaboravila....

Mirna zna: nju ne mogu, ne želim i ne ću zaboraviti. Ona je druga polovica mene, bolja, ljepša, humanija. Ona je moja doživljena sreća. Sjećati se nje znači ponovno biti sretan, prihvaćen, voljen. I voljeti, svim srcem i svom dušom...

Danas, poslije svega, gdje i kakav sam??? Još uvijek na početku puta, daleko i blizu cilja, spreman na dugo i teško putovanje. Želim stići do Mirne. Želim zagrliti cijeli svijet i čitav svemir. Želim zagrliti Mirnu i osjećati njezin zagrljaj, slobodu... Vidjeti u njezinim očima sreću, radost, u njezinom pogledu svoj lik. Oči su ogledalo duše. Znati da sam na pravom putu do sunca, i da je ona sa mnom, moja zvijezda vodilja. Izbrisati gorak okus u ustima, osvježiti se svježom izvorskom vodom...

Mirna je luka i brod, obala i pučina, dar... Niti nam se prepliću i raspliću, ali uvijek ostaje povezanost, bliskost, nada i vjera u ljubavi. I kada smo daleko, mi smo blizu, dvije obale jedne rijeke, dvije rijeke jednog oceana...

Pokušavam i želim biti Tihomir, čovjek koji može i zna darivati i primati dobro. Želim u ogledalu vidjeti dva lica u jednom, i osmijeh koji osvaja, opušta, usrećuje...

U miru i tišini želim živjeti puninu života...

Miljenka KOŠTRO

UNDAN I POSLI

Baka Manda i unuka joj Iva side i beside.

- Bako Mande, undan, kako kažeš, ti si bila lipa cura? – uz smij unuka Iva pita svoju baku Mandu.

- E, milo dite, bila san najlipša i najkršnija cura u selu. Bila san i vridna.

- Mogla si, undan, birat momka – unuka će. - Je li moj pokojni did bijo bogat?

- Sinko moj, drukčije je undan bilo. A, ima je zemlje, ajvana, a i kuća mu je bila, nako, bolja. Ma, bijo je i on, nako, viđen, kršan momak. Posli je radijo po Bosni, ziđa.

- Kad narasten, bi' ću ministrica. Ne ću ništa radit, a plaća... boli glava. Bi' ću bogata. Ko bi radijo tako ko što si ti radila – Iva se i dalje smije.

- Ive, bona, ne govori tako! Nemoj da te neko čuje. Rad nikoga nije ubijo. Baba moli za te Boga da ti bude u pomoći.

- Vala ti, bako Mande. Samo ti moli.

- Eeee, kad san ja bila mlada bijo je to drugi vakat. Nisu dica smila tako... Da se moj pokojni Mijo digne da vidi dokle je svit stiga, prikrstijo bi se od svega, i livon i desnon.

- Baš je sada dobro – dodaje unuka Iva. - Radin šta oću.

- Đadra ti je dobro. Mi smo prija živili od rada, a sad niko ne bi radijo, a bi trošijo i dobro živijo. Undan ništa nije bilo džabe. Ne radit, dokle more tako?

- Ajde, bako, sad se manje radi, a bolje živi. Sve se more kupit. Vidiš da je sad bolje? Bolje varamo, lažemo, izmišljamo... Eto ga, bako Mande.

- Ma šta varat i lagat, bidna ti ja! A griijjaa!

- Kako ću u pulitiku ako ne znan prodavat maglu?

- Bona Ive, nisu pulitičari prodavači. Misusovo ti bilo. Ko će maglu prodavat?

- Narod je sit svega, ništa ne kuži. I učiteljicu san danas privarila i pripisala kontrolni. Sad san mala varalica, a kad narasten bi' ću veelika varalica. Živi' ću na visokoj peti ko Luca Mutikašića.

- Đava ti odnijo Lucu, cilo selo joj se ruga! – baka Manda je iznenađena, a i ljuta.

- Kud odma' đavlekaš?

- A kako ne ću?! Oklen je nađe? Kaži baki da se šališ.

- Što bi se šalila?

Dokle baka i unuka ovako razgovaraju, dolazi Ivina mater s cigarom na gubici.

- Šta vi dvi diplite? Lako ti je ovoj staroj čeljadi. Samo jin jezik radi.

- Nevista, učiš li ti ovo dite išta? – baki je već priviše. - Vali se kako je privarila učiteljicu.

- A, uvrгла se na babu – podsmij na nevistinu licu govoriyo je više od riči.

- Ja, je, šta ne valja na babu je! Ti si joj mater, ti je uči! Eto što je dite tako. Mater ga naopako uči – ne pridaje se baka Manda. - Ma, ćusta je naša Iva, samo malo... aj... – dodaje.

- Bako, šuti! Pusti dite! Šta ti znaš s dva razreda škole? – jasna je nevista. - Ja iman cila četri razreda škole, pa šutin. Sto belaja joj odnilo jezik. Osandeset joj godina i još ga nije potrošila. Da-bogda ga prigrizla! A, pure mi, izgorila ja ko ova cigara, ako ne vidi dva aršina kroz zemlju.

- Bože sačuvaj! Bože sačuvaj! – baka odmane rukom.

- Triba ditetu dat školu, obrazovat ga! – glasna je nevista da baka čuje svaku rič.

- Je, je, učiš dite kako će prodat obraz. O, nebesa, di ide ovi svit?! Izgubijo je birićet.

- Ajde, baba, zaostala si, šuti! Na mlađin svit ostaje – nevista i dalje goni po svom.

- Ja sedmero dice rodila i odgojila, a ona mi vako. Ona jedva jedno. Ja san u životu puno radila, bila i stopanjica i čobanica, kopala, drva sikla, brime na leđin nosala i doživila osandeset, a oni danas sve bi sideć i opet ji sve boli. Uvik kod likara. Ovo je sve vrag odnijo.

- Mora da ti od tolika posla drću ruke? Ti si, bako Mande, cili život guljala kumpire, a ja ću gulit koga stignen i kako stignen. Triba se snalazit. Haaa, haaa, haaa... – smije se unuka Iva.

- Anđele čuvaru mili, ovu mladost od zla zakrili i naoposum okreni. Sve je ovo tuđe maslo. Svo je ovo zlo došlo iz bila svita, iz Merike – baka će. - Unda je bilo tako, a sad vako. A, štaš? Ništa! Inčiji vakat. Iđen molit.

Baka Manda je jamila u ruke krunicu i molila Boga u nadi da će bit milostiv.

- Očinaš koji jesi na nebesin, sveti se ime tvoje...

- Ajde, baba, ti bi mi ditetu upropastila budućnost. Moli, to ti je jedini posa – odlazi nevista u kujinu, a Iva za njon.

- Ajde, ajde, bronzin će ti zagorit. Šta bi da još mora i u pojatu? Ni kokoši, ni krmeta. Ja, sve znadu! E, bidna ti ja! I smrt se odmiče od mene. Dašta! Undan je bilo tako, a posli.. Ja, drugi vakat! Drugi običaji! Štaš? Bi' će bolje. Da' će Bog. Nastavila je molit.

Dva dana poslin, Iva se iz škole vraća uplakana.

- Šta je bilo jabuki babinoj?

- Dobila san keca iz računanja.

-
- Kako, sunce bakino?
  - Pripisivala san i učiteljica me uvalila.
  - Jesan ti govorila da nima kruva brez motike? Ajde, ajde, popravi' češ – baka namišća šudar i jamlja očinaše. Taki vakat – teško uzdane.

Mato NEDIĆ

TAMNA STRANA ZRCALA

Zapis o poeziji Viktora Vide

„Još korak, i eto nas u zrcalima.“
V. Vida, *Zarobljenici ogledala*

Pjesnički svijet Viktora Vide napučen je mislima na suncem obasjanu zavičajnu mu Boku, na svjetlošću oblivenu Dalmaciju i na mir koji isijava iz morem zapljuskivanoga krajolika, ali i na tminu zasušnjenoga života koji protječe daleko od svjetlosne domovine, koji se lomi u prognanstvu i nestaje u nesnalaženju, u nemogućnosti da se uklopi u novu sredinu i nove životne okolnosti koje su nastale 1948. godine (21. siječnja), kada je Vida s obitelji prispio u Argentinu. No, premda su Vidine životne okolnosti bile teške i često nemilosrdne, on nije dopuštao da one izravno odjeknu u njegovoj poeziji u vidu jadikovka za izgubljenom hrvatskom domovinom i za gubitkom zavičaja. Pjevajući o domovini, Vida pred sebe stavlja sjećanje, a domovina je u sjećanju (pa tako i u njegovim pjesmama) tim blistavija, ljepša i veličanstvenija što je on od nje udaljeniji. Pjevajući pak o sebi, Vida staje pred svoje duhovno zrcalo te promatra svoju nutrinu. Na jednoj je strani toga zrcala radost proživljenih dana, sva raskošna i blistava, puna vedrine zavičajnoga neba i svježine zavičajnoga vjetra. Na drugoj je, međutim, strani tmina samoće, izolacije, udaljenosti od ljudi i

krajeva koje se voli, na drugoj je strani bol iz kojeg raste gnusan cvijet koji cvjeta gorčinom, čiji miris guši i stvara nemir pa se u Vidinoj poeziji često pojavljuje smrt kao lebdeća mogućnost čije bi uprisutnjenje u pjesnikovom životu značilo bijeg iz ovozemaljske stvarnosti, prestanak borbe, naklon pred silama kojima se osjetljiva duša, kakva je Vidina, ne može (i nije mogla) othrvati. To često općenje sa smrću koju zdrav čovjek vidi kao taman ponor bezizlazja te joj se na svaki način želi othrvati, a duševno bolestan čovjek spreman joj se predati jer ju vidi kao svjetlost i izlaz iz stanja u kojemu se nalazi, kao osloboditeljicu iz okova života kojima je zaslužnjen, u Vidinoj je poeziji ponavljajući motiv koji upozorava na dubinu njegove osobne tragedije koja je kulminirala 25. rujna 1960. godine kada se pjesnik izravno suočio s vlastitom smrću odabravši ju kao put izbavljenja (a zapravo ponovnoga, trajnog zarobljenja) bacivši se pod jureći vlak.

Kada se dogodi ovakva tragedija u životima ljudi koje smo poznavali obično se pitamo što se to događalo u dušama tih ljudi, što ih je nagnalo da svojevoljno zakorače u onostranost i jesmo li mogli predvidjeti takav njihov postupak, jesmo li im mogli pomoći. Ključno pitanje koje, kao vjernici, postavljamo uz odluku samoubojice jest: je li on izvršenjem samoubojstva prezreo najveći Božji dar darovan čovjeku: dar života, i kamo će njegova duša.

Promatranjem Vidine poezije, a imajući u vidu njegov životni put i njegovu konačnu sudbinu, može se doći do manje ili više ispravnih odgovora na ova pitanja. Vidljivo je, naime, da je smrt čest suputnik Vidinih misli. Ona je često viđena kao prijateljica, dobrodošla gošća, kao anđeo koji, umjesto da čovjeka čuva od zla, briše sve zlo koje jest i koje bi čovjeka još moglo (da je živ) stići jer smrt briše sve, a ostaju tek uspomene, no i njihovi su baštinici oni koji ostaju, a oni koji nestaju sele se među zvijezde (*Anđeo smrti*). Gledan iz onostranosti smrti život je igra koju još igraju oni koji imaju snage i volje igrati se. Živi im mrtvac (bilo

da je s ove ili one strane ponora koji razdvaja život od smrti) može zavidjeti, ali im se ne može pridružiti jer ili nema snage (ako još tjelesno pripada životu) ili nema mogućnosti (ako je i tjelesno prešao na stranu smrti).

Pokušavajući poetskom mišlju dodirnuti ledenu ruku smrti kako bi joj postao suputnikom u rasvjetljavanju tamnih dubina u koje ljudsko znanje ne zadire i koje tek vjera objašnjava, Vida nastoji ovaj vanjski svijet u kojemu plamsa život vidjeti iz tame groba, okom raspadljivosti te u pjesmi *Poslanica mrtvog* govori:

*Htio bih da budem čist kao ove proključale suze
i dobar kao ove crne zjene lika mog,
a u sebi nosim mržnju za sve što živi i diše
van svih bedema.*

Kontrastirajući čistoću i dobrotu s mržnjom, Vida potvrđuje da se uživljenost u smrt nije dogodila pa ni nikada se ne će dogoditi živome čovjeku jer pokojnik iz ove njegove pjesme svijet doživljava na način kako ga doživljavaju živi, on osjeća i traži, ocjenjuje i diše pa na kraju i ljubi.

*U jednom kutu izmučenog srca rađa se ljubav,
ko crveno veliko sunce vrh svih brjegov,
za sve što pati po tamnim svodovima.*

Pojava ljubavi u pjesnikovoj misli ukazuje na život jer ljubav je nositeljica klice života koji, jednom posijan, buja i raste, postaje plodonosan, istina, i nestaje, ali se i nastavlja u novim ljudima i njihovim ljubavima. Ljubav rođena u izmučenome ljudskom srcu snažan je pokušaj opiranja ništavnosti, a „crveno veliko sunce“ zapravo je raskošna kugla koja daje svjetlost, koja razbija tamu.

Sve to ukazuje na činjenicu da Vidin mrtvac iz pjesme *Poslanica mrtvog* uistinu nije tjelesno umro, premda nas autor u to želi uvjeriti već početnim stihovima:

*Sada sam sâm između četiri vlažna i gola zida
ove podmukle kosturnice živih skeleta.*

On je zapravo živ, a mrtav tek za svijet koji ga ne razumije, koji ga je obzidao svojim neshvaćanjem i neprihvatanjem te mu je tako izgradio kosturnicu. U takvoj vizuri pjesničke misli ni smrt više nije nalik na samu sebe, i ona je tek stražar u tamnici ljudskoga života, stražar koji vreba da mu ni jedan zatvorenik ne pobjegne. Takav Vidin pjev o smrti nije neminovno i pjev o onostranosti jer smrt svakodnevno vlada i ovostranošću (usprkos životu) i život joj se neprestano odupire.

Postoji više načina na koje se čovjek odupire smrti. Neki to čine stvarajući potomstvo; pjesnici joj se opiru riječju koja svjedoči o misli i o životu koji je obavijen mišlju.

*Tješim se da nijedan pokret
moj ne će biti izgubljen, a ni dani.,*

kaže Vida u pjesmi *Smrt i preobraženje*. Na kraju svih poraza koje čovjek neminovno doživljava boreći se s teškoćama života ostaje mu utjeha utemeljena u nadi u vječni život ispunjen trajnom blagošću nebeskih zora. Tu nadu i utjehu čovjeku nitko ne može oduzeti doli on samome sebi u trenutcima potpunoga beznada koje u njegovoj duši, ako se pojavi, stvara kaos. Vjera u smislenost života i ljudskih napora osvjetljava naše pothvate i daje nam snagu. Stoga Vida u istoj pjesmi nastavlja:

*O utjeho, da ću biti mišljen
i viđen kraj posla u oživljavanju riječi,
kao što sam gledao
na otoku okruženom muljem
kako dahću
u staklene kugle.*

Povijen u riječi, pjesnik živi i onda kada ga smrt odnese u svoj svijet, a dodiranjem u njegovu riječ oživljavaju ga svi oni kojima je stalo osjetiti govor i čuti poruku onoga koji je mišlju još za života nastojao posjetiti ljudskome oku skrivene krajolike duha. U toj je nadi utjeha pjesnikā, u njoj je svjetlost koja pomjera tamu i stvara blistavost misli.

Smrt je gospodin,

kaže Vida u pjesmi *Večernji posjetilac*, a ona „briše suze“,

*Zatvori prozor,
zastre zrcalo.*

i prekine dah. Zastrto je zrcalo u potpunosti postalo tamno i njegove svijetle strane više nema. Život se povukao, nestala je svjetlost i misao se ugasila. Nad čovjekom su se sklopile ruke tame. Više nema nade i sada smrt gospodari. Predvidivost ljudskih postupaka na temelju prethodnih izjava i čina (i pjesama) postaje besmislenom. Smrt kao konačnica zasjeda na prijestolje života. Ipak,

i smrt će biti sasma nešto ljudsko

kaže Antun Branko Šimić u pjesmi *Smrt*, a Vida na svijetloj strani svojega zrcala traži Boga u kojemu je ishodište i uvir, u kojemu je smisao životnoga traganja i trajanja. U pjesmi *Gorući grm* pjeva:

*U Ocu je vrijeme izmjereno
On je početak i kraj veličanstvenih ura
Na dušinu sunčaniku.
Vidim Te, Oče, u beskrajnoj kugli,
Gdje se kao u zrcalima odrazuješ.*

Mnogostrukost božanskih odraza umnožena ljudskom bogolikošću daje odgovore na sva životna pitanja (pa i na ona postavljena u ovome zapisu) jer ljubav stoji iznad svega i usmjerava čak i korake onih koji su na svojem životnome putu posrnuli pa su u jednome kobnom trenutku „zastri zrcalo“, kako reče i učini Vida, pa su, ogledajući se u njemu, vidjeli samo tamu, neprobojnu i neprebolnu, ali zahvaljujući ljubavi koja ih je donijela na svijet i iz koje su stvarali kako bi svijet učinili boljim, na drugoj strani zrcala, nasuprot tami pojavljuje se svjetlo, svjetlo božanske milosti koju krhko ljudsko znanje niti može obuhvatiti niti nadmašiti.

Zapisavši osjećaj i misao u pjesmu, Viktor Vida utihnu u beskraju, ali ostavi riječ da živi.

Josip PALADA

ZAPAMĆENJA ILI STRUGOTINE U VREMENIMA ZBIVANJA

*Deset prvih godina likovne kolonije u Kninu
(2003. – 2013.)*

1. Fabijan Lovrić oduševljen, sije ideje

Tog svibanjskog dana, 2003., a u prethodnim razgovorima s organizatorom iz Karlovca, Mariom de Trempisom, koji pokreće novu likovnu koloniju u gradu Ozlju, prihvatio sam obvezu da mu dovedem barda likovnih umjetnosti iz Zagreba, Ivicu Antolčića, a i pustim glas među likovnjake s kojima sam surađivao, da nam dođu na ovo novo likovno druženje i likovno stvaranje u grad Ozalj, grad čudesne i nezaboravljene Slave Raškaj.

Spremam se u svom malom selu Prudnice. Selo je smješteno u općini Brdovec. Naš narod kaže u Savsko-sutlanskoj dolini. Oslanja se na postaju Savski Marof, koja je 27 kilometara od Zagreba na pruži prema Ljubljani. Ovaj put ću kolima do Ozlja, jer vozim dragog prijatelja Ivicu Antolčića, a javnim prometlima (vlakom i autobusom) komplicirano je i dugočasno dosegnuti Ozalj.

Trpam u prtljažni prostor starog auta nešto knjiga, rublja, te pribor za higijenu, kao i potrebno za noćenje, jer Bog zna gdje će nas i kako smjestiti. Govorili su o obližnjim domovima za djecu

s posebnim potrebama. Brojim, je li sve u torbi. Zatvaram prostor prtljažnika i idem u kuću pozdraviti se sa suprugom Verom i ostalima. Vikend je pred nama, a mene ne će biti nekoliko dana.

Taman da zakoraknem u odlazak, osujeti me zvon telefona. Tko je sad, Božji? – pomislih. Dignem slušalicu. Javlja mi se dragi prijatelj Fabijan.

- Ja sam u Zagrebu! – čujem ga u slušalici. - Nenadano sam obavio sve poslove. Evo me na Glavnom kolodvoru. Do vlaka mi je još puno, pa ako možeš, bar da se malo vidimo. Kažem mu: - Eto mene za pola ure u Zagrebu. Sačekaj me u restoranu na stanici!

Mahnem mojoj dragoj, koja me isprati do izlaza iz dvorišta. Trubnem joj, sirenom auta, kratki pozdrav i eto me, za nešto vremena, na parkiralištu kod Vijećnice Grada Zagreba. Potražim Lovrića na nedalekoj željezničkoj postaji. Popijemo svaki ponešto, i ja ga zamolim da me otprati do auta, jer mi se žuri.

On veseo i razdragan, dok prolazimo pothodnikom, a ispod silnih kolosijeka Glavne željezničke postaje Zagreb, priča mi kako je upravo položio zadnji ispit, a poslije diplomskog i magisterija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Hvali se kako je dobio mentora, a ovoj mu je već odredio i temu doktorske disertacije.

Iskreno obradovan, čestitao sam mu od svega srca. Zadivila me upornost, jer iako je već profesor i radi u školi u Kninu, te se bavi književnošću (pišući i objavljujući: poeziju, prozu, drame, te najtežu granu književne publicistike, književnu kritiku), ne štedi ni sebe ni vrijeme, već se obrazuje i nastoji doseći najveći mogući stupanj, zvanje doktora znanosti, potvrđujući svojim životom izbjeglice da je privremeno u životu sve, pa i sam život, osim znanja i umijeća u trezoru čovjekove glave dok je na ramenu. Fabijan se ne zadovoljava dosegnutim akademskim stanjem, on hoće, kao kakav životni olimpijac, stalno: brže, bolje, više, dalje! Na poli-

gonu života gura, stvara, radi, ne sustaje. Još uspijeva napisati i objaviti po neku knjigu, vrlo specifične i zanimljive tematike.

Onako više u šali, nego u zbilji, objasnim mu kud sam se uputio i po kakvom poslu, te mu i predložih, kad je već vikend pred nama, a ako nema ništa pametnije, te ako mu se doma u Knin ne žuri, neka nam se pridruži. Na veliko čudo on pristane. Još nije bio u tim krajevima oko Ozlja. Veselit će ga svaki susret i novo upoznavanje.

Obradovan, jer imam ovlasti organizatora da povedem koga hoću, priključujem Fabijanove stvari k mojima. Sjedamo u auto. Kupimo Ivana Antolčića u njegovom stanu, preuzevši njega i stvari od brižne mu supruge Jelene, poznate umjetnice u oblikovanju keramike. S čežnjom i pažnjom nas je ispratila.

I evo nas, stari auto i tri umjetnika, polako se izvlačimo kroz zujavo bučni grad do obilaznice. Skrećemo na autoput za Karlovac. U Jastrebarskom izlazimo, što bi slikari rekli u čudesno lijep pejzaž. Po staroj cesti stružemo polako, jer su ograničenja brzine na svakom koraku. U Luliću, a prije Draganića, skrećemo prema Žumberku. Milimo kroz sela: Guci Draganički, pa Brlenić, te Brezarić. Zaustavljamo se u Krašiću. Obilazimo crkvu, kao i spomenik blaženomu Alojziju Stepincu, koji je izradio naš znanac kipar Josip Poljan. Pohodimo i dom u kojem je proveo Blaženik svoje zadnje dane u kućnom pritvoru. Razgledavamo lijepu dolinu, to izvorište naših kardinala. Iz okružja oko Krašića su Jezerinec, Kuharić, Stepinac, a bogme i pučki pisac, urar Janko Matko. Po okrijepi u, meni poznatom lokalnu, nastavljamo put.

Vraćamo se malo do sela Brezarić, pa vijugamo uskim krivudavim putem kroz tek prolistale šume. Nigdje naselja, pa me sputnici muštraju i propitkuju: - Jesam li se izgubio?

Ja im se smijem, i nisam otprio, nego im uzvratilo: - A što bi tek rekli da je mrak, dubok noć, zima, snijeg, poledica, klisko, kao 1991. kad sam ovuda provodio konvoje izbjeglica, oružja i

ratne opreme, jer su: autoput, Karlovac, Duga Resa, bili ugroženi od ubitačne artiljerije četnika, koji su zasipali i gradove i naselja i prometnice. Obilazili smo tad opasnost u mrklom mraku, preko Ozlja, a uz granicu sa Slovenijom, do Vukove Gorice, pa dalje prema Rijeci, jer svi ostali prolazi su bili prepriječeni barikadama i vojnicima u zasjedama, izvrgnuti ugrozi od zlotvora okupatora i artiljerije, ali i aviona neprijateljske armije, koja je prezrela sve narode koji su je stvorili, naoružali, školovali, ljudima snabdijevali. Stavila se u službu srpskog naroda i njegovih osvajačkih pretenzija, kao i zločina koje su činili.

Dok sam bio u riječi, ukaže nam se selo Podbrežje, malo dalje Zajačko, pa ubrzo rijeka Kupa, most i brana najstarije hidroelektrane (munjare), u ovom dijelu Hrvatske. Odmah, a preko mosta, nađosmo se u Ozlju, te okrenusmo prema brdašcu ponad zrcalne Kupe, gdje se uzdiže zrinsko-frankopanski stari grad. Tu u dvorcu je bilo zborna mjesto i okupljalište pozvanih umjetnika.

Javili smo se organizatoru, te domaćici Branki Stergar, sjeli i čekali daljnje rasporede. Pozdravili se sa već prispjelim umjetnicima, a onda izašli i uživali u toku rijeke Kupe, koja je vijugala duboko dolje u svom koritu, a lokalna pruga ju je pratila u stopu do grada Karlovca.

S nama prispjeli Ivica slikar, pomiješao se među slikare i keramičarke. Njega svi znaju, a i on mnoge. Lovrić i ja, obilazimo začarani prostor muzeja u dvorcu te spomen galeriju Slave Raškaj, kao i knjižnicu. Lovrić se nije mogao ni nagledati onoga što mu se ukazivalo, a ni naslušati priča o starom gradu Ozlju i njegovoj sudbonosnoj povijesti.

Na vapnenačkoj stijeni ponad tihe primirene Kupe, koja baš tu, pod dvorcem, prelazi iz brze planinske rijeke u vijugavu ravnicačku, pa pokupivši vode: Mrežnice, Korane i Dobre, te Gline i Odre, ulit će se i sama u Savu iza Siska, uzdiže se zrinsko-frankopanski grad, simbol Ozlja i njegovog povijesnog razvoja. U

njemu je smještena bogata zbirka Zavičajnog muzeja i sve tajne prošlih vremena od rimskog doba i srednjovjekovlja, do ove naše radoznalosti.

Tako je počelo!

* * *

Smjestili su nas u nedaleke Svetice u samostan pavlina. Domaćin nam je bio bijeli fratar Časlav. Još neprofilirani likovni susreti odvijali su se u prekrasnom sunčanom vremenu. Cvjetalo je na sve strane u razlistanom prostoru. Dani su obilježeni datumima od 15. do 18. svibnja 2003.

Slikari i keramičari su marljivo i užurbano radili. Slikari su oblikovali ljepotu bilježeći obličje vremena i stanje u kolorativno zažarenom prostoru okoliša. Keramičari demonstrirali pečenje uradaka koje su situirali, oblikovali u glini. Mi smo, čekajući da dođe vrijeme našeg angažmana, uglavnom šetali, razgovarali, istraživali, kontemplirali.

Poslije osvježenja, domaćom travaricom u lokalu pod starim gradom, prešli smo cestu, pa čavrljav potok te se popeli strminom do crkve na suprotnom brijegu s namjerom da razgledamo to barokno čudo, crkvu Svetog Vida, koju se spominje već 1349.

Stupivši u cintorij (ograđeni prostor oko crkve), privukao nas je osamljeni grob. Okolo je bilo sve zeleno, samo je grob cvjetao. Dok su perunike plavkastim laticama trepetale na svibanjskom povjetarcu, prizivajući plavetnilo očiju začarane slikarice cvijeća Slave Raškaj, zvon cinkuša razbijao je cilikom prostor i vrijeme. Tek prolistalo lišće drveća koje se navirivalo preko zidane ograde lepuralo je na dašku bruja zvona, a jorgovan se, rascvjetao lila bokorima, šepurio mirisom po prostoru.

Saznali smo da pod tim razigranim cvijećem počivaju ostatci slikarice. Bila je rođena u Ozlju 2. siječnja 1877. Zgasnula u

Stenjevцу pored Zagreba 29. ožujka 1906. To što je od nje ostalo preneseno je, i ovdje u rodnoj grudi zapretano 1999. Živjela je 29 godina, 2 mjeseca i 27 dana.

Silazeći s brijega uspomena i daleke prošlosti, a prelazeći potok čija je mudra, bistra voda skakućući i tekući prema Kupi oproštajno slapićima čavrljala sa strmim okolišem, mi smo kao opsjednuti smišljali nove kulturne pothvate. Obilazili smo slikare, koji su ugnijezdivši se pred odabranim motivom, koncentrirano slikali.

Lovriću je najveća briga bila, kako u kraljevskom gradu Kninu pokrenuti skršeni točak recentne kulture. O tome smo vodili razgovore, sve ono vrijeme kad nas nitko nije trebao.

* * *

Ovdje u Ozlju došlo je i naše vrijeme. Organizator Mario de Trempis skupio je nastala djela i preko noći ih opremio, uokvirio za izložbu. Ja sam napisao esej o nastalim radovima. Noć uoči završnog dana svečanosti katalog je odštampao LUART – Ozalj, vrijednog grafičara Ivice Lukšića.

Izložba je upriličena u galerijskim prostorima starog dvorca. Otvorila ju je agilna i atraktivna gradonačelnica grada Ozlja Biserka Vranić. Prisutni umješnici, znalci riječi, Palada, Lovrić i domaći pjesnici, upriličili su recital najnovijih svojih stihova, pa i onih koji su tu u Ozlju nastali. Tanano se muziciralo u pauzama govornika.

Ničim izazvan, Lovrić je oduševljeno na otvorenoj sceni obećao svima, a po recitiranju svojih stihova, da će do sljedećih susreta sljedeće godine u isto vrijeme napisati, objaviti te je i promovirati u spomen sobi Slave Raškaj, poemu o njoj, njezinom životu i njezinoj umjetnosti.

Mislili smo, dobro vino mu je pomutilo pamet, ali što je rekao to je i učinio. Napisao je poemu „Govor cvijeća“ (Poema o Slavi Raškaj). To je svojevrsna akrostih poema, jer je spjevano svako pjevanje u obliku slova iz imena i prezimena slavne slikarice. Svako je pjevanje ilustrirano reprodukcijom originalnih Slavinih sačuvanih slika. Naslovnicu krasi njezin autoportret. Istina je voda duboka, a u moći čovjeka je da je prepliva. Tako je Fabijan preplivao svoje naporno obećanje i knjigu svima pokazao te promovirao pred publikom grada Ozlja i prispjelim umjetnicima iz cijele Hrvatske sljedeće godine. No to će biti budućnost poslije protekle cijele godine.

Po svečanosti, ove večeri, radosni i ozareni, razišli smo se svaki za svojim tlapnjama.

2. Potezanje prijateljstva

Fabijan se ubrzo javio.

- Da! Svi s kojima sam razgovarao pristaju da se organizira „Likovna kolonija“, te druženje slikara, kipara i pjesnika u gradu Kninu. Krenuli bi uoči dana Pobjede, 5. kolovoza (kasnije proglašen Danom Domovinske zahvalnosti). Nekog novca baš i nema, ali naći će se nešto za materijal. Sve su relevantne strukture za. Na nama je da nađemo sponzore. Naći će se prostor za Gradsku galeriju, gdje će nastali ili prikupljeni radovi biti izloženi i pohranjeni. Jedina je želja da to budu slikari i kipari, te umjetnici iz cijele Države Hrvatske.

Na zastoj gasa u slušalici, gotovo sam jeknuo tišini: - Nezamišljivo je, dragi prijatelju, postavljati uvjete bez ikakvih sredstava na raspolaganju. No, opet, ako se ništa ne posije, teško će se bilo što žeti!

- Preuzeo sam obvezu! – govorio mi je Fabijanov glas. - Potegnut ću znanice i prijatelje. Računam na tebe i tvoje iskustvo te poznanstva. Ovdje nam je zasada jedino na raspolaganju Lovački dom na Dinari. Je bez vode i struje, ali i to ćemo riješiti. Podignut ćemo i neke vojne šatore. Ako bude lijepo vrijeme, slikat će se u okolišu, na Tvrđavi, po parkovima, trgovima, stepenicama, na nasipu Krke, kod njezina izvora, na Dinari, a ako baš bude kišilo, sklonit ćemo se u lokale prijatelja, Dom hrvatske vojske, prostore Tvrđave. Već ćemo se nekako snaći!

- Koliko umjetnika kaniš pozvati?

- Dvadesetak iz daleka i desetak iz uže okolice. Uostalom, umjetnici su boemi, skromni. Za početak ćemo ih zamoliti da dođu o svom trošku, ponesu radove, ili ako baš žele ovdje slikati neka sa sobom ponesu sav potreban pribor. Tko ne može doći, neka po prijatelju pošalje svoj rad, bit će ravnopravno uključen u katalog i na izložbi izložen.

- Dragi moj, pozivanje ljudi je golema i pregolema obveza. Ma koliko se odazovu zbog prijateljstva, oni ipak imaju svoje potrebe i prohtjeve. Jedan dan im je potreban za dolazak u Knin, drugi za povratak. Tri dana tamo za rad i druženje. Tri noćenja. Nešto se mora i pojesti.

- Hranu će osigurati sponzori! – uskoči mi u misao Fabijan, pa doda: - Bit će dobro! Vjeruj mi, treba nam i nešto drugo, osim uobičajenog!

- Vjerujem ti! Osobno ti se stavljam na raspolaganje. Moja ratna vreća za spavanje je spremna za svake pothvate. Doći ću i dovesti bar dvoje umjetnika na bilo koji način. Dovest ćemo sve što prikupimo od slikara darovatelja, a pokušat ćemo nagovoriti prijatelje neka dođu osobno za nama bar na dan. Neka bilo koja ustanova ili udruga stoji iza svega, da ne ispadne kako nešto privatno petljamo. I ljudi i prostor osjetljivi su na sve, pa će i na ovaj

tvoj Sizifov posao biti primjedbi, a kamen je težak i pretežak! Strmina je teško savladiva.

- Pobrinut ćemo se i za to! Sve će biti gradska akcija! – osokolio se Fabijan.

- Viteže kulture, poslat ću ti u pomoć i moju praprabaku Atenu Božicu Paladu, neka ti bude pri ruci u ovom boju velikih i nerazmjernih snaga u odnosu pro i kontra. Ona je vješta ratnica i znanica, mudrica. Opjevao ju je Homer, a naslikao Botticelli. Sklona je pomoći slabijim a hrabrim bojovnicima, koji se uzdaju u sreću i hrabrost! – šalio sam se. - Tvoja je zamisao velika i prevelika, pogotovo u uvjetima gdje započinješ nešto novo i pomalo strano i življu, a i lokalnim vlastima.

- Šalji je odmah! – prihvaćao je šalu Fabijan. - Pobrinut ćemo se za ustanove pokrovitelje, to je naša brigada!

Pozdravivši se prekinuli smo vezu da nas još i telefon ne baci u bankrot. Brzo smo se prihvatili nagovaranja prijatelja za ovaj nesvakidašnji događaj.

No, ljudi snuju ali neke druge sile se umiješaju i određuju. Dospio sam u bolnicu na duži rok. Ni u Kninu nije baš išlo oduševljeno kako je to bilo kod prijedloga prihvaćeno. Zatišje je slo-milo grane ideje i zavladao je opći muk. Pokazat će se, Fabijan se nije dao. Uza sve nevolje i odustajanja, prionuo je i svojski radio, oslonivši se na najbliže slikare, prijatelje i znance. Likovna kolonija se zakoturala.

3. Prvi put na Dinari

U bolnici čitam. Neke novine javljaju. Veliki križ, koji je podignut i zasađen na brdu Smrekova strana, visoko ponad izvora Krke, a odakle su se brigade sručile tog kolovoskog dana za velike oslobodilačke akcije kodnog imena „Oluja“ i konačno pomele

okupatore i istjerale ga iz tog dijela Hrvatske te grad i veliki dio Domovine oslobodile, bio je drven, kako i priliči. No neka sotonska ruka u tamnoj noći mržnje prepilila je križ i gurnula ga niz strminu. Simbol Bogoljublja je ležao razapet na strmini obronka. Zadržao ga je kamen stanac i neki kitnjasti grm smriča te se nije survao u usta izvora Krke.

Zeblo me u srcu. Kojoj to crnoj duši smeta najobičniji spomenak na poginule bojovnike?

Čim sam se malo pridigao, oporavio, otišao sam do Udruge branitelja Domovinskog rata INA – Naftaplina KVIN i do tadašnjeg predsjednika udruge Željka Lukića. On me utješio: - Priprema se novi, neuništivi križ. Ove ćemo ga godine u sklopu svečanosti proslave Dana pobjede, svečano otvoriti. Uključene su sve udruge iz Domovinskog obrambenog rata, Knina i okolice, a oko podizanja novog Križa.

Tako se i dogodilo. Na mjesto drvenog križa, zasađen je gorostas od armiranog betona. Proširena je cesta do vrh brda. Brdo je postalo postament sa svim svojim nadzemljem i podzemljem iz kojeg šiklja ponosna, hladnom i zdravom vodom čudesna Krka. Ploče spomena s natpisima oko križa, a koje objašnjavaju zbog čega je ova svetinja tu posađena, su od mramora iz daleke Karare.

S velikom karavanom udruge branitelja Domovinskog rata INA – Naftaplina KVIN, teškom mukom smo se, po staroj cesti, autobusom probijali do Knina. Jedva smo stigli na zakazanu priredbu, koja se odigrala u dvorištu Doma hrvatske vojske. Publika je već sjedila i čekala. Pjevalo se i recitiralo, sviralo, a onda dugo u noć veselilo, razgovaralo.

Sutradan smo se okupili i zaputili do Križa na brdu Smrekova strana. Autobus je ostao na cesti, a mi smo se uz serpentine strmine, po žarkom suncu, popeli do monumentalnog spomenika. Položili smo vijence i zapalili svijeće za sve poginule vitezove, a onda održali recital domoljubnih stihova. Zvizdan je pekao s vrh

neba. Pod nama se prostirao slobodan kraljevski grad Knin. Na Tvrđavi se vijorila veličanstvena zastava Hrvata, koju je i naš prvi predsjednik države Hrvata doktor Franjo Tuđman, dan po oslobođenju, posvetio svojim osobnim poljupcem.

Bojovnici su otišli da se pripreme za sljedeće manifestacije, a Fabijan Lovrić i Josip Palada, ovdje kao gosti i počasni članovi udruge, polako smo silazili niz strminu brijega, praćeni orkestrom cvrčaka. U žaru i toplini ljeta brujao je svečani ditiramb.

Spustivši se do auta, Lovrić nas odveze k izvoru Krke. Malo smo se osvježili. Umili znojno čelo i udove, a zatim polako napili hladne vode života, ravno iz usta pećine obilja. Pred nama se rađala božanstvena Krka. Mimo je bujala i žuboravo blagodatno tekla skakutava, hladna, bistra voda. Sunce se ljeskalo na kristalnom ogledalu kapi. Potok Krčić, koji se za kišnih vremena baš ovdje na izvoru zanosnim slapom opletenim dugama obrušava u rijeku Krku, bio je presahnuo. Sjećali smo se njegove ljepote. Okrenuli smo auto i polako se zaputili prema gradu.

Fabijan mi tajanstveno reče: - Imaš li vremena u rasporedu, pa da pogledaš našu izložbu?

- Kakvu izložbu? – začudim se, jer znao sam, ovu koju smo dovezli iz INE, tek navečer otvaramo u Domu hrvatske vojske.

- Održali smo prvu likovnu koloniju u Kninu. Skromno, ali održali smo je. Koristili smo prostore Udruge Svetog Bartolomeja. Nastale radove smo izložili kod njih u galeriji, ali i po raznim obrtničkim prostorima, kod obrtnika koji su nam uvelike pomogli. Drukčije se nije moglo! – kao ispričavao mi se Fabijan.

- Dobro je da ste napravili bilo što! – razveselim ga. - Prvi korak je prvi korak, a i put oko svijeta počne prvim korakom, pa makar bio posrnuće! Sve dalje će te nadograditi iskustvom. – iskreno sam se veselio.

Išli smo od uratka do uratka i iskreno se veselili, jer zaista je najvažnije početi, krenuti. Završili smo u malom ateljeu slika-

ra Mirka Marića – Hosta, koji je uz ostale na toj prvoj likovnoj koloniji napravio najviše, likovno gledano, vrijednih i zapaženih radova. Popili smo piće, razgovarali i veselili se poznanstvu. Dogovorili smo se da ćemo popodne krenuti na Dinaru, gdje će se u nazočnosti Mile Dedakovića – Jastreba otvoriti Lovački dom. Mile je tad bio predsjednik Lovačkog saveza Hrvatske. Razišli smo se do polaska, koji je bio zakazan u 16 sati.

U zakazano vrijeme, ukrcali smo se u razna vozila i krenuli. Približili smo se vrhu Dinare i na jednoj njegovoj padini smještenom obnovljenom Lovačkom domu. Vozila smo ostavili i pješačili oko pola sata. Kad smo se svi okupili: uzvanici, gosti, počasnici, lovci, voditelj programa glasno upita: - Tko je donija tranzistor sa snimljenom himnom?

Ispostavilo se da nije nitko. Brzo se snašao voditelj svečanosti Šutre pa poviče. - Onda ćemo ka i u ratu zapivati imnu. Ovdje nema nikoga tko ne zna Lipu našu! – pa potegne iz sveg glasa, a mi za njim. Orila se himna Hrvata, a jeka je prenosila od vrha do vrha, budeći usnulo gorje.

Kad je svečanost završila, a gosti se okrenuli razgledavanju prostora i lovačkim delicijama, mi se pjesnici zaputismo do nedalekog najvećeg vrha. Navirili smo se preko granice u Bosnu i Hercegovinu. Dan je bio lijep, pa su rijetki oblaci putovali ispod naših nogu prelazeći granicu bez ikakve kontrole. Pratili smo te paperjaste gromade koje su struje zraka nosile i čerupale po miloj volji. Uživali smo u prozračnosti neba i mirisu borova.

U Božjoj tišini ljepote potonuli smo u misli i sjećanja. Bili smo stameni kao kamenje kao ogromne bogolike gromade vrha Dinare, a opet prožeti osjećajima, treperili smo kao ovaj pomalo razrijeđeni zrak. Cvjetali smo stihovima, kao škrape i procijepi planinskim cvijećem, a između kamenih gromada i tihih visokih planinskih borova. Božanstvenost nam je bila na dohvat ruke.

Vile su nas ogrtale prozračnim krilima plavetnila. Nas stare ratnike, veterane. Mir i sloboda su nepojmljive dimenzije neba.

Preda mnom se stvori živo u mislima jedna siječanjska noć, odmah po oslobođenju Knina. Došli smo, skupina umjetnika ratnika iz postrojbe „Satnija hrvatski umjetnici“, čiji sam bio ratni zapovjednik. Za dan Bogojavljenja (poznatiji kao dan Tri kralja), smo u jedinoj prostoriji samostana svetog Ante, gdje se održavala misa zadušnica, jer je nedaleka katolička crkva bila spaljena, s nagorjelim križem osovljenim na od čađi paljevine svetišta crni zid, a po misi upriličili recital poezije, postavili, izložbu slika.

I dok smo mi molili Svemogućeg, govorili bolne stihove, žarom kulture osvjetljavali crnu noć beznađa u jedinoj prostoriji koja je bila i crkva i galerija, pobijeđeni su se četnici po brdima u noći, skriveni mrakom i bespućima, krali kao crne sjene te glasali jedinim glasom kojim su umjeli, rafalima iz kalašnjikova, plašeći izbezumljene lisice i gladne vukove, ne dajući mira ni kamenu, ni drvetu, ni zvijeri, a ni čovjeku. Suludi je vjetar strigao praznim ulicama sablasnog grada raznoseći smeće, a mi smo pokušavali upaliti sveti žižak života, mira i spokoja. Bože, kako je danas lijepo kad mir bruji, spokoj i tišina ditirambom svira i slavi Boga i čovjeka mira. Sjenama se izgubio svaki trag, tu i tamo je prisutna pokoja zmija. Sotonisti su nestali iza dalekog obzorja.

4. U vojarni

Sljedeće godine pripreme su počele za likovno druženje u Kninu vrlo rano. Fabijana Lovrića i Mijata Marića slikara, pozvali smo u Zagreb. Fabijan je doveo još nekoliko svojih suradnika.

Slikar Đuka Siroglavić i njegova udruga Humanaart Zagreb, organizirali su uz pomoć gradonačelnika grada Zagreba Milana

Bandića likovnu koloniju na jezerima Savice. Sav prihod od likovnih uradaka bio je namijenjen oživljavanju ribičkog carstva na jezercima i starim rukavcima Save. To je područje općine Peščenica, pa se organizaciji pridružio i predsjednik Vijeća gradske četvrti Peščenica Ivan Šikić.

Uprilичeno je cjelodnevno druženje i slikanje. Književnici i pjesnici darovali su svoje knjige. Slikari su donijeli slike ili na mjestu naslikali nove. Organizator Đuka Siroglavić sam je darovao stotinjak metara svoje nenadmašne slike „Veliki val“ koju je naslikao na šest kilometara i sto metara dugačkom platnu, a širokom sto sedamdeset centimetara. Zbog tog pothvata uvršten je u Guinness World Record za najveću sliku na svijetu. On i njegova slika su dospjeli u knjigu svjetskih rekorda, koja se nadopunjava svake godine.

- Ovo je spektakularno! Oduševljena sam! – uzviknula je Sophie Whiting. Doletjela je iz Londona, kao službena predstavnica Guinness institucije. Nadletjela je aerodrom na Braču, oko čije je ograde slika bila razapeta. Onda se vozila nekoliko puta okolo naokolo, diveći se čudu i umijeću. Tu na mjestu uručila je gotovo razdragana presretnom likovnom umjetniku Đuki Siroglaviću službeni certifikat. Napomenula je da je dosadašnji rekord u ovoj likovnoj disciplini držao Šveđanin David Aberg sa slikom dugom pet tisuća metara i širokom metar i pol. Ova Đukina grandioznost nadmašila ga je kilometar i sto metara dulje i dvadeset centimetara po cijeloj dužini od 6 100 centimetara šire. U Domovinskom ratu Đuka je već u srpnju 1991. javio u dragovoljce i bio upućen u rodnu Slavoniju da od četnika brani Šagovinu.

Donatori su uplatili svoje donacije. Sve prikupljeno je potrošeno da se rukavci i jezera na Savici očiste od otpada, a zatim čista voda poribi i tako stvori oaza ljepote i mira usred grada Zagreba, dok nedaleko iza nasipa rijeka Sava bučno odvodi svoje ćudljive vode prema Dunavu i moru.

Fabijan Lovrić i prijatelji dali su se na posao. Odmah su popisali kolege slikare, a i ostale umjetnike za svoje novo likovno druženje u Kninu. Đuka im je dao komad svoje velike slike te obećao da će od svih svojih slikara suradnika prikupiti radove te poslati njih i prikupljene slike u Knin. Slikarica Ksenija Talijančić i prisutni Ivica Antolčić pristali su povesti Josipa Paladu i doći u Knin. Još će od svojih znanaca prikupiti radove i dovesti ih kad budu došli osobnim automobilom.

Pogađate, iste godine u početku kolovoza, kolima natovarenim radovima i slikarskim priborom, gospođa Ksenija Talijančić, Ivica Antolčić i ja putujemo u Knin. Zaustavljamo se u čudesnim Rastokama kod Slunja, gdje se bučna i veličanstvena Slunjčica u desetak odvojaka i isto toliko žuboravih slapova ruši deltom u Koranu.

Po odmoru i osvježenju, po lijepom danu, nastavljamo lagodnu vožnju do Knina. Kad tamo, Lovrića nema. On je već otrpao pristigle slikare u Lovački dom na Dinaru. Nas smještaju u Kninu u vojarnu. Nekoliko soba je određeno za umjetnike. Nismo baš nekakvi vojnici, ali prihvaćamo što nam je ponuđeno.

Razgledamo svečano uređeni i okićeni grad. Pripremamo se da se popnemo na Tvrđavu. U sklopu svečanosti koje neprekidno traju i odvijaju se večeras je na Tvrđavi pripremljeno sjećanje na nedavno preminulog Ivicu Ivana Percla. On je bio amblem i pojam, a njegova pjesma „Stari Pjer“ u karavani dragovoljaca koja već desetak godina obilazi prve linije bojišnica u dužini 2 500 kilometara, po kopnu i 700 kilometara veslajući po Dravi i Dunavu do Vukovara. Svaki put je karavana, koju je pokrenuo organizirao i vodio Mladen Pavković i Udruga UBIUDR-i Podravka Koprivnica (Udruga branitelja, invalida i udovica domovinskog rata), te Željko Lukić i njegova udruga (Udruga branitelja domovinskog rata INA – Naftaplina KVIN Zagreb), prošla kroz Knin i Kijevo. Na Tvrđavi smo pod zastavom obnovili sjećanja na poginule bra-

nitelje. Pjevala se himna, ali i Ivica je pjevao svoju pjesmu „Stari Pjer“. Karavana je obilazila spomenike, grobove. Kitili smo ih cvijećem. Palili svijeće i sjećali se najzaslužnijih koji su svoj život dali na oltar Domovine, samo da bi bila sretna i slobodna, ta naša lijepa Hrvatska. Karavana se kretala diljem Hrvatske, a povodom tadašnjeg Dana državnosti. O tim sjećanjima i putovanjima po bojišnicama objavljeno je nekoliko knjiga: Palada: *Putovima slobode, Hrvatski obrambeni Domovinski rat, Mogila*; Pavković: *Sveto ime Vukovar, Vukovarsko cvijeće* i desetak drugih; Vicković: *Hrvatska vas zaboravit neće*; Gordana Ivančić i Nada Aslanovski: *Oni su Hrvatska njima je dugujemo*; Lovrić i Palada: *Još ću ja dugo hrabar živjeti* i *Poziv iz zemlje*.

Vukovar i Knin karavana je za sve vrijeme trajanja uvijek nezaobilazno posjetila i prošla, sjećajući se poginulih za Domovinu, kao i nestalih branitelja. Percl je sa svojom gitarom i svojim divnim domoljubnim pjesmama bio čudesan amblem tog kretanja i događanja, pod egidom: Da se ne zaboravi! Ni vitezovi, ni herojsko doba, ni veličanstvenost obrambenog Domovinskog rata.

Lovrić je te večeri stigao na svečanost. Sišao je pješke s Dinare. Namjerno je dao svoj fizički obol uspomeni i domovini na pamćenje i sjećanje.

Likovna kolonija je krenula u pravom smjeru. Postala omiljena među umjetnicima i evo je već deset godina zaredom korača, na ponos i čast umjetnicima, osnivačima i domaćinima.

* * *

Dok smo tog, 5. kolovoza 2005. za desetu obljetnicu Oluje, a po završetku posla oko likovne kolonije, te promoviranja knjiga, mi umjetnici i veterani, dragovoljci Domovinskog rata sa Tvrdave ponad Knina promatrali svečanosti na stadionu, govornike i taj silan užurbani protokol oko svečanosti, na kojoj su samo povla-

šteni mogli nazočiti, naš ratni zapovjednik general Ante Gotovina nevin je proganjan, a od Haaga optužen kao ratni zločinac. Jedino su njegove fotografije na plakatima bile ovdje ilegalno nazočne po drveću i zidovima. Na plakatu ispod fotografije pisalo je „Heroj, a ne zločinac“.

Naša ministrica branitelja sjedila je na počasnom mjestu tribine na stadionu, dok je bard likovnih umjetnosti, čudesni Ivića Antolčić, sjedio gore na Tvrđavi, a na ogradnom zidu ograde pod zavijorenom zastavom slobode. Veselio se kao malo dijete, akrobacijama skupine aviona „Kрила oluje“ koji su u našoj visini usprkos buri izvodili začuđujuće figure. Migovi nadzvučnom brzinom rasparshe tišinu neba i lepet bure, zvukom kao da netko para ceradu. Tad se svečanost pretvorila u sveopće veselje. Nama je bilo putovati.

Pozdravili smo se po završetku svečanosti s Fabijanom Lovrićem i domaćima, te se zaputili u Zagreb. Mnogi veterani su otišli u Čavoglave na pučku svečanu proslavu istog događaja. Drugi su se otputili u Sinj na svečanosti Sinjske alke.

Naša mala skupina umjetnika polako se vukla starom cestom kroz osunčanu Liku do Plitvica i dalje. Opet smo se zaustavili u Slunju. Sišli do Rastoka, koje su zbog nabujalih voda Slunjske bile gotovo pod vodom. Neki čovjek čija je kuća bila okružena vodom pozdravljao nas je kroz prozor. To je slikarici Kseniji Talijančić dalo ideju da naslika seriju „Prozori i škure“. Samostalno je izložila te svoje radove o čovjeku, životu i tajanstvu domova, ako su prozori i škure zatvorene. Nepredvidivi su inspirativni putovi do ljepote i značajnosti.

Rastali smo se u ljubavi i prijateljstvu, utopivši se u splinu ateljea i toplini radnih soba. Svjetlaci proslave iskrili su u našim veseljima još dugo, kao lijep i svečan događaj.

5. U Golubiću

U Kninu je bilo organizirano Peto likovno druženje. Fabijan mi je javio da su dobili krasan prostor u Osnovnoj školi u mjestu Golubiću. Kolonija će trajati tjedan dana. Rado bi me vidjeli, kao gosta književnika, jer svaku večer poslije dnevnog rada imaju recitale, priredbe, glazbeno i ostalo druženje. Umjetnike slikare i kipare koji marno rade cijeli dan, treba nečim relaksirati, razveseliti.

Obećao sam da ću doći, bar na jedan dan. Pozdraviti umjetnike. Održati recital poezije iz moje najnovije knjige *Ako ne oputuješ*. Vidjeti što i koliko rade dragi prijatelji umjetnici. Napisati nešto o koloniji i umjetnicima, te se žurno vratiti doma, jer me čekalo putovanje u Mađarsku i Austriju. Bili su organizirani književni susreti u Koljofu i okolici za Hrvate koji tamo žive kao manjina, a u Mađarskoj i Austriji Burgulandu, te Slovačkoj. Tamo u školama njeguju i uče hrvatski jezik.

Jedva sam uspio dobiti rezervaciju za nagibni vlak do Knina. Ljetovanja su bila u punom jeku, pa su gužve velike. Čak sam se pobjojao kako ću natrag.

Ipak tog jutra u četiri sata, kad sam se probudio i počeo uređivati i opreмати za putovanje, moj čuvar kuće, pas Bonko, čudio se i nije micao iz svoje fotelje. Nevoljko me ispratio na prvi lokalni vlak koji je kretao s postaje iz mog sela Prudnice. Praskozorje se gnijezdilo u granama drveća. Jedva sam uhvatio vlak u Zagrebu za Knin. Čudno, bio je prilično redovit. Fabijan me dočekaao ne vjerujući točnosti.

Oko podne stigli smo u Golubić. Lijep slikoviti prostor, krajobraz, obraz kraja, likovno jako zanimljiv kao motiv. Umjetnici su se rasuli po okolišu. Jezero se ljuljuškalo među drvećem. Kipari su tesali skulpture u školskom dvorištu, cvrčci su strugali svoju pjesmu javljajući se s grana okolnih borova. Osvježio sam se i

malo zaputio u pozdravni obilazak. Fabijan se bavio problemima oko obroka, smještaja novopridošlih sudionika. Po ručku smo malo predahnuli. Povukao sam se da se spremim za nastup.

Prema informaciji, publika će biti šarolika: školska djeca, nastavnici, ljudi iz sela Golubić i njemu najvažniji kipari, slikari, slikarice.

- Možda dođe poneko iz Knina. Rado bih predstavio umjetnicima nekog ili neku mladu pjesnikinju, ako nemaš ništa protiv – propitkivao me Lovrić.

- Nemam ništa protiv! Dapače, mladima uvijek treba dati do glasa! – složio sam se.

- Priredba će trajati jedan školski sat, a poslije razgovor, družnje uz vino i gradele do u kasni noćni sat.

- Valjda misliš do u rani, sutrašnjeg dana? – šalio sam se.

- Može i tako! – begemio mi je Fabijan i požurio da sve pripremi za nastup dok se publika polako skupljala, glasno ćakulajući.

Ostao sam u tišini hodnika i glasno u sebi ponavljao pjesmu s kojom sam želio otvoriti recital. Još su mi na raspolaganju bile tri najnovije knjige pjesama: *Ako ne oputuješ*, *Videnja* i *Stiglo me*. U njima je bilo pjesama za svakog u publici. Sjatena je skupina ljudi bila u rasponu od osam do sedamdeset godina.

Ponavljao sam pjesmu onako kako bi je govorila moja baka, da je još bila živa. Stara Dalmatinka miješala je ikavicu sa svakodnevnim izričajem. Govorio sam šeući hodnikom.

Tek sad je čujem

Ja san svoji devedeset slipi odživila,

pod ovin suncem

Ti živi svoje vidovite!

Ne zaboravljaj i ne smeći s uma;

*Da nije moji slipi bilo,
Ni tvoji vidoviti ne bi ti se snilo!
Znan!
S tobom rod nam iz tmine isplivava.
Donila san ti šaku smričaka.
Divlja hrana daje divlju snagu.
Poznate su ti muke na stazi robova.
Sve drugo je lipše i bolje od robovanja.
Koračaj!
Sunce i tice ne gubi iz vida.
Krvave noge istine libe se puta poniznosti.
Jedi ča imaš, živi dok moreš!
Nikad nitko ne će uskrsnuti!
Svidoči, a glavu ne diži uznosito,
Jer to umu ne priliči.
I križ pravедnosti je samo križ,
naprava za razapinjanje! –
govorila nam je davno baka,
a ja je tek sada
i to samo ponekad čujem.*

Ta večer poezije, u amfiteatru dvorišta osnovne škole u Golubiću vratila me kroz vrijeme i našli smo se negdje u drevnoj Heladi. Polukružno kaskadno gledalište spuštalo se prema nama na dno dvorišta i onako ljevkastopodsjećalo je na kazališta u Olimpiji. Zidovi okolo. Borovi se nadvirivaju. Cvrči zadjenuli svirale za pas na čvorovima smreka. Zadnje zrake sunca se uspinju po visokoj Dinari, dok zvjezdan sunce traži za dalekim obzorom pogodno mjesto za noćni počinak.

Lovrić voditeljski iskusno, profesorski decentno, okupljenima predstavlja mene kao gosta i prelijepu mladu poetesu, čudesan

izvor ljubavi i to ne samo u stihovima. Prepuštam da ona prva nastupi. Hodala je kao na nekoj modnoj reviji njišući čudesnom snagom bokova. Kad se nimfa ustala i zaljuljala poetskom strukturom svoga habitusa, publika se raspala u oduševljenju prikaze i nastupa. Uzalud su njezini stihovi lepršali po granama borova, dok je večernji povjetarac koncentrirao kantatu pomoću borovih iglica, a okamenjeni češeri pucketajući isipali sjeme budućeg novog drveća po publici i majčici zemlji. Nitko ih nije slušao do možda uspavani cvrčci.

Stvarno nitko nije slušao što ona to govori. Čak i oni umjetnici koji su sjedili po okolnom kamenju i zidovima te na nedovršenoj skulpturi ustadoše, tražeći da se kreće i govoreći pokazuje. Pljesak oduševljenja nije prestajao. Pokazalo se da nisu njezine pjesme poezija, nego da je ona sama sa svojom pojavom, kretanjem i izgledom postala pjesma nad pjesmama u prostoru i vremenu, sada. Mjesto zbivanja, amfiteatar u dvorištu osnovne škole sela Golubić u podnožju planine Dinare. Ooooj!

Molio sam je da svojom pojavom bude neka vrst ilustracije i mom govorenju pjesama. Publika je mirno saslušala davno promišljene, zapisane, pa i objavljene stihove mog izbora.

Dugo se nismo razišli, ugodno ćaskajući i sladeći se kapljom i hranom. Ova likovna kolonija je bila pomalo jubilarna i vrlo uspješna i nastalim uradcima, kao i događanjima. Fabijan i oni koji su ga potpomogli bili su jako zadovoljni. Knin je koračao kulturnim stazama lijepog, uz pomoć poznanstva i prijateljstva te darežljivih umjetnika dobrog srca i čiste duše pune sućuti, ljubavi i razumijevanja.

Oko ponoći me Fabijan odveo na noćni vlak. Zahvaljujući poznanstvu s osobljem vlaka, našli su mi mjesto. Odspravao sam do Zagreba, sanjajući putovanje. Iznenadio sam brzim povratkom ukućane. Pas mi se razveselio kao da sam došao s onkraj svijeta. Bio sam u radosti odsutan samo jedan dan. Sunce se tek bilo di-

glo ponad Zagorja i za ruku me dopratilo u dvorište i dragi dom ljubavi.

6. Vjerovali ili ne

Ovo sjećanje spada u one novinske senzacije, koje objavljuju pod naslovom „Vjerovali ili ne“. Sve se dogodilo baš onako kako ću vam prepričati. Iako sam doživio, proživio, preživio, danas više ne vjerujem, jer naprosto miješaju mi se planovi, pa ni sam ne znam: što je stvarnost, što je tlapnja, a što kruta ubitačna i opasna zbilja. Sve sam ovo prošao, prebrodio, preživio, doživio i u života šalu pospremio.

Kao da sam nešto slutio, te 2011., iako pozvan, nikako nisam mogao stići u kraljevski grad Knin, ni na Likovnu koloniju, a ni na proslavu Dana pobjede i domovinske zahvalnosti. Bilo mi je teško i u srcu žao. Otvoren je veličanstven spomenik u srcu grada, a ja sam to morao gledati iz bolesničkog kreveta. Sustigle su me godine, jer kronometar nesmiljenim ritmom otkucava i odbija mi svaki sat od određenog broja, koji mi je darovan dok živim javu u ovom prelijepom hrvatskom kraju. Iskreno govoreći bojao sam se, zbog klimava zdravlja, ljetnih gužvi, velike vrućine, prenatrpanih vlakova.

Ipak, stigao je poziv koji nisam mogao odbiti. Došao je iz grada Trogira, a ja sam tamo dvanaest kilometara dalje od crkve Svetog Ivana, koja je tri stoljeća građena i krasi je nenadmašan Radovanov portal, rođen u selu Dograde. U organizaciji Udruge za promicanje likovne, književne i glazbene baštine Združeni artisti Trogir, 9. kolovoza održat će se Večer poezije u dvorištu Muzeja grada Trogira. Večer je tradicionalna i posvećena trogirskim čakavskim / cakavskim pjesnicima.

Nije bilo druge, valjalo je meni preko bezbroj gora, a isto toliko i voda potegnuti do grada Trogira. U devet uri uvečer zbit će se veličanstven i nesvakidašnji događaj. Predstavit će trogirске pjesnike, turistima, građanima i svim zainteresiranim uglednicima.

U četiri sata se ujutro budim, spremam, opremam. Lokalnim vlakom do Zagreba. U Zagrebu imam rezervaciju, ali samo do Knina. Tamo će me pričekati Lovrić, pa ćemo zajedno njegovim prometom do Trogira.

U Kninu razgledamo Spomenik pobjede. Konačno pravi monument i zahvala svim bojovnicima koji su pobjedu izvojevali i mnogi za nju život, a i zdravlje dali. Odali smo im počast, minutu nebeske tišine, zapalili svijeće i izmolili molitve.

Potom nas Lovrić lagano vozi kroz osunčani krajolik. Pohađamo obnovljeni Mauzolej obitelji Meštrović. Razgledamo i njegove dvore u Otavicama. Ne možemo a da se s tugom ne sjetimo, a da se s bolom ne sjetimo devastiranja. Piljenja aleja stasitih borova. Svake krađe, grobova, spomena, blaga po muzejima, crkvama, pa čak i pravoslavnim od srpskog okupatora i njegovih domaćih pomagača. Ubijali su. Palili kuće mučki ubijenih civila. Palili knjige hrvatskih pisaca po gradskim knjižnicama Knina, Obrovca, Petrinje, Gline, Vukovara, Vinkovaca i svih okupiranih mjesta, napose knjiga po školskim knjižnicama, koje su bile odgojne, lektira za sve polaznike. Lovrić je profesor u osnovnoj školi, pa najbolje zna kakve su devastirane ogoljele police zatekli po protjerivanju okupatora, kojima su školski prostori služili za sve drugo, samo ne za odgoj i učenje.

Spuštamo se k moru. Stižemo na vrijeme i uživamo u prastarom i lijepo očuvanom gradu Trogiru. Navečer veličanstvena priredba pred punim gledalištem. Svojim pjesmama nastupili su: Marina Čapalija, Duško Geić, Dunja Kalilić, Ivanka Mijić, Josip Palada i dragi gost Fabijan Lovrić. U glazbenom dijelu, radost i ugodu priredile su pjevanjem djevojke iz kvarteta Pro muzica,

Trogir. Pjevale su: Rašeljka Bonačić, Ivana Štimac, Mirela Jagnjić, Vesna Maglica i Adrijana Kursar. Među gostima i turistima primijećeni su i glumci Joško Ševo i Marinko Prga, koji su na odmoru.

Duško Geić (pjesnik čakavice, leksikograf, melograf, težak – vinogradar), prisutnima je pokazao i svoju antologiju trogirskog pjesništva u rasponu od tisuću godina (*Mali izbor trogirskog pjesništva od XI. do XX. vika*).

Slavila se riječ i djelo do duboko u noć kod gostoljubivošću izdašnih domaćina.

* * *

Ujutro nas je probudilo sunce, ali i lepuranje bure u škurama. More je šaputalo zapljuskujući oko grada. Pozdravili smo se i oprostili s domaćinima i zaputili se prema Kninu. S vrh brijega smo mahnuli moru, gradu Trogiru i Čiovu.

U Kninu čekam autobus za Zagreb. Imamo dosta vremena, pa me Fabijan nagovori da skočimo do Pučkog otvorenog učilišta i ravnatelja Mate Milanovića. Mislio sam, kad imamo vremena da se pozdravimo sa starim prijateljem. Znamo se dugi niz godina.

Kad tamo, on nas dočeka okrjepom, ali i molbom. Pučko učilište Knin u sklopu petog tjedna cjeloživotnog učenja, koji se događa od 8. do 15. rujna, 2011., kao i Dana hrvatskih mučenika, održali bi desete susrete Kulturom protiv terorizma. Molim Vas, zapamtite ovo: „KULTUROM PROTIV TERORIZMA!“

U prostorijama učilišta, ali i u parku će se otvoriti nekoliko likovnih izložbi. Na otvorenom bi nastupili pjesnici i pjeskinje, a mene žele kao ratnog zapovjednika postrojbe „Satnija hrvatski umjetnici“ da nastupim kao gost, i kao pjesnik, ali i kao ratnik te dugogodišnji suradnik u svim mogućim pitanjima koja se tiču kulture.

Teško mi je bilo pristati na još jedno naporno putovanje, ali kad je protiv terorizma, stavio sam im se na raspolaganje. Uglavljen je dan, srijeda, 13. 9. 2011., s početkom u 18 sati. Ako bude bilo kakvih promjena javit će mi. Pozdravismo se, srdačno i prijateljski, s - Doviđenja! – i ja se otputih čekati autobus.

Doma sam stigao zadnjim lokalnim vlakom u dubokoj noći. Već je prva ponoćna ura koračala po mom dvorištu, kad sam probudio pozaspale domaće, i strogog čuvara, četveronožnog Bonka, inače izravnog potomka velebitskog vuka. Trebalo mu je dosta vremena da primiri radost zbog mog dolaska.

* * *

U mjeračima vremena doklatila se buduća srijeda i postala sada, danas. Žvrgoljava budilica istjeruje me iz mirna sna. Brzo se spremam i opremam. Ne nosim puno stvari. Najpotrebnije, i nešto knjiga. Razbuđena supruga, vozi me na obližnju željezničku postaju. Lokalnim ću do Zagreba, a dalje imam rezerviranu povratnu kartu za brzi vlak do Knina i natrag.

Novine koje kupujem u Zagrebu datirane su: srijeda, 13. 9. 2011. Vlak polazi na vrijeme. Ljuljamo se prema Karlovcu. Karte su nam uredno poništene i nitko nam ne govori ništa. Čitam spokojno novine i radostan sam što ću bar prema voznom redu doći negdje oko podne, pa ću imati dosta vremena odmoriti se i pripremiti za nastup pred narodom. Najavljen sam i na plakatima tog petog po redu tjedna cjeloživotnog učenja u Pučkom otvorenom učilištu Knin.

Fabijan Lovrić je obećao, kad smo se čuli, da će me dočekati ili on ili slikar Mijat Marić. Malo ćemo se družiti. Mariću ćemo u sklopu svečanosti otvoriti samostalnu izložbu slika. Reći nešto o njegovom likovnom radu i interesu, a i napisati koju rečenicu za brojne novine za kulturu u kojima sam suradnik.

U Ogulinu vlak malo dulje stoji. Vraćamo se na pravac za Knin i Split. Kasnimo oko sat vremena. Još sam miran. A onda se potajice i neslužbeno pronese glas, da zbog radova na pruzi negdje presjedamo, pa će nas autobusima odvesti do Knina, a dalje ponovno vlakom.

Polako se vučemo autobusima, koji u polasku kasne. Perušić, Gospić, Gračac. Zaustavljamo se na postajama željezničkim, gdje se inače zaustavlja brzi vlak. Na cestama kojima prolazimo nešto se gradi, popravlja, pa su kolone dugačke i spore, a vrijeme nezaustavljivo protječe. Od Gračaca krenemo prema Kninu, ali nas upozoravaju da se u Knin ne može. Neka diverzija. Vođa puta zaustavlja naše autobuse u maloj planinskoj postaji Malovan. Javljeno je toj šarmantnoj domaćici vlaka da se cestom ne može zbog neke opasnosti i diverzije u Pađenima.

Na postaji po kojoj šecemo službeno osoblje čeka obavijestiti, ali ništa se ne zna. Nakon sat čekanja dolazi do snažnih eksplozija. Dim se diže u nebo. Stanica podrhtava. Poskakuju brda. Oblaci dima i kamenja pojavljuju se iznad obližnjeg visa, kao da nekakav vulkan riga. Domaćica nas vraća žurno u autobuse.

- Nešto eksplodira. Pruga je ugrožena, pa nikakav vlak ne će stići. Pruga je ugrožena. Knin je u opasnosti. Neki govore da se stanovnici iseljavaju. – pomalo uznemireno nas obavještava. Osoblje je odlučilo sve nas odvesti do Šibenika i Splita, a dalje kako znamo i umijemo. Nije nam lako. Kasnimo na sve dogovore, ali prihvaćamo i taj gorki kolač, pomalo sablasno nenormalnog putovanja.

Vraćamo se autobusima do čvorišta i tunela Sveti Rok. Kad smo se konačno spustili kroz tunel i prašimo dalje Dalmatinom prema Šibeniku mrak je polako poklopio prostor. Na obzorju nisko, pun mjesec kao kakva kukuruzna pogača diže se iznad visoravni. Znam obrasla je makijom. Toliko sam puta tuda prolazio. Planina Orljak i Bukovica su u dubokom mraku. Autocesta pred

nama podrhtava u tresućim farovima. Putnici su se ušutjeli u svojim brigama.

Nas nekoliko koji smo trebali izići u Kninu, Perkoviću, našli smo se na autobusnom kolodvoru u Šibeniku.

- Ima li kakav vlak za Knin? – raspitujemo se.

- Nema! A i ne zna se što je s Kninom, jer svakakve vijesti dopiru. Autobusi ne voze preko Knina! To je sigurno!

- Ima li kakav autobus za Zagreb? – raspitujem se.

- Ima. Kupite kartu i rezervaciju na blagajni!

Ja kao neko poslušno dijete kupujem kartu i rezervaciju, ali do autobusa, ako stigne iz Dubrovnika, ima još bar dva sata vremena. Vozi preko Zadra.

Putnici koji su doputovali sa mnom već su se nekako snašli i razišli. Mene ujede misao. Ako je tako strašno u Kninu, valja mi pomoći prijateljima. Pogledam na sat, a on pokazuje, blizu je osam navečer. Odem do javne govornice i pokušavam uspostaviti kontakt s Lovrićem. Već sam ga zvao iz autobusa, ali nije se javljao na mobitel. Nakon duge zvonjave on se javi.

- Gdje si čovječe? – čujem i galamu oko njega.

- Na autobusnoj stanici u Šibeniku. Već sam kupio kartu za Zagreb. Ali sam se sjetio, ako treba što pomoći, da uzmem taksi, ili da nekoga pošaljete po mene, jer ovdje kruže svakakve glasine. Jeste li živi? Ima li ranjenih?

- Živi smo. Nema nikakvih ranjenih. Puca u brdima. Nekakav požar. Stakla se tresu. Tlo podrhtava. Neko staklo i pukne, ali to nije ništa. Moja žena i kći su u Šibeniku. Ako su još tamo, doći će po tebe. Nazovi me za deset minuta!

Veza se prekine i ja nestrpljivo čekam, šetam. Još nestrpljivije ponovno nazivljem s javne govornice. U slušalici čujem veseo Fabijanov glas. - One su upravo krenule. Vraćaju se po tebe. Čekaj ih na informacijama! One znaju gdje će te dovesti!

Veza se prekine. Odem do blagajne i vratim kartu. Uljudno se ispričam, jer moram u Knin.

- Vi se ničega ne bojite? – šali se sa mnom uljudni blagajnik. - U Kninu se nešto zbiva, i to opasno, kako se čuje!

- Ja sam u takvom svetom dobu da se ničega ne bojim, moj mladiću. Ni u ratu se nisam bojao, kad je bilo oči u oči sa svakakvim opasnim zlom! Sad imam potrebu pomoći, ako je išta potrebno prijateljima, pa zato moram u Knin, a i da se sam u sve uvjerim. Putujem cijeli bogovetni dan, a eto Božjom providnošću Kninjanke dolaze po mene. – Naklonivši se, uz smiješak, zahvalim dragom čovjeku, na uviđavnosti. Pokupim torbu i odem do nekog kioska. Kupim hladan čaj, sjednem na klupu pred ured i čekam, pijuckajući.

Ne bi dlan o dlan, preda mnom se stani nasmijana Fabijanova supruga.

- Dobar večer! Fabijan nas je poslao po vas. Kći nas čeka u kolima, jer nema se gdje parkirati.

Obradovan, srdačno je pozdravim i odmah krenemo prema vozilu. Ugodno čakulajući, mlada Gorica nas doveze u laganoj i pažljivoj vožnji u grad Knin. Satovi su pokazivali nešto preko devet sati uvečer. Mnogi dragi ljudi su me čekali u restoranu svratišta Tri lovca, gdje su za mene bili rezervirali smještaj.

Saznao sam iz prve ruke, a i čuo. Eksplozije su odjekivale. Dimilo se u brdima. Požar u makiji je prekoračio sve ograde i zabrane i pokrenuo eksplozije u skladištima streljiva i svakovrsnih eksplozivnih sredstava. Nitko živ ne može prići dok se nepogoda ne smiri sama od sebe. Područje je ograđeno i zaštićeno. Dežuraju potrebne snage zaštite, policije i vojske. Prugom se ne može, cestom se ne može. Putuje se obilaznim pravcima. Koliko se zna nije bilo ljudskih žrtava, samo materijalna šteta. Nitko nije ni pomislio o bilo kakvom napuštanju Knina. Iseljena su bliža naselja

Pađeni i okolica. Prilazi su osigurani i pod kontrolom. Požar će se ugasiti avionima kad prestanu opasne eksplozije.

U parku i Pučkom otvorenom učilištu, postavljene su izložbe slika. Marićeva samostalna. On emotivno slika obličje pejzaža, krajobraza, ljepotu prirode i pomamu koloritivne flore koja se ogleda u vodama, te značajke prirode i sva ukazanja voljenog kraja.

Izbor radova nastao na likovnoj koloniji u početku kolovoza, upečatljiv je, raznovrstan i poučan, kao što su raznovrsni likovni umjetnici koji su sudjelovali i radove likovno artikulirali. Njihova umjetnička snaga i želja da nešto lijepo i veličanstveno stvore za ovaj patnički grad, došla je u bojama, poetici i zanosu do punog izričaja, svjedočeći dobrotu, poetiku i ljubav, te ljude i grad. Mi smo jedan narod, jedna velika dobra prosvijećena i Bogom umijećima nadarena duša, pa to i pokazujemo kad nam se pruži prilika i mogućnost. Tako je to bilo i sad na najnovijoj likovnoj koloniji. Nitko od sudionika nije se štedio. Umjetnici su gostovali iz Slavonije, Podravine, Zagorja, Posavine, Zagreba, Karlovca, Gorskog Kotara, Like, Hrvatskog Primorja, Istre i Dalmacije i sa otoka.

Usprkos nepogodi s eksplozijama u blizini grada, priredba je održana u parku. Čekali su malo, a onda nastupili, kao da se ništa ne događa. Govorili su se svoji, ali i stihovi voljenih pjesnika. Pjevalo se, sviralo. Sve radionice Pučkog otvorenog učilišta izložile su i pokazale svoje radove i veselje stvaranja. Ljudikali smo do kasnih noćni sati i onda kad se ponoć počela gnijezditi u mraku, uputili smo se na počinak.

Ležao sam u udobnom krevetu, ratujući s nesanicom. Osluškivao sam eksplozije gore u brdima. Kad je sunce povirilo iza Dinare i osvijetlilo grad u dolini na izvoru Krke, sišao sam među ljude, kuće, u ulice. Gore u brdima požar je šetao nekim svojim stranputicama i ognjenim prečacima. Dim se dizao u nebo, kao

da netko šalje dimne signale. Povremeno su se javljale slabije, ali i gromoglasnije eksplozije. Tlo je podrhtavalo. Kamenje je eruptivno letjelo uz stupove dima visoko, kao da je proradio kakav nenormalni vulkan. Ovdje dolje, grad Knin je blistao u radosti sunca i nemiru ljudi. Uz sve nevolje živjeti se mora!

Fabijan me zatekao u šetnji. Otišli smo do ravnatelja Pučkog otvorenog učilišta, Ivica Pavelića. Razgledali izložene radove. Popisali potrebne podatke za tisak. Pohvalili rad učilišta. Mene su podarili kapom i majicom, koje su bile posvećene utisnutim, na tkanini odštampanim naljepnicama, te svjedočile o događanju i okupljanju stanovnika Knina, te cjeloživotnom učenju u radionici i tečajevima Pučkog otvorenog učilišta. Preko svoje odore obukao sam te ambleme čednosti i prijateljstva. Iako mi je bilo vruće, nisam ih skidao sve do povratka u moje malo selo.

Putnici i u autobusu i u vlaku, pa i mom lokalnom, čudili su kakvu to uniformu nosi ovaj čovjek, a već je u pomalo poodmakloj dobi.

Srdačno sam im se smijao, osjećajući se baš onako kako sam se osjećao kad sam se za primirja vraćao kući iz hrvatskog Domovinskog obrambenog rata. Normalno tad uniforma i naoružanje nije bilo ovako lijepo, čedno prijateljsko, kao što je bilo sada. Naprosto je blistalo na meni, znakovito, likovito, slikovito.

* * *

Razmišljao sam kako je to lijepo i veličanstveno, kad se nešto stvara, gradi, rađa. Mir je sveopće blaženstvo.

No, htjeli ili ne htjeli, umjetnici i u najvećem miru ratuju. Bore se dljetom, kistom i perom. Njima je stalo do darežljivosti i ljepote. Kipari zdušno obrađuju: drvo, kamen, ali i ostale materijale, samo da uobliče ideju i viziju, pa mrtav neugledan komad materije oblikuju u poetiku i ljepotu svoga duha i poimanja stvari,

života, osjećajnosti, sućutnosti, te izazovu razdraganost i veselje u duši čovjeka, od najmanjeg do najvećeg, jer su i materijalu i artikuliranoj ideji dali, utisnuli novi život, novu stvarnost. Bog je najljepše lice svega, a on voli, ljubi sve što je stvorio, pa podržava radost i sklad svemira te ravnotežu u skladnosti bitka. Te kristale ljepote umjetnici na razne načine otkrivaju, oblikuju i na dar ljudima zbog njihovog mira i dobrote donose. Materijal iz kojega je umjetnina izrađena gubi svrhu i postaje gejzir snage, duha, staloženosti, Božjeg mira i ljubavi. Živi i emitira novu radost, novo življenje, postojanje.

U deset proteklih likovnih druženja slikari su podarili lepezu, zapravo panoptikum brojnih uradaka, osvjedochenja na papiru, platnu, drvetu, kartonu, u tehnikama i koloritima pastela, tuša, akvarela, ulja na platnu, akrilom i kombiniranom tehnikom, obogaćujući grad svojim radovima, a sebe školovanjem, prijateljstvom, upoznavanjem s ljudima s kojima se nikad ne bi sreli da se nisu odazvali bili, i u Kninu družili, razmjenjivali iskustva i zajednički stvarali ljepotu. Radost i korist je neprocjenjiva, zajednička. Građani Knina su privilegirani, jer su jedini prvi vidjeli nastala, stvorena djela.

O nastalim djelima treba reći: sva su nastala dobrotom, pa su ozarena aureolom sentimentalne poetičnosti i ljupke ljepote majstorske doradenosti. Umjetnici su se trsili da ostave najljepše što su u tom trenu i ozračju mogli i umjeli stvoriti.

Zajedljivi kritikanti, svakoj umjetnini, a napose dobroj, mogu u svojoj zlobi naći stotinu mana, felera, malera. Lošem radu ne mogu naći ni jednu manu, jer loš rad naprosto nema duha dobrote i srca, jednom riječju takav, ma tko da ga je napravio, ne valja!

Zaključimo, sve nastalo u dosadašnjem radu jednostavno je dobro, lijepo i plemenito. Stiglo je dobrotom i ostalo u ljubavi na službi gradu i ljudima.

* * *

I znalci riječi dali su svoj obol ovom dobrom i stvaralačkom pothvatu, pa da razveselim prijatelje pridajem ovoj tlapnji još jednu.

Gorostasnost duha

*duh
duh grupacije
koja se uvažava
postaje gorostasan
nepobjedivost je
njegova značajka
kao u hrvata
za domovinskog rata
nepobjedivost je
rasla
i sve nadrasla
danas spokojno
slobodno korača
samostalnom domajom
hrvata*

* * *

Likovnoj koloniji u Kninu želim još mnoga ljeta druženja, plodnosti i stvaranja. Da nismo zavrtjeli njezin kotač karme ne bi bilo ni ovih uspomena, a kamoli stvorenih djela, da prijateljstva i ljubavi i ne spominjemo. Grad s nastalim slikama, skulpturama u fundusu i izložbama u galerijama, ponovno dobiva uljuđeno lice europske civilizacije i ugled kulturne metropole ovog dijela Hr-

vatske. Njegove knjižnice se ponovno pune knjigama hrvatskih književnika, pa čak i školske. Meštrovićev mauzolej je obnovljen, blista i čeka da mu novoposađeni drvored stasa. Skulpture njega i mrtvih predaka ponovno su obnovljene i vraćene na svoja mjesta vječnog mira. Križ slave, oslobodilaca, kao i spomen patnje i pogibija u jurišima te u okupatorskom sužanjstvu u gradu i u kazamatima Tvrđave, izdiže se na Smrekov strani do neba. Grad u slobodi radosno živi život ljubavi, mirno i spokojno sniva.

Matej ŠKARICA

OD RISOVCA I RADIMLJE, DO KRUŠEVA I RIČINE – PUTEVIMA KAMENIH HERCEGOVAČKIH BILJEGA

Promjena ozdravlja, i obveza je putovati, isto kao i pisati...

Po tko zna koji put u ovih desetak godina, iz Zagreba preko Slavonije, Bosne i Vrbasa stigoh jučer u Hercegovinu. Kratko se zadržavši u okrilju Rame, koju sve više ljudi ponovno napušta trbuhom za kruhom, spustih se bez opterećenja u dolinu Neretve te praveći nekoliko snimka njezinog korita i vrletnih visova nastavih gdje drugdje nego prema rodnom Mostaru.

Ponovno se vreline srpanjskog sunca pretapa po brdima i kamenitim udolinama neretvanskim. Sunce nesmiljeno grije površinu zemaljsku rasipajući velikodušno snagu po ovoj našoj domovini svemirskoj samo po daru i volji Božjoj, nimalo po ljudskoj domišljatosti. Evo, upravo ovdje, u zemlji hercegovačkoj i u srednjem toku neretvanskom, propinju se uznosito stijene ponad Donje Jablanice, one sive gromadne litice ponad Grabovice i Drežnice, što sličje na okamenjena obličja, fantazijske stanove ili demigodske altare. To su pod plavim nebom kao okamenjeni divovi koji umorni tu u pradavnini i zaspāše, a sabijena zelen-voda što prilipće gore sa sjevera i hercegovačkih planina mirno ali sasvim beživotno bljeska pred betonskim branama i ustavama, spletenim prije pedeset i više godina... - Grab, grablje, grabež,

Grabovica... - Je l' to to prolazniče? Ili je da su ljudi nekad grabili zemlju, siromašni seljaci hercegovački otimali komadić po komadić obradive zemlje od zagrljaja planine i kamena, sve kako bi opstali na ovom nemilostnom ali pogledu milom kamenu. Da, može se naziv tumačiti i tako, premda vjerojatno dolazi od vrste drveta, od čega bi drugo negoli od graba.

Iznad usijane magistralne ceste titra vruć zrak. Dobrog domaćina ispred kuće trenutavno nema, mada je okolna zemljica obrađena i okopana, vrt pristojan. Putnici dobronamjernici bi možda i svratili, na čašicu „ljute“ ili na šalicu kave, pod uvjetom da nas ne gone suvremene obveze i vječna trka sa satom i vremenskim protokom. Lijepo jest pored čiste rijeke kojoj snagu daje izvor Grabovički. Podosta je rijeka i otančala te se može pregaziti na nekoliko mjesta. Život ovdje zna zavarati jer za sve je potrebno mnogo truda pod ovim plavetnim hercegovačkim nebom pometenim burom. Gledam u obronke Čvrsnice, u sive stijene na desnoj obali Neretve zbijene kao veliki zid. Pada na pamet potreba putovanja, sa sjevera na jug ili obratno, uz vodu – to jest, suvremeni bijeg od ogoljenosti, uvjetovanosti i utilitarnosti današnjice. Evo, baš sutra je na Vranu Kedžara i zavjetno hodočašće legendarnoj djevojci-mučenici Divi Grabovčevoj, ali ipak moram priznati kako ne ću osobno moći biti tamo, s našim Ramljacima (Ramicima) inače stoljećima¹ razbacanim po svijetu, gore pod tamnozelenim borovima Vran planine. Hodočasnici autobusima kao i osobnim automobilima dolaze tamo čak iz Njemačke, Austrije, od Dalmacije do pitome Slavonije. No, zasad, Kedžara i obronci Vrana ostaju mi ipak daleko iza leđa, skupa s risovačkim stećcima, šibanim ljetnim suncem koliko i zimskim ledenim šibama vjetrenim...

---

¹ Od 16. stoljeća naovamo.

Šta su uistinu stećci – kad ih svi svojataju koliko ih i odbacuju? Preko tih kamenih spomen-biljega što korijenje vuku iz starine lome se kao preko koljena različite igre političke, posebice u posljednjih dvadeset i nešto godina. Imajući prema njima uvijek nekakav pojedinačni i znanstveni odmak i sumnjičavost, jer su takvi kakvi jesu – svjedoči se da su ti neobično obrađeni komadi kamena na kojima je zapisan trag starinskog djelomično skrovitog i samozatajnog kršćanskog načina življenja, polagani ponajviše upravo na ovoj zemlji kamenitoj, što se smjestila između Jadrana, Bosne i Save, nekako s kralježnicom oko Neretve/Narentae. Prikazi na stećcima su plećati ljudi koji pozdravljaju s ovog ili onog svijeta, igraju kolo, tu su kao odrednica identiteta: znakovi križa, lova i divljači, općenito, života tu na visoravnima i po dolinama raznim. To je okamenjeni prikaz pastirskog i planinskog života starosjedilački. Komadići s prikazom života kakav je bivao stotinama godina. Prije svega naša hrvatska, kršćanska i europska kultura, ovdje je već tisuću i pol godina. Takva će, s Božjom pomoću, nadamo se i ostati, unatoč brojnim nasrtajima pridošlih običaja i kulture s Istoka. Treba prihvatiti kako su oni i bošnjačko naslijeđe no proteći će još puno vode ispod mostarskih mostova dok se ne nađe jedna sporazumni zajednički jezik oko ovog pitanja. Sve u svemu, dojmovi su kao i emocije ipak pomalo prigušeni, a krajnji izraz je uvijek potrebno ublažiti. O politici da ne govorimo...

Na pokazivaču temperatura je 38 stupnjeva Celzijusa. Njemački filozof A. Schopenhauer kaže: *Sunce žari vječito podne...* Tako nekako i jest. Oni koji rade po ovom suncu znaju koje je olakšanje dočekati večer i odmoriti. Rad na otvorenom zahtjevan je. Sunce postupno iscrpljuje, a hladovina je uvijek dobrodošla kao zaklon od ove toplinske i svjetlosne silnosti. S druge strane, tko može neopterećeno i neuvjetovano promatrati umjetnost i uživati u prirodnim ljepotama jedne zemlje i njezine tradicije,

trebao bi donekle olakšati opću tegobnost suvremenog življenja, između ostalog i ovdje, na učestalo međunacionalnim sukobima unazađenom balkanskom tlu. – Vjerujete, može se to.

I mada su domaći u većini ljudi galamdžije koji „prigone u pričanju“, namećući se hvastanjima ili propitivanjem gostiju, nastojim da se nekako ne obazirem na vječne priče o ovdašnjim ratnim podjelama, boljitku u inozemstvu, tko je što pokrao u poraću te na sitna osobna dobacivanja – „kad si doš'o, koliko ostaješ, jesi l' se oženio...?“ – te kako sam na kraju, ako se nisam uklopio u te njihove krute okvire – „...težak, distanciran, pomalo i nezgodan“.

Daleko mi je u mislima i sve dalje primjerice taj izrešetani glavni hercegovački grad Mostar. Koliko god lijep bio, zna sa svojim ljudstvom biti poprilično zloban prema poštenom, samostalnom i drukčijem čovjeku, pomalo „zločest“ (rekli bi Zagrepčani) grad opterećen podjelama i pripadnošću, osobnim izgledom, statusom „imanja-nemanja“. Premda provedoh dva lijepa tjedna u gradu na Neretvi, u Mostaru se poprilično naslušah čudnovatih uvrjeda, mudrijaških žaoka i krajnjih predrasuda, doživjeh usput – ni kriv ni dužan, nekoliko krajnjih opaska i prozivka na svoj račun, i to od negdašnjih školskih prijatelja usred bijela dana na ulici grada (koji je napola propao, ali se to još u konačnici i ne vidi), a sve te prizemne i bijedne uvrjede vođene su očito bile zavišću – zato što imam nešto svoje, živim svoj život i ne patim se eto „kao mnogi ovdje što se pate bez posla i sl.“. Ljudi su postali opterećeni neimaštinom, egzistencijalnom borbom, očuvanjem vlastite pozicije i neskriveno zavidni zbog uspjeha drugog... – pa se stoga i ne čudim ovakvim postupcima. S druge strane, kao i pomalo lažno skrbnički, dobaci mi prijatelj tijekom jednog kratkog susreta, opet na mostarskoj kavici (jer ovdje očito ništa drugo i ne rade) – „Mijenjaj se, težak si, bit će ti lakše u životu!“ – Pogledah ga pomalo u čudu. Promijenio se Mostar, nije više onaj stari, a novi ljudi i novi običaji dokazuju tu promjenu.

I dok su otuđenost i usiljena šutnja nešto sve zastupljenije u međuljudskim odnosima istovremeno primjećujem kako je jedan značajan broj ljudi danas željan priče, i to one površne, bilo kakve, čak poprilično nepromišljene, u kojoj se zapravo kao „navijen brblja bez pardona“ i bez stvarnog osjećaja za sugovornika, temu, svijet oko sebe... Stoga se, uza sve uvažavanje njihovih navođenja, poluinformacija, ili ne d’o Bog zloradosti, nastojim općenito u doba ljetnog odmora kojeg dočekah kao „ozebao sunce“ – očuvati od preteških tema i suvišnih sadržaja. No, ipak, tako je nekako svugdje, od Zagreba do kamenite te ponekad nezgodne, sirove i u stavovima teške Hercegovine – čini se. Ljudi su postali prividno „pripametni“ i većina ih želi nametnuti neku svoju viziju. Na stranu s daljnjim opservacijama ljudskog ponašanja. Nisam psiholog niti sociolog. Treba se trgnuti i nastaviti dalje...

Dok se, dakle, iz mostarske doline i bunske riječne pitomine sad već ponovno penjem u brda, točnije prema stolačkoj zaravni i dalje prema Hodbini, premda žestoko grije sunce, puše nekakav lagani jugoistočni vjetar donoseći mirise suhonjavih poljskih trava. Prigušena osjećanja sad sabijam u razumsko poimanje svijeta i dojmova oko sebe i ne mojom voljom postavlja mi se pitanje smisla čovjekova u svijetu u koji je posađen.

Krivina za krivinom, isprepliće se kao talijanska tjestenina. Promet je slab ali čini se (*es scheint so...*) kako i oni rijetki vozači koji se pojave nekako uporno nameću žurbu i pretjecanje kao nešto nužno... I ovdje u kamenitoj polupustari ustalila se zapadnjačka žurba pa ljudi nerijetko stradavaju po ovim magistralnim putevima. Stoga propuštam sve one nadobudnike i trkače da projure, uživajući koliko mogu u ovom sivolikom i presvijetlom krajoliku jugoistočne Hercegovine. Vremena posvud protječu, s nama ili bez nas, kao rijeka u dolini ispod, mijenjajući društvene prilike kao što vode Bune i Neretve klizeći ostavljaju svoj trag uz stijenje, uporno tešući kamenite obale lijepo ili manje lijepo.

Tako u razmaku od dvadeset godina tiho u sebi radim nekakvu brzinsku usporedbu, zapisujući jedno rijetko ali vrijedno iskustvo dolaska sa sjevera i kontinenta u ove naše stare južnjačke krajeve. Ovdje se povijest čini nekako slojevita, što i jest, a prodoše ovuda mnoge noge, konjanici, kotači, trgovačke karavane i vojske.

Brdska cesta koliko je zahtjevna toliko je nekako i slična onoj u Rami (dionica Jablanica – Prozor), Lici (od Knina i Korenice), po Dalmaciji (Gradac – Makarska) i Požegi (Jakšić – Pleternica – Kaptol), ali zapravo – zar nisu sve ceste ove vrste slične? Ako ništa sve nekud vode, makar i do duhovnog kraja svijeta... Dok srpanjsko sunce sve jače obasipa plamom s nebesa, a košulja se natapa finim znojem, krećem se po površini ove naizgled opustjele i pometene ali poviješću obogaćene zemlje, sve uz mjerenje jačine svjetla na vidiku, temperaturu, brzinu i blage fragmente umora udrobljene s početkom dana što kao da stidljivo ali uporno „blinkaju“ na instrument-ploči. Prirodno uvjetovana, javlja se i žeđ. Taj vječiti pratitelj putnika i radnika. Ispod kotača sjaji se izbljedadnji asfaltni sloj dok sivi kamen isijava titravu toplinsku izmaglicu, cvrči se upinju u svom glasanju, a gore među brdašcima pojavljuju se sve više djelići malih vinograda, uz skromna sela i pratnju niskog raslinja, čempresa te ponegdje borova koji nekad davno izgorješe u lokalnoj vatrenoj oluji (ne želim reći *stihiji*). Iza mene svladane ostaju oštre krivine.

Želim doći u Stolac. Nije taj gradić toliko daleko, nekih 25 kilometara, ali ovdje se daljine ne mjere u kilometraži, već u sjećanjima, osjećajima, povijesti, politici, kulturnim razlikama, općenito naslijeđu naših didova i pradiđova. Cvrči cvrče u grmovima i na korama drveća, sve glasnije veličajući još jedno ljeto na Zemlji. Ponovno izbijaju skromna naselja, vinogradi i voćnjaci, toranj crkvice, ponegdje i stara kamena napuštena zgrada, stara duhanska ili vinska postaja. Tu i tamo, obnovljene katoličke crkvice daju putnicima do znanja kako je duhovno ne samo nazočno već

i dosta snažno kod ovih ljudi. Javljaju se ubrzo i džamije, njihovi jednostavni bijeli tornjevi što oštro i u svojoj jednostavnosti streme prema nebu. To je taj vjerski dodatak ovim krajolicima. Skriiveni sukob star preko 500 godina i ne primijeti se na prvi dojam. Pogotovo stranci ne znaju što se ovdje događalo dok putuju dalje prema Međugorju, Mostaru, Neumu ili Dubrovniku...

S druge strane, raduje pomalo vidjeti nasade vinove loze, popravljene suhozide i podignute voćnjake. Uz cestu stoje prodavači povrća i voća s kartonskim natpisima povoljne ponude i pristupačnih cijena; od jabuka, smokava do lubenica i soka od šipka. Uvijek je tako s trgovcima. U daljini uzdiže se plavetna omorina iz koje strše špicasti vrhovi primorskih uzvišenja kao iz nekih pripremnih crteža za kazališni zastor ili dugo iščekivanu seosku priredbu. Predio je ovaj koliko svijetao i osunčan, toliko pomalo moram priznati i depresivan. Kameni prostirač protegnuo se do mora ali ima do mora još dosta. S lijeve strane uzdiže se brdo koje podsjeća na mostarski Hum. Tako ova zemlja i dobi ime, prije nego što se učvrsti ono Hercegovina. Humovi, humci, Humska zemlja. To su starohrvatske riječi: hum, klek, vast i susrećemo ih na potezu od bosanske unutrašnjosti do primorskog juga. Ujedno za pomisliti – kako je zapravo bilo prije petsto ili sedamsto godina na konju ili pješke običi ovaliki prostor, poslom ili po nalogu s vrha?! Hoditi u dubinu – Hodbina... Rado imati – Radimlja. Ustoličiti se, u Stocu. Igrom riječi samo dijelom dočaravam i ova uspavana mjesta.

Da se sunce obrće oko zemlje možemo slobodno pomisliti, ali i ne smijemo, već u skladu sa suvremenim učenjima tumačimo zadane vrijednosti koje čine smjenu noći i dana, godišnjih doba na Zemlji. Ipak ljudski je stati, prikočiti, razmisliti, procijeniti, popiti gutljaj vode i nastaviti dalje. Jer čovjek je mjerilo svega na zemlji i onoga što jest, što je bilo i što u protoku vremenskog sljeduje. No da „sunce nesmiljeno žari vječito podne“ jest jed-

na od filozofskih krilatice koliko je istina u ove ljetne dane. Tko bude čitao ovaj tekst zimi ne će ga se možda dojmiti toliko jer toplinska razlika stvara i različit dojam. Sivo-plava pamučna košulja natopljena znojem suši se na stražnjem sjedalu, dok motor volkswagena spretno svladava brojne krivine, otpijajući pomalo gorivo prema onoj crvenoj crtici i znaku rezerve.

Prema Stocu...

Sredina je dana. Do Stoca ima još vrlo malo. Uspavan je to, razbacan i napaćen gradić ali s nekom svojom starom patinom, polaganim životom i prigušenim ponosom uz rječicu Bregavu. U Radimlji, koja dolazi prije, nisam bio negdje od 1998. godine, kada sam prvi put susreo to neobično i mistično mjesto prepuno kamenih spomenika, simbolike i znakovlja svojstvenih samo za ova kranja područja jugoistočne Hercegovine. Sad je to mjesto dosta uređeno i turistički prilagođeno. Vodiči se trude biti ljubazni ali i pomalo nametljivi. Posebno je ovaj jedan „pripametan“ i naginje nekakav sok iz konzerve dok priča punih usta o značenju ovog mjesta za BiH, Hrvate ali i Bošnjake. Taj lokalni momak koji je završio povijest na Sveučilištu u Mostaru trudi se biti slatkorječiv, ali mu ne ide.

Odmičem se i idem razgledati ove *kamene spavače*, kako ih nazva pjesnik Mak Dizdar. Na trenutke se doima kako se ovdje na ovoj ledini radi o jednoj vrsti „kraja svijeta“, barem onog nama poznatog, sređenog i životnog. Tu, okruženo kamenim brežuljcima, na suncu i suhoj zemlji humskoj, u sivilu žestaca i osrednjoj zeleni što ipak dokazuje kako je život neupitan... – susresti se može kao nekakva čudnovata pojava spuštena iz druge dimenzije, skupište kamenih spomenika iz davnine. Srednjovjekovni su to ostatci spomena na negdašnji narod ovog kraja, njegov život

i običaje – sve blisko, a opet tako osnovno i ogoljeno. Izvorno i izravno. Starina koja šutljivo i stidljivo, ali neupitno, svjedoči o prolaznosti. Stolac se sakrio od ljetne žege u svoju hladovinu, a u kafićima uz Bregavu tek poneki mladić i djevojka. Mir ovog gradića narušava samo spomen na protekli rat u kojem je bilo svačeg, a što sada opterećuje sadašnjost kao i budućnost ovog mjesta. Nezaposlenost je, kao u brojnim mjestima po BiH, vrlo velika.

Okolicom mostarskom...

Sutradan nastavih prema mostarskoj okolici, Blatu i Kruševu. Čim „svrnuh“ s glavnog puta, na moj upit kako do ovdašnjih kulturnih spomenika, jedan stariji mještаниn s crnim malim ovčarskim psom hrvatske pasmine ljubazno me uputi na nekropolu iza kamene crkve. U šumi je smješteno skupište stećaka, koji su se dostojanstveno smjestili pod borovima. Tu se služi i misa, čemu svjedoče improvizirani oltar i klupe. Lijepo su mještани sa svojim župnikom osmislili ovakav način slavljenja Boga u okrilju starine. Pomalo nesvakidašnji ali skladan dokaz poštovanja narodnog naslijeđa iz ovih krajeva. Stećci su ovdje poprilično veliki i ima ih skromno ali fino urešenih. Na jednom velikom stećku, izduljenog pravokutnog oblika, koji je postavljen na kamenu ploču, vide se stilizirani mačevi. To su oni kvalitetnije izrađeni i pripadali su očito nekom mjesnom velikašu. Ovakve i slične kamene blokove moglo se dovući samo volovskom zapregom, organiziranim radom zajednice i vještinom obrade u radionicama ili na licu mjesta (*in situ*). Za postavljanje ili podizanje na odabrano mjesto mogli su se koristiti podbacivanjem zemlje ili drvenih valjaka.

Gledajući sve ove stećke i kamene nadgrobne spomenike bosansko-hercegovačkog srednjovjekovlja ne može se oteti dojmu

kako se radi o nekakvoj vrsti mode tog vremena. Bogatstvo ukrasa na njima ovisilo je o imućnosti naručitelja i vlasnika.

U Posuškoj Ričini...

Oni primjerci u Posuškoj Ričini², u koju, vrijedi napomenuti, dođosmo u predvečerje dana, slični su donekle, a i oni poredani pored lokalnog makadamskog puta lijepo svjedoče o skromnosti kao i mističnosti života na ovim područjima. No katolički puk, čini se, nikad se nije u potpunosti suživio s ovim neobičnim svjedocima isklesanim u kamenu što kao kućice za vječnost prebivajućih polako dočekaše suvremeno doba – u kojem kao da se sve nadima od raznoraznih sjajnih materijala.

I dok je sunčeva bakreno-plamena rumen izdisala na zapadu (Posušje ima možda najljepše zalaske u Hercegovini), nekako mi se uz put do automobila nametnuo i pomalo romantičarski ali dovoljno dobar naslov za ovaj osvrt. Uz to, bijaše nekako i pjesnički obilježen. Pomislih stoga te da se ne bih mučio previše – neka bude tako.

---

² Usjek na ulazu u Posušje iz smjera Tomislavgrada, što znači velika rijeka *ikav*. i veza je s obližnjom visoravni Tribistovo. Zanimljivo kako je za vrijeme rata 1993. godine, dio ulice Alekse Šantića u Mostaru nosio naziv Ulica ričina. Ričina zapravo nema stalni vodotok i s vremenom presuši.

Zdravko KORDIĆ
Mostar

KULTURA; NJEZINE BITNE ODREDBENICE, PROIZVODNJA KULTURE¹

UDK 008 316.7 130.2
Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Bitne odredbenice pojma humanizma govore o čovjekovu svjetonazoru koji se temelji na dobru, i onom što je za ljudsko biće najviše dobro – a čovjek je kako biološko, fizičko; tako i društveno, humano i socijalno biće.

Kultura kao bitno ljudsko obilježje i istinski jedino čovjekovo djelovanje – jest ono čim se čovjek kao Božja slika i prilika, uzdiže ponad animalnoga, ponad svih drugih djelovanja – kulturom čovjek baštini sve ono što mu je kroza povijest namrijeto, stvoreno, itd.

Kultura nije samo djelovanje ljudskih moždanih vijuga – kako bi se stvorila materijalna i duhovna dobra već je kultura bitna sastavnica antropološke socijalizacije, zatim je bitna sastavnica ljudskoga čovjekovoga praktičnoga i umnoga djelovanja. Kultu-

---

¹ Napomena uredništva: Prema autorovom izričitom zahtjevu u ovom radu nije bilo lektorskih intervencija. Rad objavljujemo u izvornom obliku.

rom se svi ponosimo – premda je kultura dovela do apsolutnog otuđenja čovjeka, otuđenja čovjeka i svijeta od Boga kao i otuđenja čovjeka od čovjeka, te otuđenja čovjeka od njegova okružja i društva a što je bit njegove vlastitosti kao načina bivanja bitka subjektiviteta u kolektivitetu. Kulturne promjene su donijele usavršujuće društvene i civilizacijske norme, na drugoj strani sekularizacija pokušava potisnuti religijski humanitet što je zlo, pa se često podmeće da je sekularizacija u biti potiskivanje političkoga položaja Crkve u europskoj duhovnosti i u europskom načinu života.

Ključne riječi: *kultura, humanizam, religija, svijest, kulturne promjene, kultura religija.*

UVOD

Kultura je ukorijenjena u dimenzijama kroza cijelu povijest, a ona se razvijala od kamenog doba preko robovlasničkih, feudalnih, kapitalističkih, pa do totalitarnih društava da bi se europski duh vratio u bocu i iz tih totalitarnih društava stvorio demokratske dimenzije, pa prema tomu kulturu humanizma; humanističku kulturu u koliko-toliko tranzicijskoj demokratskoj istočno-europskoj postmodernoj uljudbi.

Proizvodnja kulture ne može biti neovisna od ukupnosti ljudskoga manualnoga i duhovnoga djelovanja, posebice postmoderna kultura je obilježena poznanstvenjivanjem i duhom pozitivizma koji želi i nastoji reducirati sve ljudske djelatnosti, sve ljudske grane na pozitivističku dimenziju opće tehnifikacije – društva koje je sastavljeno kao globalno kibernetičko društvo. Čovjek bi bio kibernantrop. U tom smislu djelovanje ljudskih duhovnih potencijala mora nadići takovu pozitivističku orijentaciju kako bi se

odredio čovjekov položaj u kozmosu, i njegovo stalno djelovanje koje je *na putu k planetarnom mišljenju* i iskoraku.

Ako kulturu odredimo kao povijesnu cjelinu koju su namrijeli naraštaji i u kojoj mi sudjelujemo – onda je ona bitna odredbenica povijesti ljudske civilizacije i ljudskih društava. U tom smislu postoje opće i posebne sastavnice i odredbenice kulture kao jednog pojma, ali i kulture kao pluralnoga pojma. Kultura u kojoj obitavamo i egzistiramo je sastavnica našega pojedinačnoga i općega odnošenja prema društvu u civiliziranom i otuđenom svijetu, kojemu kultura pridodaje, također, bitnu odredbenicu otuđenja a čega smo mi vrlo malo svijesni.

1.Pojam kulture

Vlastito ponašanje, bit naše vlastitosti je način našega bivanja u kulturi i opstojnosti naših subjektivnih motrišta, kojih postajemo svjesni tek u sučeljavanju s tuđim običajima, tradicijom i kulturom općenito. Kultura je ljudska složena cjelina koja ima bitne pojedinačne odredbenice temeljene na pojedinačnim simbolima, na kulturalnim promjenama, na izumima i drugim komponentama kulture. Civilizacijski, kultura se usavršavala kroz povijest ljudskih društava - na način na koji su se ljudska društva usavršavala, njima se služila i podvrgavala cjelini društvenoga, općega i pojedinačnoga svjetonazora. Prenošnje kulturalnih informacija i njihovo spremanje u ljudskoj svijesti, kao i u današnjoj tehnološko-digitalnoj eri bitno simbolizira mehanizam kulture koja je naučena i stečena.

Kultura ne ovisi o prenošenju prirodnoga, biološkoga, genetskoga nasljeđa, premda je djelomice društvo ograničeno prirodom društva i društvenom prirodom, glavni kulturalni proces je socijalizacija. To podružtvljenje pojedinca, zajednice ili skupine

može biti kolektivna više negoli pojedinačna odredbenica. Svaki pojedinac ima barem malo prilagodljivosti društvenoj situaciji; suglasje sa sredinom, te opstoji proces vlastite kontrole.

Kultura jest difuzna, njezina bit je u širenju te dodavanju novih elemenata tj. kultura je u neprestanom rastu. Kada je u drevnih Grka i Latina riječ **cultura** označavala isključivo fizičke poslove obrađivanja, djelovanja, obdjelavanja i uzgajivanja raznih, posebice mediteranskih kultura, npr. maslina, vinove loze, žitarica, itd; tada je kultura bila bitni element egzistencijalnoga habitusa, te je odgovarala općem stupnju razvitka toga društva. Kultura ni tada nije bila statična jer su u njoj i po njoj se događale promjene i preinake u samoj obradbi prirode i kroza prirodnu djelatnost mijenjala se priroda i stupanj razvitka samoga društva. Kulturne mijene su stalne, kontinuirane kako kod pojedinca prigodom njegova rasta i razvitka, tako kod određene društvene skupine, te društva u cjelini. Društveni odnos spram svijeta života, planetarne civilizacije i same planete ne podrazumjeva samo tehničko-tehnološko, kulturološko napredovanje; već podrazumjeva i usađivanje i razvitak ekološke svijesti o planeti na kojoj i po kojoj jesmo (to što jesmo).

1.1 Kulturalne promjene

Promjene kulturnih zbivanja i kulture općenito dolaze iz biti same kulture, t.j. iznutra, ali i izvana u dotjecaju s drugim društvima i kulturama. Kulturalna antropologija uvijek donosi svezu sa socio-antropologijom i filozofijskom antropologijom u mijenjanju biti svijeta i njegove izvornosti. U tom smislu **inovacija** je novina koja označuje otkrića, izume, te njihove međusobne odnose kao i čimbenične odnose među njima. Na pr. otkriće nekog nebeskoga tijela koje je ranije bilo skriveno. Izumi u novom društvu označuju kombinaciju poznatih i djelomice poznatih elemenata.

Inovacije su danas stalne, pa je već nekoliko stoljeća prošlo od izuma stakla, žarulja, zrcala, do izuma televizora, pa danas sve do izuma digitalnih pametnih uređaja. Naravno, to daje i novu društvenu organizaciju, novi smisao života kako pojedincu tako i društvu u cjelini.

Kultura pretpostavlja demokratsko društvo, na pr. demokratski izabran parlament, većinom glasova izabranu vladu koja će po humanim zakonima, te općeljudskim deklaracijama voditi društvo u novo doba; u budućnost.

Difuzija je širenje novih ideja, modela, tehnologija, ona je isto tako širenje novoga načina ponašanja, novih oblika vjerovanja i oni se prenose s jedne društvene zbilje na drugu društvenu zbilju. Ako jedna skupina, ili jedno društvo gubi svoje izvorne kulturalne bitnosti, adaptira se i preuzima tuđa kulturna obilježja riječ je o akulturaciji. Postoje i slučajevi gdje pojedina kultura neke elemente ili dijelove druge kulture uzima, a neke elemente odbacuje; neke elemente koje je uzela mijenja ih i prilagođuje vlastitoj kulturi, jeziku, simbolima i kulturnim obrascima. Pod utjecajem novih sredstava priopćavanja, gube se mnoge stare navike koje su činile bit staroga kulturalnoga svijeta. Navike su sastavnice naraštajne kulture, pa kao takove su i bitne komponente koje određuju kulturu.

1.2 Nastanak i povijest kultura

Kulture su specifične u ljudskom društvu; ljudskom načinu iskazivanja života –komunikacijom, jezikom i simbolima. Simbol je karakteristika ljudskoga društvenog ponašanja s određenim bitnim odredbenicama. Razlikujemo simbol od znaka, dok je znak i značenje simbola ono fiksno koje to značenje prenosi.

Genetika ne određuje ljudski programirani čin u kojem čovjek komunicira, u kojem postoji istost između znaka i označenoga.

Znakovi su zatvoreni mehanizmi govorenja i komuniciranja pa je značenje takovo kakvo jest – ne može se pridodati, poprimiti novo značenje u odnosu: znak - označeno. Simboli predstavljaju objekte, odnose među ljudima, odnose u njihovu okružju a jezik je jedno od najbitnijih simbolističkih proizvođenja ljudske mašte, ali i ljudskoga uma (duha) kao i prenošenja njihovih značenja. Govoreći o materijalnoj kulturi, koja je vidljiva – ona je istodobno i duhovna i društvena jer ona čini našu okolicu, čini naše društveno i kulturno: stvoreno kroz proces povijesti socijalizacije i resocijalizacije društva. Tako pojedinac (društvene zajednice) – razlikuje(u) na pr. klasiku, romantiku, apstraktnu umjetnost, različnu arhitekturu – a u svemu tomu materijalnom je ugrađen ljudski duh i ljudska konstrukcionistička svijest.

1.3 Jezik

Postoje različni jezici u svijetu a svi oni služe za sporazumijevanje i komunikaciju među ljudima; jezik je strukturiran sustav zvučnih znakovlja, na pr. riječi, rečenica koje mogu imati određeno ali i simbolično, proizvoljno značenje. Značenje neke riječi uspostavlja se u rječniku u odnosu spram drugih riječi u jeziku, te u odnosu prema onom označenom u prirodi. Jezik je bitna sastavnica ljudske kulture – bez njega se čovjek u mnogome ne bi razlikovao od antropoidnih životinja, jer jezik ima geometrijsku, simboličku, matematičku, fizikalnu, arhitektonsku i svaku drugu moć kojima se riječ određuje prema predmetnom, te prema predmetima i objektima koje je ljudski duh stvorio – bilo da je riječ o materijalnom ili duhovnom. Naspram zatvorenom sustavu znakovlja – koje posjeduju i životinje, jezik je veliko dostignuće ljudskoga razvitka jer je on otvoren, t.j. simboli poprimaju uvijek nova pa i druga značenja. Jezik je proizvodni sustav njime

izražavamo stvari koje nisu u našem okružju, njime izražavamo nadosjetilni svijet i svjesni smo da njim govorimo.

Govor o prošlosti, sadanjosti ili budućnosti, govor o stvarima, govor o duhovnom, o znanstvenom, o umjetničkom je iskreni, uvažavajući govor koji prenosi znanje učenjem – dok sustav znakova se prenosi genetski. Jezikom prenosimo znanja, vještine, umijeća prema novim i novim naraštajima.

Jezik nam pomaže da razumijemo vlastite postupke, da se sporazumjevamo s drugim članovima naše kulturalne zajednice, te da razumijemo što od nas drugi očekuju.

1.4 Kulturalne razlike

Sva društva imaju svoje norme, vrijednosti, običaje, svoje stvaranje koje označujemo obrascima kulture. Nezamislivo je čovjeku živjeti bez kulture, on kulturom vrši prosudbu svoje vlastite kulture i kulture svoga društva u odnosu na druge kulture. To ponajčešće označavamo pojmom etnocentrizma, gdje smatramo da vlastita naša narodna zajednica ima ispravan, normalan stav, mišljenje, osjećanje, ponašanje te da je neutralna u kulturalnim odnosima. Stoga mi često iz biti naše kulture i iz vlastitoga društvenoga središta vrjednujemo i ocjenjujemo ostale kulture. Etnocentrizam često zna biti izoliran, ima se osjećaj vlastita identiteta koji je nadmoćan drugim identitetima i kulturama.

U kulturalno ponašanje spada svaki oblik ponašanja, prema tomu i ne/kulturalno ponašanje označuje našu pojedinačnu – mikrokulturu, a isto tako naša isključivost, netrpeljivost spram drugih kultura izaziva makro ne/kulturu. Govorimo o profesionalnim kulturama i subkulturama, t.j. svatko od nas ima neko zanimanje, znanje i zvanje – na pr. subkultura rock-glazbenika ili inženjera, posve je drukčija i to tijekom čitavoga života. Mi prilagođujemo vlastite želje, interese, potrebe općeljudskim normama i vrijed-

nostima. Subkulturalne zajednice pripadaju i unutar su jedne šire dominantnije kulture, pa u tom slučaju prilagodba većinskim kulturalnim vrijednostima je nešto normalno i to je stil života koji se širi u jednoj društvenoj zajednici.

2. Suvremena kultura

Suvremena kultura pripada suvremenom tipu čovjeka – u izgubljenom i otuđenom svijetu profita i globalizma koji traži prilagodljivost i adaptaciju globalnim, planetarnim civilizacijskim kretanjima i *planetarnom mišljenju*.

Suvremena kultura je obilježena brojnim izumima, novotvorinama i otkrićima – donosi do sada nepoznate i nespoznate čimbenike, te odnose među tim relativno hladnim čimbenicima. Posebice današnja digitalna era otuđuje čovjeka od čovjeka, kao i od samog sebe, premda mu olakšava u mnogome život i približuje mu svijet različnih kultura, približuje mu svemir i transcenciju. Nametanje današnje digitalne, najvećim dijelom nematerijalne kulture kod nekih ljudi izaziva prilagodljivost a kod nekih otpor. U bitnom masovni elektronički mediji i digitalni uređaji pokušavaju unificirati, globalizirati, izjednačiti sve kulture u mnogim oblicima prirodnoga i društvenoga života. U tom slučaju na vjetrometini, i u opasnosti su manje kulture, malobrojnije nacionalne zajednice kao i starije kulture. Simbol kulture je društveni fenomen koji ima bitnu dimenziju značenjske strukture društva i njegovih bitnih sastavnica kao što su, kratko rečeno materijalne i duhovne sastavnice. Ako polazimo od arhitekture, ako polazimo od znanosti, umjetnosti sve je to ono što je stvarano kroza povijest vremena i vrijeme povijesti i ono je determinirano (ograničeno) plesom vremena u kojem je nastalo - ali istinska kulturna djela nadilaze to vrijeme i prenose se u budućnosno, pa i ljudski

bitak - ono budućnosno, nosivo koje dolazi iz prošlosti bilosti u sadanjost; iz sadanjosti se prenosi u budućnosno.

2.1 Odlike suvremene kulture

Jedna od temeljnih odlika suvremene kulture je sekularizam, koji se nažalost počesto shvaća kao antireligijsko društvo – fetišizirano pozitivnom znanošću, i pozitivizma koji želi dokinuće metafizičkog duhovnog identiteta ljudske egzistencije.

„**Sekularizacija** ili **posvjetovljenje** znači nadvladavanje svjetovnog načina života nad duhovnim, što ujedno znači i slabljenje materijalnog i društveno-političkog položaja Crkve (koja je u europskoj povijesti bila niz stoljeća glavni nositelj duhovnog načina života). Svjetovna se vlast u Europi oslobađa starateljstva Crkve tako da ograničava njezinu gospodarsku i političku moć. Crkvene službe dobivaju svjetovni status.“²

Iz ovog navedenog vidimo povijesni svjetonazor mnogih ljevičarsko orijentiranih intelektualaca koji sekularizam smatraju dovršenjem religioznosti; odbacivanjem religijskoga svijeta a religija je u biti svagda bila očuvavajuća snaga povijesnih epoha svakoga društva.

Iako društvene promjene žele dokinuti iz temelja stari svjetonazor, starije ideologije; razvojni proces ne može odbaciti temelje društvene zbilje jer bi kultura samu sebe kao takovu odbacila i bila bi smatrana neetičnom. Svjetske religije donose duh etike i morala u ljudsko ponašanje koje je prigodno povijesnim okolnostima, obrascima svijeta, koje je primjereno svijesti i dobu kojemu pripada, tako religije (poglavito – katoličanstvo) podupiru društvene promjene koje donose humanističke vrijednosti usmje-

² Nenad Fanuko i drugi; „Sociologija“, treće izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994, str. 189.

rene na očuvanje tradicijskoga na čijim se temeljima treba graditi novo.

„Mnogi će se sociolozi (a i teolozi) danas složiti da ideja i doživljaji svetog više nemaju prava značenja i da ne zauzimaju značajnije mjesto u životu modernoga društva.“³

Ovim citatom možemo primjereno zaključiti da su mnogi, barem hrvatski sociolozi dimenziju sekularizacije stavili na mjesto demijurga – i da toj sekularizaciji pridonosi industrijalizacija, tehnifikacija i digitalizacija modernoga društva – što znači da mnoge hvata panika i da ih je strah ukorijenjenih kršćanskih religijskih dimenzija europske civilizacije. Premda ne ista, Europa podjeljena jezicima, kulturama, granicama, morima – ima osjećaj pripadnosti religijskoj dimenziji kršćanstva (bilo katoličanstva, pravoslavlja ili protenstatizma)! Religija je u biti humano ozračje koje traga religijskim oznakama u čovjeku za samim njegovim identitetom. Mogli bismo s mnogim suvremenim sociolozima reći, premda bujaju, mnoge sekte, zahvaćaju društvenu zbilju – one kako u temeljima kršćanske kulture, tako i u digitalnoj kulturi i civilizaciji ostaju marginalne, nebitne skupine po odnos Crkve i društva.

Znanstvena ideologija koja za zbilju ima znanost kao identitet suvremenosti zna za relativnost znanja i pokušava ga učiniti čimbeničnim osnovama u mnogim društvima, te osnove su prirodne, tradicijske, te se na njima gradi humanizam koji čini znanje, pa i znanost društvenom ustanovom i stečevinom koja ne isključuje transcendenciju iz instaliranja jezika kao čovjekove društvene zbilje, koja strukturira znanost kao sustav znanja o određenoj oblasti i ne boji se kako racionalnoga, tako ni religijskoga pa ni mitskoga zaključivanja – a koje su još utemeljili majster Eckhart i drugi.

³ Nenad Fanuko i drugi; „Sociologija“, treće izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1994, str. 190.

Prostorvremenita vrijednosna dimenzija djelovanja u ljudskom društvu je sociološka, gdje je sociologija puno više od znanosti o društvu a etičnost znanosti traži autonomiju; univerzalizam za određenu oblast a to je i kršćanski kriterij za istraživanje Bitka, Transcendencije.

2.2 Uobličenje i nastanak kulture religija

Uobličenje religija u europskoj sukcesivno-vremenitoj povijesti nastalo je u grčkim polisima – u različitim vremenima, ni vlast nije bila istog oblika u tim polisima!⁴

Iz mita se razvila religija, i to grčka religija – koju Hegel označuje umjetničkom religijom – a iz mita i filozofije se razvila grčka a potom i europska kultura.

„Dionizijski kult će zamijeniti seoske vjerske zanose, te će se kasnije odvijati u gradovima, ublažen, a taj kult zapravo govori o životnosti, vedrosti, zanosu; jer Dioniz je upravo bog vina, zanosna, opijenosti. Orfički kult, čiji je utemeljitelj znameniti pjevač Orfej razmišlja o >> božanskoj duši u čovjeku i o sudbini ljudskoj poslije smrti <<[...] Apolon je bog razumnosti, plemenitosti; pa je apolonski kult – kult >> vječne mladosti, plemenita i ponosna zaštitnika pravde i zakona i zaštitnika čistoće <<“⁵

Kršćanstvo kao religija izvire iz grčke i rimske kulture, koja je, kako rekosmo nastala iz mita i filozofije – pa je pojava Plotinove filozofije, apsolutni misterij koji dovodi u ekstazu -gdje je Jedno ono koje emanira svijet – to je početna humanistička dimenzija kršćanstva.

Mnogi suvremeni teoretici sljedeći Freuda – religijsko, doduše smatraju kulturološkim ali ga svrstavaju u bolesna stanja tako

⁴ Usp. vidi: Eduard Kale, „Povijest civilizacija“, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 61., i dalje....

⁵ Zdravko Kordić, „Ne-skrivenost“, Zagreb-Mostar, 2007., str. 11. i 12.

da nalazimo ambivalentan odnos prema kršćanstvu, ali religijsko ponašanje povezuje religijsku praksu, obrede pronalaska vlastitosti svoje biti kroz vjerske obrede, posebice u kršćanstvu kroz prihvaćanje, primanje Tijela i Krvi Isusove. Prema tomu, početak kršćanstva je početak istodobno nove filozofije i ljudske kulture – ako bi kršćanstvo bilo nehumano to označuje već unaprijed i kulturu nehumanom! Naravno, postavlja se pitanje gdje bi nas dovelo takovo shvaćanje i imamo li mi pravo na *transcendentalni idealitet* (Schelling) kao vlastiti Logos (Zakon, Duh).

Liberalni teoretici kršćanstvo smatraju dogmatskom „ideologijom“ i religijom – iako je kršćanska kultura trijumf života nad smrću; kršćanska kultura ne može u sebi nositi antipod – na pr. zabranu pobačaja (abortusa) – kako može biti ubijanje života liberalna i slobodarsko-sekularna odredba; protivnost eutanaziji – što je to humana i dostojanstvena smrt - Bog nam je dao razum i autonomnu volju, pa ako postupamo po autonomnoj volji isključujući umno djelovanje – može li se to nazvati liberalizmom i odabirom humane smrti – zar mi i smrt biramo, postavljajući se tim ponad Prirode – prirodni zakoni su u temelju protivnosti homoseksualnih brakova, i ne daj Bože posvajanja djece od tih brakova – nitko, pa ni Crkva ne može priječiti nečije opredjeljenje (biti homoseksualac) - ali to pretočiti u prirodni zakon i proces, dovodi u nepostojanje – ako je još Spinoza rekao „Deus sive natura“ – onda su prirodni zakoni duboko urasli u svijest čovjeka, te istodobno čine društvo, humane i humanističke zakone i načela. Protivnost tomu je istodobno protivnost *physisu*, da ne nabrajamo – to je protivnost i digitalnoj tehnološkoj suvremenosti – dok god čovjek upravlja tim tehnološkim napravama – sve je ostalo „igra“ koja nas može uništiti na „putu k planetarnom mišljenju“ (K. Axelos) – te posve devastirati čovječanstvo; planetu, naše zvijezde.

Svako društvo donosi zakone, također, pravila o ponašanju kako u normalnim situacijama, tako i u najrazličnijim situacijama; pa su kulturalne norme EUROPSKIH naroda drukčije nego brojne druge norme u drugih naroda i kultura. **Norme** možemo odrediti kao društvena pravila, društvene upute kojima se određuje način ponašanja i života u određenim prilikama.

Modernost društva svakako donosi i moderne kulturne sadržaje, kako iz svakodnevice tako i iz života obogaćena kulturnom proizvodnjom. Kulturna proizvodnja danas se odnosi cinično, ironično spram postmodernoga društva u kojem jesmo koje i je dospjelo u relativizaciju. Dočim, elitistička kultura je vrst subkulture visokih i vladajućih krugova u modernim (modenim) društvima. Moderna društva prihvaćaju moderne vanjske stilove.

3. Kulturna socijalizacija

Socijalizacija je društveni proces koji traje kroz čitav ljudski život; susrećemo se s drugim i drukčijim pojedincima – ponekoć se moramo prilagođavati, preuzimati uloge i odgovornosti; prema tomu socijalizacija je podružtvljavanje ne samo prirodnih nagona, agonalnoga u čovjeku, već je socijalizacija cjeloživotni proces; proces koji se odvija tijekom ljudske povijesti kroza sva društva – bez obzira koliko je čovjek svjestan ili nesvjestan tih procesa.

Prvotna (primarna) socijalizacija je ključ razvitka svakoga pojedinca i ona opećaćuje cijeli ljudski život a odvija se u prvim godinama života, ponajviše u obitelji.

Drugotna (sekundarna) socijalizacija počinje kasnim dobom djetinjstva kada djeca dolaze u dodir s drugom djecom, drugim osobama, u školi s učiteljima a socijalizacija se odvija i izvan škole u svim oblicima ljudske misaone i praktične djelatnosti sve do smrti.

Čimbenici (faktori) socijalizacije su: **obitelj** – kao nuklearna zajednica u modernim društvima gdje dijete stječe prve navike, vještine i mentalne sposobnosti.

Podučavanje mladih kroz **školske ustanove** od vrtića, pučkih škola, preko srednjoškolskih pa do visokoškolskih ustanova – od tih ustanova se očekuje da odgoje i obrazuju čovjeka; da bude odgovoran, strpljiv te da može preuzeti nove uloge kako na radnom mjestu, tako i u životu.

Vršnjaci su skupina koji također utječu na svoje vršnjake kako u formalno-vanjskim kulturološkim okolnostima, tako isto i u mišljenju i stvaranju kulturnoga svjetonazora i identiteta.

Masovni mediji komuniciranja – tiskani i elektronički su oni koji nam nameću kroz razne tekstove i emisije mnogo toga, od načina odjevanja, načina ponašanja, od novih vijesti, od tolerantnih - pa do emisija koje streme prema nasilju, itd., tako da mi stvaramo svoje mišljenje upravo temeljem i oblikovanjem mišljenja masovnih medija.

Religijske ustanove su, također bitne za odgoj, za kulturno i etično ponašanje, posebice kod mladih ljudi ta socijalizacija ostavlja humanistički kulturološki trag.⁶ Mogli bismo navesti i brojne druge ustanove, pokrete, stilove kao i druge aktere koji utječu na kulturalnu socijalizaciju čovjeka, ali i na socijalizaciju same kulture.

4. Religija i kultura

Kroz cijelu povijest ljudskoga društva postojale su razne religije i razni mitološki oblici mišljenja, događanja i obreda, tim se najviše bave teolozi, ali tim se danas posebice bavi socijalna i filozofska antropologija i antro-po-onto-teologija. Religiju gledamo

⁶ Usp. vidi: Isto, odjeljak „Kultura i društvo, od str.49. do str.79.

kao vjernici, t.j. kada smo unutar religije a možemo je promatrati i s znanstvenih motrišta bez obzira jesmo li religiozni ili nereligiozni!

Već u kamenom dobu govorimo o religijama, doduše vrlo primitivnim, u srednjem i mlađem kamenom dobu, moralne vrjednute posebice su utkane u monistička učenja, to je, isto tako, karakteristika hinduizma i indijske kulture Upanišada i drugih spisa. Već od ranog doba ljudi su smatrali da sve što jest – jest stvoreno od Boga, Bog je počelo, zbilja prirode i svemira u panteističkim vjerovanjima.

U Egiptu su postojale misterije odnosa tijela i duše, poznata je mumifikacija mrtvaca. Njihovi hramovi su moćne kuće i kuće moći. Grčka i rimska religija – nastale su iz mitova – označavaju hijerarhiju božanstava, njihovu odgovornost; ali i njihovu zaigranost s društvenim poretcima, ljudskim sudbinama, itd., kod Rimljana još govorimo o kultu bika – to je **mitraizam** (to je još perzijska mitologija). Mogli bismo navoditi Homerove bogove u njegovim epovima, mnoge hramove u religijama koje su označene umjetničkim, i koje su dovele do religija objave.

Tako je bilo i kod starodrevnih Germana.

Monoteističke religije se javljaju kao na pr.: židovstvo (judizam), kršćanstvo, islam – stupaju na svjetsku scenu donoseći nove putove ljudskoga života, nove duhovne radosti a i nove kulturne pristupe čovjeka.

4.1 Kršćanska kultura

Zapadna kultura smatra da je pojedinac prije društva a društvo čine pojedinci i mnoge skupine u kojima postoje u početku određene norme i zasade ponašanja, potom zakoni i pravni akti. Suverenitet pojedinca ogleda se u njegovoj slobodi od prisile društva, a da pri tom ne govorimo o anarhiji. Sloboda pojedinca je ponad

svega, to je liberalno shvaćanje koje je prihvaćeno i u *Deklaraciji Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima (1948.)*. Individualizam vodi slobodnoj vjeri u ljudsku toleranciju a Zapadna tolerancija govori o snošljivosti različitih vjerskih, političkih, ideoloških uvjerenja. Zapadnacentrični intelektualci žele to utemeljiti i prenijeti na cijeli svijet, što je vjerojatno iluzorno. Religijsko pravo pojedinca - on preuzima na sebe religijske obveze, vjerovanja, istinu – ali u tomu svemu se sučeljavaju tradicijska društva i postmoderna društva, nije točno da tradicijska Zapadna društva su u tomu manje tolerantna. Religijsko mišljenje je privatni stav svakoga pojedinca, pojedinac kao član skupine i društva kojemu pripada u vrijednosti vjere i uvjerenja dovodi do društvenih vrijednosti vjerovanja koja ne ostaju zatvorenima u privatnoj sferi pojedinca, jer kultura jest, i ona je obilježena na Zapadu kršćanstvom kao temeljnim obolom u svim vidovima stvaranja, počam od crkava, od filozofije, od umjetnosti, od znanosti pa sve do suvremene razine tehnologije čovjek kao kibernantrop koji se igra računalnim programima – iznikao je iz zasada kršćanske religije Zapada; politike i ideologije.

Komunizam i „postkomunizam“ kao totalitarne ideologije imale su ideološku i svaku drugu kontrolu nad pojedincem, ali i nad cijelim društvenim zajednicama. Individualizam koji je prisutan kako u katolicizmu tako i u protestantrizmu možemo pronaći u egzistencijalnoj filozofiji Zapada gdje oprečno nekim teoretičarima kršćanska vjerovanja i religija dovode do kršćanskoga egzistencijalizma, a nerazumjevanje Nietzschea govori o borbenom ateističkom egzistencijalizmu – a Nietzsche nije bio ni jedno, ni drugo, ni treće; već je tražio više i nove vrijednosti, bez novih vrijednosti Nadčovjeka - nemoguć je krug metafizike - a iz nje se mora izaći, t.j. krug metafizike uključuje kraj filozofije kao tradicijskoga razmišljanja o beskonačnosti, o Bogu, ali perspektiva

je u Nadčovjeku koji uključuje uostalom novi umjetnički svijet duhovnih uzvisina.

4.2 Religijski pokreti

Religijski pokreti su novina u zadnjih tridesetak-četrdesetak godina; pri tom ne mislimo na karizmatičke kršćanske pokrete u okrilju Crkve, već na sektaške religijske pokrete postmodernoga doba našega društva koje nije ni u čemu monolitno, zapravo ni u potrošačkoj kulturi – tako, ni ti pokreti nisu monolitni i oni ulaze u egzistencijalnu svijest nekih pojedinaca, nekih skupina, pa djelomice i nekih struktura - gdje je „humanističko obilježje“ NOVAC, a novac je postao kult božanstva, pa religijski humanizam u domeni kršćanskoga svjetonazora - odbacuje tu bogotvornu svjetovnost, te to smatra bolešću postmoderne.

Religija nije samo obveza, kao što joj kaže značenje riječi - religija je i odnos prema Transcendentnom, duhovnom; odnos prema drugom, religija je i želja za uzimanjem humanih elemenata društva koje je nastalo na kršćanskim zasadama - protivno mišljenju utemeljitelja sociologije – A. Comtea i E. Durkheima.

Bog koji je stvorio svijet, vidje da je to dobro, stvorivši čovjeka kao racionalno biće dade mu um i slobodnu pravednost; ta stvarnost je moralna pluralnost uz uvažavanje osjećaja koji su duboko intimistički i koji zatamljuju čovjekovu posebnost i samooizražavanje unutarnjega religijskoga stava prema Stvoritelju – to mora imati posebno značenje u postmoderni.

Humani religijski sadržaj kao obredna praksa ljudskoga života je u funkciji integracije čovjekove osobnosti, društvene zbilje, te jedinstva između čovjeka i čovjeka i jedinstva između Boga i čovjeka. Religija transcendirna našu životnu pa i egzistencijalnu zbilju kako u pojedinačnoj, tako i u društvenoj stvarnosti i stvarnovitosti pa je religijsko - obol ljudskoga raspoloženja i simbol

ljudske blaženosti koju kontemplativno zahvaća čovjek u dubljini svoga duha i vjere. Husserlovski – transcendentarno je ono što zahvaća bit koja izmiče čovjeku.

4.3 Obol granica znanstvenosti

Znanost je danas dosegla neslućene sfere duha, ukidajući materijalnu predmetnost, tehnološkom klišeiziranošću tako da znanost može, pače, osigurati nastavak života reprodukcijom. Samo-održanje života i njegova energetska sposobnost vezani su uz proces rasta t.j. reprodukcije kao znanstveno, samostalno i neovisno o drugomu, te kao samostalno otkriće.

„Sintetski bi život mogao u budućnosti značiti novi korak u poboljšavanju ljudskog života. No, ipak, ne bi trebalo gajiti preveliki optimizam dok se ne riješe odgovori na tri važna etička pitanja:

Kako će se kontrolirati sigurnost otkrića i izbjeći opasnost za ljudski život?

Kako će se na pravedan način distribuirati rezultati biotehno-
loških istraživanja?

Kakvi će biti učinci toga razvoja na shvaćanje života i svijeta općenito?

U usporedbi s konvencionalnom biotehnologijom i genetskim inženjerstvom opasnosti koje izaziva sintetička biologija mnogo su veće. Ovdje se, mnogi kažu, čovjek »igra Boga«. Za kršćane je neprijeporno da je život općenito, a, dakako, posebice čovjekov život, Božji dar, jer, kako kaže Katekizam Katoličke Crkve, *Bog neizmerno savršen i blažen u sebi samome, u naumu čiste dobrote, slobodno je stvorio čovjeka da ga učini dionikom svoga blaženoga života.*⁷

⁷ Krešimir Cerovac, „Što je život? Može li ga znanost definirati i stvoriti?“,

Dosita izgleda da se znanstvenici *igraju Boga*, jer se ne mire s onim što već jest, oni pokušavaju neovisno od prirode ustvari preslikati - ono što jest. Životni sustav u sebi nosi informativne podatke koji govore o procesima u ljudskoj stanici – proteini su izvršitelji informacija pohranjenih u specifičnu slijedu nukleoida u genima.⁸

Ljudsko poimanje života nije samo teološko, kao što nije samo ni prirodoslovno dešifriranje i prepoznavanje – što život jest, jer je život ono što ga čini samim njim, a prije svega odlikuje ga individualnost, rast, nasljeđe, razvitak, pokretljivost, itd., itd.

Granice ljudskoga bića su definirane u ljudskom mišljenju a određene genomom koji se može kultivirati:

„Život nije nešto samo po sebi razumljivo on nas izaziva da se uvijek iznova nad time počinjemo čuditi. Trebamo u prilog same znanosti znati i učiti čuditi se. Inače bi, zasigurno, imao pravo M. Heidegger kada je provokativno ustvrdio da znanost ne misli.

Pred mogućnostima današnje biomedicine i genske tehnike sve će ovisiti o tomu hoće li čovjek preuzeti odgovornost i uspjeti probuditi stav čuđenja, hoće li se uspjeti obraniti čudoredno dostojanstvo ljudskoga života.“⁹

Prema tomu možemo zaključiti da život nije samo njegovo rabljenje, iskorištavanje, da život nije samo roba među drugim robama, već da je život zbroj brojnih čimbenika i to dijalektičkoga prihvaćanja života kroz istinu – život je dar, božanski dar i čovjek je odgovoran za darovani život.

---

u: „Religije i život“, uredio: Ivan Antunović, Religijski niz, knjiga 9., Zagreb, 2006., str. 15.

⁸ Usp. vidi: Isto, str. 20.

⁹ Ivan Koprek, „Odgovornost za život ili granice znanosti“ u: „Religije i život“, uredio: Ivan Antunović, Religijski niz, knjiga 9., Zagreb, 2006., str. 59.

Život i danas kao svakodnevni život - čovjek živi u *duhovnoj situaciji vremena* prepun briga kako za sami život – a život služi i troši se nažalost u modernom društvu na način čovjeka kao, **pokorni tip** (Adorno); koji preteže u tehničko-digitalnom dobu.

„*Voda smrtonosna*. Nasuprot blagoj i životvornoj vodi sada nailazimo na silinu razarajuće vode koja nosi smrt. Valovlje smrti koje prijete čovjekovu životu (Ps. 18, 5), kao i ‘*voda nevolje*’. U jednom kontekstu voda, dakle prikazuje izvor životni a u drugome postaje poplavna, silna i smrtonosna točka. Element kaosa, uništenja i smrti. Kako je život pri samome stvaranju našao svoju ‘duhovnu kolijevku’ u ‘vodama’, iznad kojih je >> *Duh Božji leb-dio* << (Post. 1,2b), tako može taj isti život u vodu propasti i biti ponovno bačen u kaos, tako da u vodi >> *izgine svako biće pod nebom* << (Post., 6,17.).“¹⁰

Znanstvenost znanosti je dosegla zahvaljujući *homo sapiensu* neslućene prijeporne nepojmljivosti, kojima se čovjek igra na rubu Ništavila, kao na rubu života i životodajnosti igrajući se *creatio ex nihilo* – Boga gdje je život srčika kršćanske Objave, pa religijski humanizam u kulturološkom pogledu proizvodnje post-kulture zrcali bioetičke zaključke, naravno, iz stupnja kršćanske etike.

4.4 Kulturna antropologija humanuma

Antropologija je polagano i bešumno zakucala u sve grane znanosti: kako u društvene znanosti, humanističke, tako i u prirodne znanosti. Njezino temeljno pitanje je sami status pitanja - koliko čovjek može izbjeći ili uključiti društvene, intelektualne, psihološke opasnosti – imajući u vidu da ljudsko kloniranje može imati ozbiljne (prije svega negativne) posljedice, ne samo

¹⁰ Danijel Berković, „Put života i put smrti“, u: „Religije i život“, uredio: Ivan Antunović, Religijski niz, knjiga 9., Zagreb, 2006., str. 76.

na ljudsko dostojanstvo već i na ljudski život. Filozofijska antropologija koja je stasala s M. Schelerom u trećem desetljeću 20. st. već je govorila o *položaju čovjeka u kozmosu*, a to znači da i socio-antropologija ide stopama čovjekova razuma, raznovrsnosti ljudskoga djelovanja u smislu očuvanja kulturnoga identiteta i sve raznolikosti

Čudo života promatra se *pod vidom vječnosti* a najsjajnije blješti u Bogočovjekovoj blizini, t.j. u blizini Isusa Krista – božanske i ljudske egzistencije. Život nije ničije vlasništvo već Božje stvaranje. Prolaznost ljudske egzistencije, t.j. prirodnoga života i životnosti je ono relativno – vremenito i povijesno prolazno; nadnaravni život je ono Apsolutno - njega je Biblija ocrtala kao egzistenciju stvorenu na sliku i priliku Božju.

Antropologija ljudskoga života je kao trska na vjetru – u njoj su i strah i povjerenje; u njoj su bolesti, pogibelji, ali u njoj je i sreća ljudskoga života utemeljena u religijskom humanitetu. *Bog jest, život jest, čovjek jest*, u suradnji s filozofijom, socijalnom kulturom i teologijom – i to se potvrđuje u ljudskom stvaralačkom duhu kroz razne vidove.

Završno razmatranje

Kultura je stara koliko i povijest čovjekova življenja, njezine odredbenice su se mijenjale kroza povijest, stvarale zrnca čovjekovoga života – inovativnošću, kulturalnim promjenama, usavršavanjem jezika, te usavršavanjem znanosti, tehnike i tehnologije. Proizvodnja kulture nije tvornička proizvodnja, niti tvornička ambalaža; proizvodnja kulture je u domenu povijesno-sukcesivnoga i prostornoga čovjekova opstanka – od uspravnoga hoda pa sve do posvjetovljenja, i pokušaja „otimanja“ religijskoga humaniteta čovjeku. Ako bi se to tako dogodilo - kulture, posebice

monoteističkih religija, bi bile istrgnute iz ljudskoga okrilja, ljudskoga života, nestala bi dimenzija ljudskoga društva i slobodnoga građanskoga individualiteta kojeg koristimo u svakodnevnim svrhama kada nam je to potrebno.

Čovjek je malen, njegova vlastita spoznaja i sokratska spoznaja vlastitosti – govori o bipolarnosti i mnogopolarnosti bića vlastitosti i vlastitoga bića, to se ocrta u nezanemarljivoj ograničenosti, pa i u višestrukom identitetu; u veličini i krizi vlastitoga istraživačkog duha – jer se čovjek nalazi stalno na putu – između rođenja i smrti; između osamljenosti i društvenosti, između zemlje i neba; pa Šimić može uskliknuti: *Čovječe pazi da ne ideš malen ispod zvijezda!* Sam je čovjek sebi prijatelj ili neprijatelj - potrebit je za očuvanje egzistencijalnoga duha, za očuvanje digitalnih funkcija koje su priručna pomoć čovjeku gdje je vrijeme postalo anakrono – ali su i vrijeme i prostor pod utjecajem kulturne socijalizacije - pa želja za besmrtnošću definira religiju kao supstancijalni Bitak u kojem čovjek može egzistirati po *sebi i za sebe*.

Prema tomu važna su socijalna, obiteljska, politička, ekološka, kulturna uvjerenja i vjerovanja da čovjek može ostati i opstati i u otuđenom svijetu tako da se odupre disharmoniji nehumanog, da se odupre funkcionalističko-marxističko-rigidno-dogmatskoj ideji i okolnostima a da uvaži proces globalizacije – koji pojedincu može ponuditi i pojedinačni i univerzalni pristup t.j., vlastiti izbor kao mogućnost temeljne fundamentalne, religijski ontološke i filozofske dimenzije s pripadajućim duhovnim razvitkom.

Marxizam, je podijelio društvenu zbilju na: društvenu bazu – koju čini sfera materijalne proizvodnje, t.j. proizvodne snage i odnosi u proizvodnji (uključivši i proizvodnju ljudskih bića); te na društvenu nadgradnju kao oblik ideološke svijesti – koju čine: ideologija, filozofija, religija, znanost, umjetnost i drugi oblici svijesti – koje su sebi mogle priuštiti bogate elite, dok je većinsko

siromašno radništvo (i seljaštvo) prodavalo svoju radnu snagu kao robu među drugim robama – no, ni sami Marx – ne uviđa da je i u proizvodnji materijalnih dobara uključena svijest, te da su ta materijalna dobra razna umjetnička djela, monumentalne građevine...., te da igra riječi „ne određuje svijest život, već život određuje svijest“, ostaje na pukoj razini igre – jer povijest humanuma ne poznaje život ČOVJEKA bez samosvijesti, niti poznaje samosvijest bez ljudskoga bića. Takova bipolarnost ne opstoji, što potvrđuju, između ostalih, Th. Adorno i E. Bloch. Takova postmoderna kultura je unaprijed osuđena na promašaj – kada je u upitu ljudska egzistencija.

Postmoderna proizvodnja kulture ne isključuje bioetičke stavove, brigu za ekologiju, te ekološku svijest da je naša stečevina Zemlja na kojoj obitavamo i da je ona jedno zrnce u kozmičkoj orbiti. Postmoderna jest – ovdje je kulturalna proizvodnja – postmodernistička – digitalna! Sada i ovdje u materijalnom i duhovnom doseg u ljudskih umnih snaga - pa prema tomu pojam kulture je bitna odredbenica svih demokratskih civilizacija, modernoga i postmodernoga ljudskoga društva i pojedinca u njemu.

Vrela

1. Arno Anzenbacher, „Filozofija – Uvod u filozofiju“, (1992.), Školska knjiga, Zagreb.
2. „Demokracija i ljudska prava“, (2001.), Civitas; projekt Civitas, Sarajevo.
3. „Enciklopedija živih religija“, (1990.),(gl. Urednik: Kit Krim), Nolit, Beograd.
4. Nenad Fanuko i drugi, „Sociologija“, (1994.), Školska knjiga, Zagreb.
5. Nenad Fanuko, „Politika i gospodarstvo“, (2008.), Profil, Zagreb.

6. Nenad Fanuko, „Sociologija (Izmijenjeno i dopunjeno izdanje)“, (2011.) Profil, Zagreb.
7. Bris Kalin, „Povijest filozofije“, (1990.), Školska knjiga, Zagreb.
8. Zdravko Kordić, „Ne/skrivenost“, (2007.), Naklada Vlado Vladić – Vlastita naklada, Zagreb-Mostar.
9. Bratoljub Klaić, „Rječnik stranih riječi“, (1990.), Nakladni zavod MH, Zagreb.
10. Josip Kregar i drugi, „Sociologija“, (2003.), Školska knjiga, Zagreb.
11. Početna<index.htm>, 10.rujan 2015.
12. „Religije svijeta (Zbornik), (1998.), Kršćanska sadašnjost“, Zagreb.
13. „Religije i život (Zbornik radova simpozija održanog u Zagrebu 17. prosinca 2005.)“, (2006.), Religijski niz, knjiga 9., (uredio: Ivan Antunović), Zagreb.
14. Nataša Vulić - Đulo Benić „Politika i gospodarstvo“, (2000.), Školska knjiga, Zagreb.
15. Wikipedija, „Humanizam“, 10.rujan 2015.
16. Wikipedija, Jakov Jukić, Eliade i Chardin, „Približavanja i suprotstavljanja“, 10.rujan 2015.
17. Wikipedija, „Religija i humanizam“, 10.rujan 2015.
18. Wikipedija, „Sekularni humanizam“, 10.rujan 2015.

Culture, its Important Determinants, Postmodern Production of Culture.

Summary

Important determinants of the notion of humanism speak about man's worldview which is based on the good, and what the highest good is for the human being – and man is both biological and physical, but also a human and social being.

Culture as a crucial human characteristic and the only true human action – is what makes human as God's image and likeness ascend from the animalistic, above all other actions – it is by culture that human inherits what was intended for him or created during the history.

Culture is not solely the functioning of human brain waves – in order to create material and spiritual goods, but culture is an important determinant of anthropological socialization, as well as an important component of human practical and mental activity. We all take pride in culture – even though culture led to the absolute alienation of human, alienation of human and the world from God, as well as alienation of human from other humans, and alienation of human from their surroundings and society, which is the essence of his distinctiveness as a way of being and existence of subjectivity in collectivity. Cultural changes brought improving social and civilizational norms, while on the other side secularization attempts to repress religious humanity, which is evil, so it is often imputed that secularization is actually repression of the political position of Church in European spirituality and European way of life.

Key words: *culture, humanism, religion, awareness, cultural changes, religion culture.*

Zorica JURILJ

ŽENA U ZAPADNOHERCEGOVAČKOJ TRADICIONALNOJ SREDINI

UDK 305-055.2(497.6 Hercegovina)

398.5(497.6 Hercegovina)

316.66-055.2

821.163.42.09-84(497.6 Hercegovina)

Izvorni članak

Primljeno: 15. 3. 2016.

Tko će naći ženu vrsnu? Više vrijedi ona nego biserje. Muževljevo se srce uzda u nju i blagom ne će oskudijevati. Ona mu čini dobro, a ne zlo, u sve dane vijeka svojeg. Pribavlja vunu i lan i vješto radi rukama marnim. Rukama se maša preslice i prstima drži vreteno. Siromahu dlan svoj otvara, ruke pruža nevoljnicima. Lažna je ljupkost, tašta je ljepota: žena sa strahom Gospodnjim zaslužuje hvalu. Plod joj dajte ruku njezinih i neka je na Vratima hvale djela njezina!
(Izr 31, 10-13)

Sažetak

Žene su kroz povijest bile uzrokom ratova, mijenjanjem životnih filozofija i stavova. Stvaralačkim su nadahnućem mnogim umjet-

nicima. Unatoč svojim vrijednostima kroz povijest su najčešće i nepravedno smatrane manje vrijednima. Posebice je teško bilo ženama u patrijarhalnim sredinama. Od samog rođenja odgajalo ju se za ulogu one koja sluša i služi. O ženama i njezinim osobinama, te o ženama koje su iznevjerile dobre osobine, puno je izrečeno poslovicama. Bilo je i idealiziranih životnih uloga žena. Uloga majke je nad svim životnim ulogama, a pozitivan bi stav bio i prema vrijednim kućanicama i dobrim djevojkama. Ni danas do kraja nisu napušteni stereotipi i predrasude o ženama kao manje sposobnima i vrijednima; i danas se može čuti iz mnogih usta da je ženino mjesto samo u kući i uz pregaču.

Ključne riječi: *žena, uzor žena, patrijarhalna sredina, nevesta, žena u poslovi, majka.*

UVOD

Žene su ukras svijeta; zovu ih nježnijim spolom, a udane boljom polovicom. Zbog njih su se vodile bitke i ratovi, rušila i stvarala carstva i kraljevstva. Opjevane su u pjesmama, nadahnule su likovnim i književnim umjetnicima. Ipak, kroz povijest su najčešće smatrane inferiornima i ostajale su na marginama društva, u podređenom i ovisnom položaju. Rijetko bi imale prigodu same donositi odluke, a do udaje bi bile očevo, a zatim muževo vlasništvo. Razlozi se samo donekle mogu pronaći u biološkom određenju žene koje za nju pretpostavlja rađanje i odgoj djece. Lako ju je bilo okriviti za sve, a od davnina ju je pratilo spominjanje Evinoga neposluha i *zasluga* za prokletstvo. U SZ Bog reče ženi: *Trudnoći tvojoj muke ću umnožit, u mukama djecu ćeš rađati. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodarit nad tobom* (Post, 3,16). Stoljetni stereotipi o ženi kao vjernoj, poslušnoj, privrženoj, popustljivoj, gotovo da se ne mijenjaju.

1. Hercegovačka uzor žena

Mnoge su znane i neznane Hrvatice katolkinje za vrijeme turske okupacije svojom hrabrošću i mučeničkom smrću posvjedočile svoju vjeru i prepadanost svomu narodu.¹ Koliko bi god puk bio spreman kritizirati žensko, često i nepravedno, među mnogim je ženama morao ustuknuti, odati im duboko poštovanje. Bilo je nekih kategorija žena koje su uvijek bile slavljene, poštovane, zaštićene. Najveće je blago kuće ako u njoj obitava žena kojoj je čast te kuće na prvom mjestu, žena koja puno ne govori, ali kad progovori da joj je *svaka na mistu*. Takva je žena bila stup kuće i slavila se među ukućanima, a i u selu.

„Žene su uvijek bile i bolje čuvarice tradicije i običaja. One su ih čuvale makar i u blagoj formi jer su smatrale da je grijeh od običaja se rastaviti navodeći kao razlog da je tako ostalo od starih. Među ženama se održalo i više običaja u međusobnim odnosima, u odnosima prema ljudima, prema radu, u vjeri, u odgajanju djece i čuvanja zdravlja.“²

Zanimljivo je da su žene često nositeljicama obiteljskih nadimaka. U selima gdje je bio popriličan broj istih prezimena, nužno je bilo razlikovati „plemena“. Tako su po ženskim imenima, prezimenima ili nadimcima nastajali Jelići (po babi Jeli), Lucanovići (po babi Luci), Vrljušići (po babi Vrljički koja svoje „ime“ baštini po djevojačkom prezimenu), Penavušići (po babi Penavuši koja se došla od Penavića), Bekići (po babi Beki kojoj je to nadimak)...

Žensko koga se uvijek čuvalo, branilo i na koje je bilo *grij iznositi*, žensko koje se nije smjelo *skuditi* je cura, neudana žena.

¹ Vidi: DRAGIĆ, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.

² Usp. ĐORĐEVIĆ, dr. Tihomir: *Naš narodni život*, Štamparija „Rodoljub“, Beograd, 1923., str. 3.

Trebalo je o njoj lijepo zboriti, pa i neke joj mane prikriti. Daka-ko, i od samih se djevojaka očekivalo da budu uzorne i ponizne jer će sutra dobiti ulogu supruge, majke. Ako bi i imale kakvu opasku na nešto ili probale izreći svoje mišljenje, dočekalo bi ih se riječima: „Šuti, ti si cura!“ Za onu djevojku koja je u svom vremenu djevojaštva bila primjerom, kako izgledom, radom ili odnosom prema drugima, govorilo se da *se pivala*.

U Hercegovini se posebice blagonaklono gledalo na trudnu ženu, ženu u drugom stanju. Govorilo se da je u blagoslovljenom stanju ili da je *zbabna, kuljava, noseća, bremenita*. Ona nije smjela biti željna nikakve hrane jer bi se onome tko to priječi mogle *izist gaće*, mogao bi mu se napeti ječmen na oku, a također se vjerovalo da bi ta želja mogla prijeći na dijete te bi ono cijeli život bilo željno. Kad žena rodi, četrdeset je dana oslobođena svakoga teška posla. Čak i kad bi odnosi sa svekrvom bili zategnuti, svekrva će sve raditi dok nevjesti *ne iziđu danovi*.

Ali, ako bi kojim slučajem djevojka *posrnula*, ostala u drugom stanju, doživljavala je prijekor i osudu sredine, ali i najbliže rodbine. Takve bi djevojke, najčešće, za dobro sebe i svoga djeteta, odlazile daleko od očinskoga doma tražeći neko mjesto gdje ih se ne će stalno podsjećati na *njiovu sramotu*.

S poštovanjem se gledalo i na svaku dobru domaćicu, kućanicu, dobru i urednu stopanjicu te na ženu koja je u prvi plan stavljala kršćanske vrjednote. Takva žena svaki posao počinje s *Misusovo* (u ime Isusovo), zazivom Boga u pomoć. Silvestar Kutleša u svojoj knjizi o životu i običajima u Imotskoj krajini piše: „Prava stopanjica kuću mete svaki dan, jednom ili dvaput, prama potribi. Ako nema kupovne metle, ima svoju domaću ili od sirčine ili grabovine.“³

³ KUTLEŠA, fra Silvestar: *Život i običaji u Imotskoj krajini*, MH Ogranak Imotski, Imotski 1997., str. 252.

Povlaštena uloga žene ogleđa se u mnogim narodnim običajima. Primjerice, na blagdan Svete Barbare žena je bila srećonosni gost.⁴ Na području Lepeničko-lašvanske doline žena je na Badnje jutro bila srećonosni gost.⁵ Na području Trebinjsko-mrkanske biskupije žene i djeca unosile su badnjake u predvečerje.⁶ U drugim mjestima gdje su muškarci unosili badnjake žena ih je dočekivala na pragu i posipala žitom.⁷ Isto je žena činila i sa srećonosnim gošćama i gostima.

Idealizirana uloga žene u zapadnoj Hercegovini je uloga majke. Hercegovačka je majka u prošlosti bila nositeljicom surovoga i oporoga života. Zato što je vjerom prihvaćala neimaštinu i sva stradanja, pogibije i odlaske muževa, braće i sinova, zato što je iz ništa stvarala nešto i zato što je unatoč svim nedaćama vjerovala, baš zato je uzor žena. Pred njom bi ustuknuo i tko nikad nije. Nitko nije mogao ostati ravnodušan na snagu majke, majke koja je suzama natapala krševitu zemlju, a mnoge je suze hercegovačka majka potrošila, puno je puta jutro uplakana dočekala. Gotovo su sve hercegovačke majke u crnini kročile poljima i selima opominjući da nikakva sila nije *zavika*. Sve je to razlogom dubokog poštovanja ove žene, žene zbog koje i danas žive stoljetna ognjišta.

---

⁴ DRAGIĆ, Marko: „Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata“, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XIII (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 141. – 163.

⁵ DRAGIĆ, Marko: „Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. 10, No. 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 402. – 403.

⁶ DRAGIĆ, Marko: „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi“, *Crkva u svijetu*, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., 76. – 80.

⁷ DRAGIĆ, Marko: „Badnja noć u folkloristici Hrvata“, *Croatica et Slavica Iadertina* Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 234.

Majka je sinonim topline i nježnosti i oni koji se vraćaju iz daleka hrle svojoj majci i majci domovini. O majkama su mnoge riječi izrečene i pjesme spjevane:

*O majko, došao sam k tebi
Iz tuđih, dalekih strana –
Tvoje je ovo dijete
I srca tvojega grana.*

*Odavno ne vidjeh tebe
Nit kušah cjelove lake;
Na prsi privij me sada
Boli me srvaše svake.*

*Ti šuteć i zureć u me
Na prag si kameni sjela;
Lice ti upalo, rujno,
A kosa sva ti bijela...*

*... - Uniđi u kuću – zboriš
I s tvrdog ustaješ praga;
Oh majko, kako je i sad
Riječ tvoja mila i blaga.*

„Na kućnom pragu“, A. B. Šimić⁸.

⁸ ALILOVIĆ, Ivan: *Hercegovci u hrvatskoj poeziji* (od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata), Tisak „Plamen“ Slavonski Brod, Zagreb, 1982., str. 101.

Uzor svim hercegovačkim majkama od davnina je Majka Božja Marija. Ona je majka vjere, majka ljubavi i ona je oduvijek bila put kojim su išle hercegovačke majke. Njoj se utjecalo u svim nevoljama, od nje se tražile utjeha i pomoć i u molitvi povjeravalo najmilije. Molile su se poznate molitve, ali i one koje izriče srce majke u potrebi.

Najstariji hvalospjev Majci Mariji pisan na hrvatskom jeziku je *Gospina pohvala* ili *Šibenska molitva* „koja je utjecala na vjersku liriku (krajem četrnaestoga stoljeća)⁹:

Gospoje, ti si blaženih mučenikov moć i sve pokripljenje i pomoženje...

Gospoje, ti si blaženih div i mučenic krana i vse urešenje,

*Gospoje, ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse poštenje...*¹⁰

Ovoj se molitvi pripisuju početci pjesništva u Hrvata. „Iako nije sročena po pravilima stroge srednjovjekovne versifikacije, iako je i namjenom i oblikom prije molitva nego pjesmotvor, ona se svojim ritmiziranim, poetičnim tekstom, ispunjenim lirskom emotivnošću, s punim pravom ubraja među antologijska hrvatska poetska ostvarenja.“¹¹

Žene su one koje neizmjerljivo ljube. One su bile vjerne Isusu na Njegovom križnom putu. Tri su ga Marije (Jakovljeva i Ivanova majka Marija Kleofina, Marija Majka Isusova i Marija iz Magdale) pratile do samoga kraja, do smrti su mu ostale vjerne. I nakon smrti, kada su mnogi posumnjali, one su ostale vjerne i brinule se

⁹ DRAGIĆ, Marko: „Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja“, u god. *Titius*, god. 1., br. 1., 2008., str. 179.

¹⁰ KOMBOL, Mihovil: *Povijest hrvatske književnost do preporoda*, MH, Zagreb, 1961., str.44. – 45.

¹¹ MALIĆ, Dragica: „Šibenska molitva“ (filološka monografija), *Rasprave Instituta za jezik*, Vol. 2., No. 1, Zagreb, 1973., str. 83.

za Isusovo tijelo. Pokazale su svoju ljubav koja ne odustaje nikada, vjerovalle su u uskrsnuće i u trenutcima Isusove boli i patnje. Sve su prihvaćale iz ljubavi. Njima se prvima Isus ukazao i one su prave svjedokinje novoga početka.

2. Žena u patrijarhalnoj hercegovačkoj sredini

Nije lako bilo biti ženom u tradicionalnoj, patrijarhalnoj Hercegovini. I riječima „čovjek“ i „žena“ davalo se do znanja da je žena u podčinjenom položaju. „Biti čovjek“ je metaforički izraz za ljudinu, nekoga čovječnoga, dobrog. Kad bi se ženu htjelo posebno pohvaliti, reklo bi joj se da je *pravi čovik*. S druge strane riječ „žena“ znači i supruga, a reći nekome muškarcu da je *prava žena*, bilo je posebice uvrjedljivo i značilo je da je slabić, kukavica, da puno priča, da ogovara...

Osobine koje bi se ženi spočitavale i bile joj teretom, muškarcima bi se znale glorificirati. Posebice je bilo teško ženi koja nije rodila. Nerotkinja, svojom ili muževom krivicom, etiketirana je kao *jalovica*. Kriva je bila i ako su djeca napravila kakav nered. Tada su djeca samo njezina, odgoj je njezin: „Kakav ti je (kakva ti je), kako si ga (ju) odgojila!“ Često je morala biti most i balans u međusobnim odnosima članova šire obiteljske zajednice. Žena je svome mužu uvijek bila poslušna, potvrđivala mu i pazila kako mu ugoditi. Šutjela je kad bi bila napadnuta, pa makar i bila u pravu. Posebice nije proturječila *prid tuđim ljudim*. Žene su se uvijek ustajale kad ulazi muško *čeljade*, bilo dječak, bilo starac. Pričaju stariji da se ustajalo i trudnoj ženi jer *more bit da nosi muško*. Muž i žena su rijetko viđani skupa na javnim mjestima, a ako bi negdje i pošli zajedno, žena bi išla dva, tri koraka ispred svoga muža. „Sramota je bila vigjati muža i ženu, da sami hodaju izvan svoje kuće, ili da se pred kim starijim gledaju, jal nasmiju,

a osobito pred svekrom i svekrvom.¹² Popularni je Matan iz Raosovih *Prosjaka i sinova* svojoj Nuši govorio: „Tri koraka isprid mene, silo nečista!“ Radnja je ovoga romana uglavnom smještena u Imotsku krajinu čiji se stanovnici razmišljanjima gotovo ne razlikuje od Hercegovaca. Normalno je čak bilo vidjeti ženu s teškim teretom na leđima, a da pored nje ide muž s lulom, cigarom u ruci.

„Janica drži da je Marko dobar prema njoj jer ju ne tuče kao što to rade ostali muževi i to je za nju znak ljubavi“¹³ – razmišljanje je žene turopoljskoga kraja (okolica Zagreba) s početka dva desetoga stoljeća.

Ni same žene tu svoju ulogu nisu doživljavale tragično. „Šuti, tako mora bit, to je tako, mora neko“ – jedine su misli koje bi im padale na pamet u eventualnim teškim trenutcima.

Nisu se ljutile ni što im muževi nisu iskazivali ljubav i osjećaje pred drugima. Znale su da bi takve muževe okolina smatrala mekušcima, svaku bi im nježnost pripisala slabosti i bili bi predmet poruge. I u crkvama postoji muška i ženska strana; i danas se može vidjeti starije bračne parove kako se na ulazu u crkvu rastaju, svatko na svoju stranu.

3. Od djeteta do neve

Ženin bi težak put počeo od samoga rođenja. Dok bi rođenje muškog djeteta bilo praćeno veseljem, ponosom, pucanjem iz puške, općim čašćenjem, rođenje bi ženskog djeteta prošlo tiho, bez buke. Kad se rodi sin, s ponosom se govori: „Rodilo se muš-

¹² BUCONJIĆ, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*, (pretišak), Mostar, 1999., str. 118.

¹³ Usp. KOLAR, Slavko: *Breza i druge pripovijetke*, Zora, Zagreb, 1971., str. 12.

ko, rodijo se sin!“ A djevojčice su se znale roditi uz komentare: „Rodilo se dite, opet ništa...“ Danas se u šaljivom duhu pripovijeda kako bi očevi znali kazati: „Daj muško, žensko će naletit.“ Postoji i izreka *prvo, pa muško*, a koristi se kako bi se označio jako povoljan ishod nekog posla, posla koji je uspio iz prvog pokušaja. Istodobno, *prvo, pa žensko*, konotiralo je negativnim ishodom nekoga posla.

Djevojčicama se već u djetinjstvu davalo do znanja tko je gazda i nije im bilo dopušteno ono što dječacima jest. Od malena ih se odgajalo za ulogu koja ih čeka u životu. Činilo se kao da su i majke ponekad favorizirale svoje sinove pa nisu krile svoj ponos: „Moj sin, moj soko...“ Znale su, sin ostaje u kući, a ‘cer će se, ako Bog da, udati. O takvome razmišljanju svjedoči i poslovice: *Žensko dite, tuđa kuća*.

Dinko Šimunović je u svojoj pripovijesti „Duga“ pisao o djevojčici Srni koja je htjela proći ispod duge jer je čula da će se tako pretvoriti u dječaka. Naime, njezini roditelji „radi toga što je bila žensko, kratili su joj mnoštvo stvari.“¹⁴ Radnja je pripovijetke smještena u Dalmatinsku zagoru. Ni ova se sredina mentalitetom ne razlikuje puno od zapadne Hercegovine.

Muškarci su uvijek bili u prvom planu i imali su glavnu riječ na svim poljima djelovanja. Žene bi tek majčinstvom poboljšale svoj status u društvu.

4. Odlazak u novu obitelj

Kad bi djevojka počela *izvirivat* značilo je da je *prispila* za udaju i da je *došo vakat* poći u drugu kuću. „Gladi kose ne gladi, prodoše pokladi“. Tko se nije „opskrbio“, badava mu se *zače-*

¹⁴ ŠIMUNOVIĆ, Dinko: „*Muljika, Duga, Alkar, Mrkodol*“; Zagrebačka stvarnost, 2003., str. 30.

šljavat, treba čekati iduću zimu za svadbu. U Hercegovini su nekada gotovo sve svadbe bile zimi. Tada je bilo više hrane: mesa, krumpira, kiseloga kupusa, a manje posla na poljima. I tako, koja bi cura dočekala poklade, čekala bi i drugu godinu. Dosta je djevojaka u Hercegovini ostajalo neudanima. „U Zapadnoj Hercegovini je omjer između muškog i ženskog stanovništva 7:8 stoga silom prilika određen broj djevojaka mora ostati neudat.“¹⁵ Puno je mladića iz ovih krajeva nestalo, poginulo u ratu, a mnogi su mladići, u potrazi za boljim životom, odlazili u daleki svijet i nisu se vraćali. I to je razlogom velikoga broja neudanih djevojaka. U ovim je krajevima to bio strašan teret jer „djevojka koja je ostala neudata smatra se manje vrijednom i izložena je predbacivanju“¹⁶.

Za udaju se djevojaka vezuje više različitih *divinacija*¹⁷. U istočnoj Hercegovini, „u stolačkom kraju djevojke su preko noći pod jastuk stavljale tilovinu. Vjerovalo se da će se udati za onoga kojega budu tu noć sanjale.“¹⁸ I u drugim su se hercegovačkim krajevima prakticirale neke divinacijske metode. Primjerice „u Gorancima kod Mostara djevojke su imale običaj na trinaest papirića napisati isto toliko muških imena, pa bi ih stavile u veliku čašu i svako jutro izvlačile po jedan papirić. Na Božić se izvlačio zadnji papirić i taj momak koji ostane *bio bi djevojci suđen*.“¹⁹ Taj je običaj raširen i u mnogim mjestima u Hrvata sačuvan do naših dana.²⁰

¹⁵ SUTON, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru), str. 47.

¹⁶ *Isto*

¹⁷ *divinacija* lat. divino, 1. slutiti, pogađati, predviđati (V. KLAIĆ, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978., str. 313.).

¹⁸ DRAGIĆ, Marko: „Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka“, *Ethnologica Dalmatica*, 21., (2014.), 1., str. 112.

¹⁹ *Isto*, str. 106.

²⁰ DRAGIĆ, Marko: „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata“, *Crkva u*

Djevojka mora imati sve vrline kako bi se lakše udala i svatko je imao pravo njezine procjene: je li kod mise sabrana, je li ponižna, je li *ukumišna*, *more* li dobro *teglit*, kako se vlada, je li *poštena*, *plemi* li se, modira li se... Ne bi ni mladićima bilo svejedno kad se o djevojci ružno govori:

*Oj divojko, obolila bole,
jadna bila što no ti govore.*

Dobro je da je djevojka *lipa ko jabuka*, ali nju *prodaje* skromnost, a ne ljepota:

*„Ćusta²¹ cura pomalo se koči,
Moje su je zamirile oči!“²²*

Kad bi se na *silu*, derneku ili kod mise mladi zagledali i *zamirili*, stariji bi *svidali posle*. Važno je bilo znati iz koje i kakve kuće djevojka dolazi; je li to poštena, kršćanska kuća. Stari bi znali reći: „Neka je od kuće, makar gora od kučke, nado’će“. Kad bi se utvrdilo da je mlada od dobra roda, iz mladoženjine bi kuće djevojku dolazili isprositi. „Vjenčanje bi se održalo za koji mjesec kako bi otac stigao prodati što blaga i opremiti djevojku.“²³ Golemi troškovi obitelji koja udaje djevojku izricani su i u poslovicama:

---

svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), 2008., 426.

²¹ *ćust* – lip, divan, krasan; uredan, *zgodušan* (Vidi KRALJEVIĆ, Ante: *Ričnik zapadnoercegovačkoga govora*, Ogranak Matice hrvatske u Širokom Brijegu, Dan d.o.o. Zagreb, ŠirokiBrig – Zagreb, 2013., str. 54.)

²² SUTON... , str. 48.

²³ DRAGIĆ, Marko: „Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu“, u god. *Titius*, god. 3., br. 3 (2010.), str. 152.

*Ko nije kuću gradio i ćer udavo, ne zna što je trošak.
Ko će udavat curicu, valja mu prodat junicu.*

Ponekad se moglo čuti kako je „ćer palikuća (ovo se tiče njezina miraza), a sin dunikuća (što kći odnese jednim roditeljima, to im sin opet pribavi, kad se oženi, ženinstvom (ono što žena donese)).“²⁴

Po Božju bi se sve *obedilo*, a djevojka, *mlada*, bi spremila *ruvo* i krenula u svoj novi dom. „*Mlada* je iza vjenčanja, pri ulazu u mladoženjinu kuću, ljubila kućni prag ili kućno ognjište i podržala bi malo muško dijete.“²⁵

Djevojka nikada ne bi uzimala dio nasljedstva koji joj zakonski pripada. Nepisano je pravilo da žensko sve ostavlja i odriče se u korist braće.

U drugoj kući dobije ime *neva* ili *nevista*, kao i svaka druga koja dođe. Mještani bi je obično, ako je iz drugoga sela, imenovali po selu iz kojeg dolazi (Uzarićka, Bovka, Dobrkovka²⁶...), po djevojačkom prezimenu (Sliškuša, Topuša, Mandićuša... naravno da je svaka nevjesta uzimala muževo prezime), po muževu imenu (Antinica, Jurinica, Stankovica...), ali rijetko po njezinom krsnom imenu. Za supruga bi obično bila *ona*. U novoj bi se kući s puno poštovanja odnosila prema svim ukućanima. Svekra i svekrvu bi zvala *babo* i *majko*, a djevera i zaovu *brate*, *braco* i *seko*.

*Dobro došla neva naša,
Dobro došla, dar donila!
Tuđu majku, majkom zvala,*

²⁴ ZOVKO, Ivan: *Uvjerice*, MH Mostar (priredio Stjepan Ivanković), Biblioteka „Baština“, Mostar, 2000, str. 125.

²⁵ Usp. KRISTIĆ, Augustin: „Crkveno-narodni običaji Kreševa“, *Dobri pastir*, Sarajevo, 1956., str. 126.

²⁶ Uzarići, Buhovo, Dobrkovići su sela u širokobriješkoj općini.

*A na svoju ne zaboravljala!
 Tuđeg ćaću, ćakom zvala,
 A na svog ne zaboravljala!
 Tuđeg brata, bracom zvala,
 A na svog ne zaboravljala!
 Tuđu seku sekom zvala,
 A na svoju ne zaboravljala!*²⁷

Nekoć se obavljao *izvod*. „To je vrijeme kada je mladenka prvi put kao udana žena došla u crkvu na misu. Tom bi je prilikom dočekao župnik na vratima crkve, te bi je uveo u crkvu, uz pratnju dvaju ministranata koji su nosili zapaljene svijeće.“²⁸

Kad žena rodi, djetetu obično drugi daju ime, drugi ga nose na krštenje i drugi biraju djetetu kuma ili kumu. Ipak, ženin se status znatno poboljšava. Kad postane majka, sve više postaje gospodaricom kuće i raste u očima svoga muža.

5. Tradicijske pogrđnice o ženama

Ženama je bilo pripravljeno mjesto dobre, vjerne, poslušne, samozatajne, tihe, vrijedne, bogobojazne supruge, a ako bi iznevjerila neku od ovih osobina počastilo bi ju se adekvatnim nadimkom.

Kad bi *prikoviše i bez mire pripovidala* reklo bi se da je *Torokuša, Jezikara, Alapača, Alamanka...* Takvoj bi se ženi reklo da je *pustila jezičinu ko krava rep*. Nekad bi morao reagirati i sam suprug takve žene, rekao bi joj: „Ženo, blagoslovljenu vodu u usta!“ U šali se pripovijeda kako je supruga pitala o kojoj je vodi riječ.

²⁷ SUTON, Jerko: *Nav. dj.*, str. 57.

²⁸ DRAGIĆ, Marko: „Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata“, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45 (4), 2010., str. 486.

Navodno je suprug odgovorio da je blagoslovljena svaka voda u njezinim ustima. Kad bi se više istih *pričalica* našlo na istome mjestu, bilo bi: „Sastale se ženturače!“

Nekim ženama higijena nije bila jača strana pa su bile „počašćene“ imenima *Smrda, Pesa, Pliska, Peksinjača...*

Koja se ne bi istakla u maru, a to se od prave žene očekuje, koja bi bila *lina ko krava*, zvala se *Torulja, Linguza, Dropulja, Debelguza, Kebara, Pudara...* Ova je loša osobina žene našla mjesto u izreci *nije se kráva naučila orati*.

Uvijek je bilo onih koje su se voljele istaknuti nakitom, odjećom, odjenuti nešto *namigišli*. To su bile *Pirlituša, Namiguša*. Ako bi prešle granicu dobrog ukusa i pristojnosti bile su *Sramulja, Prostakuša, Balekača, Biskulja...*

Neke su žene bile malo sklonije hodanju po selu gdje bi s *drugama* istomišljenicama *prosmradale* (prokomentirale) aktualna događanja u mjestu, ponekad i ponešto *nasmrđile* (nadodale). Sa *Zvizgom, Smuculjom, Zjakačom, Lajavicom, Oštrokondžom, Rospijom* bilo je pametno biti u dobrim odnosima.

I za neke druge osobine koje nisu krasile dobru ženu našla su se imena. Koja je često plakala zvala se *Kmeca* i za nju bi se reklo da joj je *suza blizu rkna*; neukrotiva je bila *Divljakuša*, a koja se ponašala ili izgledala kao muškarac bila je *Muškara(ča)*.

6. Žena u poslovicama

Poslovice su fraze, mudre izreke kojima se slikovito izriče savjet, prijekor, kritika i životna mudrost utemeljena na životnom iskustvu. Poslovice su dijelom kulture svih naroda, a prve se mudre izreke nalaze u Bibliji, u mudrosnim knjigama Staroga zavjeta.²⁹

²⁹ DRAGIĆ, Marko: „Stolačka i neumaska suvremena paremiografija“,

I žene Hercegovke su, u različitim životnim okolnostima, našle svoje mjesto u poslovicama:

*Kad se ugase sviće, sve su žene iste.
Bolje da plug volova dangubi nego žensko.
Kravu i ženu najbolje je poznatu jamiti.
U kuću kad dođe nevjesta, zaovi više nema mjesta.³⁰*

Značajan je broj poslovice koje govore o urednim ženama:

*Žena drži tri ćoše kuće, a muž jednu.
Žena kuću drži, muž je u njoj gost.
Dobra je žena najbolji miraz.
Dobra je žena najbolja srića.
Dobre žene nemaju ni očiju ni ušiju.
Žena svitla mužu obraz, a muž ženi ime daje.
Žena muža nosi na licu, a muž ženu na košulji.³¹
Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi.*

Bilo je žena svadljivica, bilo ih je koje su *iznosile* na svoje ukućane, ali i na druge. I one su u poslovicama:

*Žena sama sebe ruži kad se na muža svoga tuži.
Žene su za govorenje, a ljudi za stvaranje.
Žena će sačuvati samo onu tajnu koju ne zna.*

Stolačko proljeće, Godišnjak za povijest i kulturu, XIII, Matica hrvatska, Stolac, 111. – 127, 2015.; DRAGIĆ, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007.

³⁰ FALAK, Vinko: *Iz moga zavičaja riječi u govoru i poslovice*, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2001., str. 115.

³¹ KEKEZ, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, MH, Zagreb, 1996., str. 71.

*U žene jedna glava, iljadu jezika.
 Ženu puno ne mazi nego je pripazi.
 Nije se na svitu rodijo ko bi ženi ugodijo.
 Teže je ženi ušutit nego dite rodit.
 Ako ti je žena lajavica, kakva korist što je u svitu mir.
 Čovjek ne može imati goreg neprijatelja od zle žene.
 Lakše je isušit močvaru nego načerati ženu da ušuti.
 Svadljiva žena i bez pasa čuva selo.
 Voda opere sve osim ženina pogana jezika.
 Kratka je vika južne vedrine i nevine dobrine.*

Naročito su svadljive bile jetrve (supruge dva brata) koje su živjele u istoj kući: *Jetrvice braću dile.*

Rijetko je bilo mira u tim kućama i zato postoji izraz za one koji se svađaju da se *kolju ko jetrve.*

Majke su u poslovicama uvijek „pozitivni likovi“:

*Da se majke pita, nikad ne bi bilo rata.
 Jedna je majka.
 Nema nad suncem svitlosti ni nad majkom milosti.
 Majka je lipo ime, al teško brime.
 Kad sam na putu ne daj mi Bože ono što mater misli,
 nego ono što žena misli.
 Majčino je srce uvik mekano.*

Majka je toliko bliska Bogu da je u poslovicama i svaki njezin čin blizak Bogu, makar to bila i kletva:

*Majka jednom rukom bije, a drugom miluje.
 Majčinoj su kletvi otvorena nebeska vrata.
 I kad kune, majka blagosiva.*

Ali, zamjenska majka, maćeha, u poslovicama je uvijek predstavljena kao zla osoba:

*Bolja je i najgora mater, nego dobra maćeha.
Maćeha, zla utjeha.
Koliko je bili vrana, toliko je dobri maćia.*

Maćehe su sinonim za loše i u poslovicama s metaforičkim značenjem:

Život je prema nekome majka, a prema nekom maćeha.

Odnos se svekrve i nevjeste najčešće prikazuje kao odnos zaraćenih strana:

*Svekrva se ne sića da je i ona nekad neva bila.
Ćerku kara, nevisti prigovara.*

Međutim, u hercegovačkim tradicionalnim obiteljima, nevjesta je najčešće gajila odnos poštovanja prema svekrvi. Rijetko bi joj se suprotstavljala, a znala je s njom dijeliti intimne, ženske tajne. Postoji pjesma koja svjedoči takvome odnosu:

*Nije svaka svekrva jednaka,
Meni moja ko rođena majka.³²*

U poslovicama se govorilo i o djevojkama. O dobrim djevojkama, o prijetvornim djevojkama, dijelili se savjeti kako i koju djevojku izabrati za svoju kuću:

---

³² SUTON, Jerko: *Nav., dj.*, str. 60.

*Dobra se roba sama prodaje, a cura udaje.
 U drva što moreš dalje, a po divojku što moreš bliže.
 Stid curama vridnost daje.
 Lipe cure kolo vode, a ružne kuću kuće.
 Divojka je slična nerazrezanoj lubenici.
 Duga kosa, kratka pamet.
 Izvana svetica, iznutra .urvica.
 Prvu ćer udaju roditelji, a drugu udaje njezina sestra.
 Ko prije divojci, njegova divojka.*

ZAKLJUČAK

Žena u zapadnohercegovačkoj okolici je dijelila sličnu sudbinu kao i sve druge žene u Bosni i Hercegovini. Uvijek je bila podčinjena svome mužu i nikada se nije tužila na svoj položaj. Iako u sjeni, bila je snaga i konstanta obitelji, izdržljiva, hrabra i strpljiva kad nitko drugi nije. Snagom ljubavi i vjere održavala je obitelj na okupu. U povijesti su ovoga naroda bile česte pogibije i odlasci muževa, ali ni to im nije ubilo želju za životom. Podizale su djecu same, skrbile o muževim roditeljima. Sadile su, kopale, gradile i sve drugo što je muško radilo. Nisu pohodile školske klupe, ali su bile naučiteljicama vjere u bolje sutra. Bez straha i potpuno predane u Božje ruke, nisu htjele iznevjeriti ono što je ostalo od starih. Zahvaljujući ponajprije njima, i danas tinjaju vatre na stoljetnim hercegovačkim ognjištima.

Pisati i razmišljati o hercegovačkoj ženi u prošlosti ne znači pisati i razmišljati o zaostaloj i primitivnoj ženi. To je dug ženi koja je sve prihvaćala iz vjere i ljubavi, koja je rasla, živjela i preživjela razmišljajući kako ugoditi drugima. Sjetiti se života ove žene i svega što je pratilo taj život, izniman je etnološki i antropološki doprinos kulturi jednoga naroda.

Literatura

1. Alilović, Ivan: *Hercegovci u hrvatskoj poeziji* (od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata), Tisak „Plamen“ Slavon-
ski Brod, Zagreb, 1982.
2. Anić, Vladimir: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Za-
greb, 1998.
3. Biblija – Fučak, Jerko, KS, Zagreb, 1996.
4. Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u
BiH*, (pretisak), Mostar, 1999.
5. Dragić, Marko: „Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrva-
ta“, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pi-
tanja*, XIII (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK),
(141. – 163.), 2015.
6. Dragić, Marko: „Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj
kulturi“, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. 10, No, 10/2,
Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar,
(399. – 435.), 2015.
7. Dragić, Marko: „Stolačka i neumaska suvremena paremiogra-
fija“, *Stolačko proljeće*, Godišnjak za povijest i kulturu, XIII,
Matica hrvatska, Stolac, (111. – 127.), 2015.
8. Dragić, Marko: „Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini
Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka“, *Ethnologica Dalmatica*,
21(1), (103. – 123.), 2014.
9. Dragić, Marko: „Badnja noć u folkloristici Hrvata“, *Croatica
et Slavica Iadertina* 6 Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveu-
čilišta u Zadru, Zadar, (229. – 264.), 2011.
10. Dragić, Marko: „Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata“, *Crkva u
svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45
(4), (467. – 488.), 2010.
11. Dragić, Marko: „Duhovna baština Hrvata u šibenskom zale-
đu“, u god. *Titius*, god. 3., br. 3, (123. – 174.), 2010.

12. Dragić, Marko: „Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja“, u god. *Titius*, god.1., br.1, (167. – 205.), 2008.
13. Dragić, Marko: „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi“, *Crkva u svijetu*, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, (67. – 91.), 2008.
14. Dragić, Marko: „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata“, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 43 (3), (414. – 440.), 2008.
15. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007.
16. Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
17. Đorđević, dr. Tihomir: *Naš narodni život*, Štamparija „Rodoljub“, Beograd, 1923.
18. Falak, Vinko: *Iz moga zavičaja riječi u govoru i poslovice*, Hercegtisak, Široki Brijeg, 2001.
19. Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, MH, Zagreb, 1996.
20. Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1978.
21. Kolar, Slavko: *Breza i druge pripovijetke*, Mladost, Zagreb, 1986.
22. Kombol, Mihovil: *Povijest hrvatske književnost do preporoda*, MH, Zagreb, 1961.
23. Kraljević, Ante: *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*, Ogranak Matice hrvatske u Širokom Brijegu, Dan d.o.o. Zagreb, Široki Brig – Zagreb, 2013.
24. Kristić, Augustin: „Crkveno-narodni običaji Kreševa“, *Dobri pastir*, Sarajevo, 1956.

25. Kutleša, fra Silvestar: *Život i običaji u Imočkoj krajini*, MH Imotski, Imotski 1997.
26. Malić, Dragica: „Šibenska molitva“ (filološka monografija), *Rasprave Instituta za jezik*, Vol. 2., No. 1, Zagreb, 1973., (81. – 190.).
27. Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici u Mostaru).
28. Šimunović, Dinko: *Alkar, Duga, Muljika*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
29. Zovko, Ivan: *Uvjerice*, MH Mostar (priredio Stjepan Ivanković), Biblioteka „Baština“, Mostar, 2000.

WOMEN IN WESTERN TRADITIONAL ENVIRONMENTS

Summary

Women have historically been the cause of wars, changing the philosophy and life attitudes, the creative inspiration for many artists. Despite its values throughout history are most often unfairly considered inferior. In particular, hardly any women in patriarchal communities. Since its birth it was brought up for the role of those who obey and serve. About Women and its characteristics, and the women who betrayed the good qualities, a lot has been said on proverbs. There were the idealized life roles of women. The mother's role is above all life roles, and make a positive attitude was and the valuable housewives and good girls. Neither today have not abandoned until the end of stereotypes and prejudices about women as less capable and worthy; and today can be heard from many mouths to the woman's place only in the home and with her apron.

Keywords: *women, a model wife, patriarchal society, the daughter in law, women in the proverb, mother.*

Fabijan LOVRIĆ**ANTE TIČIĆ – KUŠANJE VINA POEZIJE**

Ante Tičić: *Nade beskonačne* (sonetni vijenac) 2015.
Gradska knjižnica Zadar. Lovre, obrt za usluge tiskanja,
Zadar.

1.

Sonetna forma je po mnogima, majstorska forma, najzahtjevniji pjesnički izraz, pod lupom: sklada, metaforike, poruke, skladnog protoka riječi koje zvone opkoračenjima bez patosnih natruha. Taj blistavi pjesnički slijed, star nekoliko stoljeća, nastavljaju i generacije poslije prvih uspjelih ostvarenja. Nekakav slijed bi mogao početi od Petrarce, Baudelairea, Matoša, a danas i od blistavog pjesničkog genija Luka Paljetka. U zadarskom Književnom krugu posebno se ističe Roko Dobra, a evo i sonetnog vijenca Ante Tičića, koji također pripada zadarskom književnom krugu, iako je Povoljanin, s otoka Paga (što bi se moglo uzeti kao odmak i bliži toponim), ali svakodnevno se viđa i u Zadru. Zapažen je i njegov rad u Matici hrvatskoj Ogranak Zadar, gdje u određeno vrijeme obnaša dužnost predsjednika Nadzornog odbora.

U Zadru je prikupljao impresije, a onda, u svojoj rodnoj Povoljani, kušao vino poezije iz kristalnih čaša sonetne forme. Stvarao je i stvorio sonetni vijenac po svim uzusima tog zahtjevnog pjevanja. Ostvario je majstorski odnos, sonetni vijenac, s dodatnim magistralama, upotpunjujući tako eho zvonjave i ritma. Za svo-

ju impresiju odabrao je dvanaesterički stih (Shakespeareov), ali, (abab/abab/cdc/dee), što je opće prihvaćeno kao talijanski sonet ili Petrarčin sonet, koji je izvorno pisan jedanaestercem.

Pretpostavlja se da su sonet u XIII. st. razvili pripadnici sicilijanske pjesničke škole, koja je djelovala na dvoru Fridrika II. u Palermu, kombinirajući strambotto od osam stihova sa strambottom od šest stihova. Često se kao tvorac najstarijih soneta spominje sicilijanski pjesnik Giacomo da Lentini, no poznati talijanski sonet oblikovao je Guittone d'Arezzo, a afirmirali su ga i učinili dijelom tradicije Dante Alighieri (Mladenački život) i F. Petrarca (Kanconijer). Prvu teorijsku raspravu o sonetu napisao je Antonio da Tempo (Summa artis rithmici, 1332). Širenjem petrarkizma mnogi su talijanski autori, poput Michelangela Buonarrota, P. Bembo, G. Bruna, T. Tassa, pisali sonete, u Španjolskoj su im se pridružili Marqués de Santillana, J. Boscán, Garcilaso de la Vega, Lope de Vega, u Portugalu L. V. de Camões, u Francuskoj C. Marot, Mellin de Saint Gelais, J. du Bellay, P. de Ronsard, u Engleskoj W. Shakespeare, E. Spenser.¹

2.

Sonet je oduvijek, od svojega poznatog nastanka, privlačio pjesnike da se okušaju u zahtjevnom ritmu, da svoje ideje ukalupе u formu i raskoš folklora koji sonet nudi. U dvadeset prvom stoljeću zamornost sonetom nije ugasila njegovu dugovječnost, nego su ga, kao izazov i potrebu, koristili za svoj izraz hrvatski pjesnici kao npr.: Zlatko Tomičić, Zvonimir Mrkonjić, Luko Paljetak, Ante Stamać, Stijepo Mijović Kočan, Roko Dobra, Vesna Parun..., i mnogi, mnogi drugi; kao i moj rad, *Horusov sraz*².

¹ Hrvatska enciklopedija

² Lovrić, Fabijan: *Horusov sraz* (soneti, knjižnica *Suvremenici*). Ur. Ivan Si-

3.

Dajući potvrdu osobite vrijednosti soneta, pa i književne kulture, humanosti i ljubavi spram toga posla (što još nije zaživjelo u našem društvu), autor se na samom početku poslužio stihovima J. W. Goethea³ iz *Fausta*, naslovivši ih jednostavno *Umjesto pro-slova*:

*U toku žića, u buri djelā
Ja lebdim ko kob,
Tkam dolje i gore!
I porod i grob,
To vječno more,
Promjenljivo tkivo,
Sve što je živo:
Na jurećem razboju vremena sâm
Božanstvu ja živu haljinu tkam.*

Ovaj ulomak iz *Fausta* zorno svjedoči i o nastojanjima samoga autora Tičića; i on tka stihove svojega svijeta, svoju doživljajnu tapiseriju sonetnog vijenca: *aktivnošću uma životnoga veza* (str. 7.).

4.

S optimizmom i nadom pjesnik vjeruje u bolje sutra, ali to bolje sutra može biti samo uz osobno zalaganje, pregalački rad, plemenite snove. U volji optimizma mora postojati stalan rad. Treba

---

vrić. Naklada Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne; Mostar, 2014.
³ J. W. Goethe (28. 8. 1749. – 22. 3. 1832.): najveći njemački pjesnik, jedan od simbola kreativne genijalnosti svjetske kulture, najviši predstavnik književnog klasicizma...

otkrivati i treba tražiti, težiti određenom cilju. Imamo život. Ali, što je život bez snova? Ne će ispunjavati naše potrebe za lijepim, za kulturom, a samim tim niti obdaren umjetnik, ako nema volju, ne će prenijeti ljepotu na druge. Njegov cilj će postati isprazan. Bez pozitivne energije ne prenosimo opći optimizam koji nam je potreban, jer tako postajemo povučeni sentimentalci. Filozof je rekao: *Bolje je veselo čudovište od dosadnog sentimentalca*⁴. Osnove za život svakome biću je dala majka zemlja, a duševnu širinu i sentiment imamo božanskim darom nadahnuti. Moramo ga prepoznati, baštiniti i nastojati oplemeniti za sebe i buduća pokoljenja. Ako naš cilj nije takav, onda je isprazan.

5.

Težeći višem, uzvišenijem i ljepše oblikovanom, slikovnom i umnije predstavljenom, već smo na putu volje Njegove. Ako smo ljudi, budimo svjetionici naše sudbine, ne njezin usud i nespretni pratitelj. Znajmo se oduprijeti nedaći. Pokažimo da smo to što jesmo. Ne dopustimo sudbini da nas sakrije iza zavjese. Pozornica je naša i mi smo glavni glumci. Izgradimo svoju životnu ulogu: *upornim strpljenjem i vlastitom moći* (str. 11.).

6.

Rad je spasonosna opcija čovjekovog djelovanja, bilo u kojem smjeru humanosti, a onda se, otkrivajući ljepotu, nameće razum-

⁴ Alessandro Manzoni (Milano, 7. 3 1785. – Milano, 22. 5 1873.) bio je talijanski pisac. Započeo je kao neoklasicist i pjesnik jakobinskih ideala. Na njega i njegov književni razvoj bitno je utjecao boravak u Parizu. Roman *Zaručnici* je reprezentativan talijanski povijesni roman u kojemu je sadržano historijsko iskustvo talijanskog naroda. Objavio je: Svete himne, Peti maj, Mart 1821., Fermo i Lucija, Trijumf slobode. Motrišta 2010, br. 53. Str. 161.

skim idejama koje ne poznaju predaju. Takvim djelovanjem pjesnik je siguran kako će stići do svojega cilja: *bljeskavom ljepotom začudnih obzora* (str. 13.).

No, može li se uvijek razumski? Što s talentom i stvaralačkom energijom koja se javlja eksplozivno i snovito, iz koje izvire ne-osporan talent? Može li se energija talenta zaustaviti u trenutku kada je već eksplodirala: riječju, stihom, pjesmom; blistavom mišlju?

7.

Osvješenje i razvoj misli vidljivi su u sonetu V. Napor je očigledan, za svakoga tko želi postići blistav uspjeh. Budno stanje može učiniti korekciju već rečenoga, napisanog, ali sam stvaralački čin je spoj inteligencije, znanja, lucidnosti, niza slika koje pjesnik oblikuje riječima, a onda nastaje čitanje rada kao tuđega teksta, brusi se, dotjeruje za što upečatljiviju blistavost: *čudeć se čudima što daju milotu* (str. 15.).

Uspon umjetnosti potreban je svakom čovjeku. Najokorjeliji ubojica ima u sebi strast za ljepotom koju je pokvarila kriva strategija kušnje; jer se nije imalo snage prekinuti joj tijek. Pustivši zloradost kušnje, bez kontrole, čovjek se odvlači u zločin. Poslije dolazi otrježnjenje i priznanje. Upravo od takvoga slijeda kušnje pjesnik odustaje na vrijeme, kontrolira ju i oblikuje kao humanu vrijednost.

8.

Put sunca je pjesnikova staza k uspjehu. Taj put omogućuje vjekovječne tajne. Na kraju tajna vidljiva je ljubav kao kruna pregalačkog rada i vjere u uspjeh. Može li dosjetka zamijeniti lucidnost ili mora nastupiti određena sprega, simbioza, prožimanje dosjetke i lucidnosti kako bi se postigao blistavi učinak? Pri tome

ideja mora biti jasna, blistava, dostupna u doživljajnom svijetu čitatelja: *protokom ideja koje čine bitno* (str. 17.). Ovdje treba spomenuti kako pjesnik ostvaruje nametnutu mu ideju ne čineći velike odmake ili varijacije, valove koji oslikavaju gubljenost. U svemu je vidljiva pjesnička, književna načitanost, poznavanje forme soneta, sonetnog vijenca.

9.

Može li suvremeno, elektronsko doba izbrisati želju za pisanjem soneta? Pjesničke forme se javljaju, traju u nekim oblicima i kod nekog autora a da to i nismo ustanovili kao činjenicu. Ovdje to nije slučaj. Pjesnik jasno iznosi svoj naum: ostvariti ideju kroz formu soneta. I uspijeva u tome: *stog se pustit ne da mrtvilu ni trena* (str. 19.). Mnogim blistavim pjesnicima sonet duguje dugovječnost, a dobra tradicija se ne napušta lako, nego se teži dostići u mjeri mogućnosti. Novo vrijeme nudi drukčiji izraz, koji se ne smije zanemariti, ali sonet još uvijek zadivljuje ritmom i svježinom velikih majstora. A velikih majstora soneta imamo i danas, u suvremenom, elektroničkom dobu: *mudrosnom datošću povoljnih ishoda* (str. 19.). Upravo je mudrost ta metafizička danost razvoja misli kako bi ideja ugledala svoje materijalno tijelo u obliku pjesme, soneta; što pjesnik i čini.

10.

Rekli bi kako se pjesniku osmjehnula sreća, javila se zvijezda koja je pokazala put. Međutim, ništa se ne dešava samo od sebe. Pjesnik nastoji, pjesnik gradi, pjesnik ostvaruje zacrtani cilj. Njegov rad je mukotran. On vjeruje u volju njegovu; u pomoć kako bi nadahnuće omogućilo valjan stih; kako ne bi uzaludno tragao za riječima, stihom, rimom, pjesmom, vijencem soneta ovjenčanim *Magistralama: ozarenih misli svesrdnih nestora* (str. 21.).

Ovdje se potvrđuje moje gonetanje o dugovječnosti soneta, koji i nakon svega opstaje. Baš kao u mitologiji Nestor⁵. Ipak, ovdje se ne govori izravno o liku, nego o alegoriji koja svjedoči dugovječnost. Kako i stoji u stihu. Tako su nestori svi sljedbenici forme soneta. Zahvaljujući njima sonet opstaje, sonet je živ.

11.

Ti pregaoci, neraskidivi i neumoljivi zaljubljenici u sonet još traju, a dok oni traju kroz svoja nastojanja, traje i forma soneta. Utabani put je najsigurniji put i najbolji pokazatelj pravca kojim treba ići. Strogo ograničen normom, sonet nosi svoj pečat, svoj prepoznatljivi lik iz kojega odašilje poruke putem vjernih čitatelja. U svemu je presudna ljubav: *nošeni ljubavlju što nevolje tare* (str. 23.). Put je to i uljudbe, životne škole, razumijevanja i visokih ocjena valjanosti putem kojih se sluti uspjeh, a ima tegoba težih i od groba. Ipak, sonet ostaje u ledenoj svjetlosti elektronskih medija.

12.

Kompaktnost soneta nije dopustila trajan rasap forme. Pokušaja ima, ali je malo autora koji su valjano oblikovali nešto što slični sonetnoj, tradicionalnoj formi, kako bi bilo drukčije, a ipak se moglo nazvati sonetom. Kako opstati na mjestu: *gdje se množe kretnje klasnih razdioba* (str. 25.). Ako možemo reći o suvremenom načinu pisanja, slobodnoj formi, onda nedostatak rečeničnih znakova daje određenu slobodu formiranja misli kako to osjeća čitatelj, interpret ovih soneta koji nemaju rečenične znakove. Dopusšteno je i tako, kao i podržavanje vlastite misli kako bi se re-

⁵ Nestor, koji je naslijedio vlast u Pilu i proslavio se kao najstariji ahejski vođa u Trojanskom ratu. – Atenski plemeniti rodovi i jonski gradovi (npr. Milet) dovode se u vezu s Nelejem. (Hrvatska enciklopedija).

klo određeno za sve buduće interprete. Ono što pjesnik poštiva u ovim sonetima, to su akcentni znaci. Oni određuju naglasak, smisao i značenje određene riječi.

13.

Prateći pjesničko stvaralaštvo kroz povijest, pjesnik pronalazi smisao i želju: *osjećajnom žudnjom kamena mudraca* (str. 27.). Naša želja raste za svakim pomakom uspjeha, napinjemo se, trudimo, ustrajavamo i nadamo uspjehu. Neumitno, vrijeme čini svoje. Mnogi ne uspiju. Oni koji se uspiju približiti uzorima, sretnici su. Ponosni su oni koji uspijevaju nadmašiti svoje učitelje. Takvih je samo mali broj, ali veoma značajnog, povijesnog opusa. Njih bilježi povijest kao genije. Ipak, treba pokušavati, treba težiti k savršenstvu. Savršenstvo je radost. Savršenstvo je popudbina koju ostavlja umjetnik i nakon smrti. Vječan je u svojim djelima; u svom djelu, u pjesmi, u stihu. Tome se mora težiti. Izgubljen je svaki umjetnik kojeg ljubav ne vodi do savršenstva. To što nije stigao, volja je Njegova.

14.

Kako izaći iz zamke prosječnosti ili precijenjenosti? U svemu treba ostati svoj, a dosezi su intuicija, umješnost, znanje, sklad misli jasno izraženih: *potrebno datih u poveznom lancu* (str. 29.). Svaka karika u tom lancu mora odgovarati skladu cjeline: i čvrstoćom, i formom, i ljepotom, i jasnom porukom. Tek tada je to lanac, vijenac u strogoj formi sonetnih nastojanja da se ideja opjesmi kroz tako strogu formu. Takav pjesnički uradak nazvan je i *božanskim pjesništvom*. Ne zato što slijedi ekstatične opsjednutosti božanskim silama, nego zbog sklada iz kojega se ostvaruje potpuna zaokupljenost i predanost pjesničkoga iskustva i umne razboritosti. Kada je po srijedi razboritost i stroga forma, onda se

moramo upitati kako funkcija zajedništva ostvaruje tako smion i skladan pjesnički ostvaraj. Upravo u tome i jeste izazov za sve one koji su se odlučili za formu soneta kao svoj pjesnički izraz. Kao da je unaprijed predodređen za izabrane?

15.

Pjesnici su oduvijek spremni na izazove. Oni nikuda ne idu ravnodušno. Koračaju u vatri ljubavi kako bi otkrili ljepotu i pokazali svijetu kako vide drukčijim očima, kako vide ono što obični ljudi ne vide. Oni nisu prolaznici. Oni su promatrači sudbina i slikari proročanskih preobrazba. Zato nose vječiti križ nad svojim stihovima. Strepe i mole. Nadaju se. A kada uspiju: *ko feniks se dižuć u preteškoj mucu* (str. 31.).

Slatka je muka ako se ideja dovede do kraja, pa i ne bila blistavo dovedena do trona.

16.

Gradeći život, ne živeći ga prolaznošću nego stvaralačkim naporom, pjesnici opravdavaju svoje poslanje na zemlji. Iz općeg prelazimo u vlastito ostvarenje pjesnika Ante Tičića čiji je napor vrijedan pozornosti. On zna što je sonet, sonetni vijenac i što takva forma traži od pjesnika. On nije puki zanesenjak u tradicijsku formu, nego istinski znalac pisanja pjesme, pisanja sonetnog vijenca u kojemu su mnogi pogubili konce. On svoje pletivo pleće do kraja držeći u rukama sve konce kako bi ostvario određenu ljepotu. Ta ljepota je njegova: *s gledišta vječnosti uljudbenih težnji* (str. 33.).

17.

Magistrale nude konačno idejno rješenje: *Naše su nade kao vjekovni znamen (...) Ozarenih misli svesrdnih nestora.* (str. 35.).

Jasno je kako je pjesnik ostvario idejno-estetski cilj i pridodao svoje ime uspješnim pjesnicima sonetne forme, sonetnog vijenca, značajnoj školi zadarskoga književnog kruga, čiji je utjecaj i umjetnički doseg daleko izvan granica dragoga im grada.

Literatura

1. Čubelić, Tvrtko: *Književni leksikon* (Osnovni teorijsko-književni pojmovi i bio-bibliografske bilješke o piscima; treće, nadopunjeno i prošireno izdanje). Zagreb, 1972.
2. Jelušić, Božica: *Rukavica soneta* (Mala knjižnica DHK). Gl. ur. Borben Vladović. Društvo hrvatskih književnika; Zagreb, 2005.
3. Lovrić, Fabijan: *Horusov sraz* (soneti, knjižnica *Suvremenici*). Ur. Ivan Sivrić. Naklada Društva hrvatskih književnika Hercege Bosne; Mostar, 2014.
4. Milićević, Nikola: *Sonet u krugu* (Nagrada *Goranov vijenac*). Ur. Tea Benčić. Tipex; Zagreb, 1998.
5. *Motrišta* (časopis za kulturu i znanost) 2010. Ur. Miro Petrović. *Motrišta* br. 53, glasilo Matice hrvatske Mostar; str. 161.
6. Mrkonjić, Zvonimir: *Sonet sonetom*. Ur. Marijana Rukavina Jerkić. Stajer-graf; Zagreb, 2005.
7. Paljetak, Luko: *Lapadski soneti Iva Vojnovića*. Ur. Božo Biškupić. Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Nakladni zavod Matice hrvatske; Zagreb, 2002.
8. Prešern, France: *Sonetni vijenac i druge pjesme* (4. izdanje, 1985.). Odgovorna urednica, Amira Idrizbegović. Veselin Masleša; Sarajevo, 1985.
9. Shakespeare, William: *Soneti* (Zlatna knjiga). Prijevod, predgovor i bilješke, Mate Maras. Ur. Milan Osmak. Varaždin, 1996.

10. Solar, Milivoj: *Rječnik književnog nazivlja* (Izabrana djela). Ur. Nataša Polgar. Golden marketing i Tehnička knjiga; Zagreb, 2006.
11. Solar, Milivoj: *Književni leksikon* (pisci, djela, pojmovi) / Drugo prošireno izdanje). Gl. Ur. Romana Horvat. Matica hrvatska; Zagreb, 2011.
12. Stamać, Ante: *Crne rupe, mračni soneti* (Biblioteka *Perun*, knjiga V.). Ur. Anđelko Novaković. Školske novine; Zagreb, 1995.
13. Šoljan, Antun: *100 najvećih djela svjetske književnosti*. Ur. Antun Šoljan. *Stvarnost*, Novinska izdavačka kuća; Zagreb, 1970.
14. Tomičić, Zlatko: *Božanski soneti* (Knjižnica pjesništva, knjiga 4.). Knjiga tiskana uz pomoć zaklade hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu; Zagreb, 2003.
15. Visković, Velimir (Gl. urednik): *Hrvatska književna enciklopedija*. Svezak 4. od S-Ž. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2012.

Mrežne veze:

1. www.enciklopedija.hr,
2. <http://umjetnostrijeci.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2014/07/2009-1-2-002-Mrdeza Antonina.pdf>
3. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/2184/1/TRI%20PJESME%20I%20TRI%20PTICE%20LUKE%20PALJETKA.pdf>
4. <http://www.cesky-jazyk.cz/zivotopisy/johann-wolfgang-goethe.html>
5. <http://www.spisovatele.cz/johann-wolfgang-goethe>

Ivan SIVRIĆ

DUHOVNA LIRIKA KAO MOLITVA

Vlado Lončar: *Isus u Hercegovini* (iz duhove lirike),
Vlastita naklada Zagreb 2015. 20 cm str. 220.

Tko je fra Vlado Lončar? On nije poznato ime ni u književnim krugovima, ni u kulturnoj javnosti. Zato je uputno reći nekoliko riječi o autoru knjige koju predstavljamo u ovome prilogu.

Na klapni korice sažeto piše da je rođen u hercegovačkim Vinjanima, 13. kolovoza 1944. i da je hrvatski svećenik franjevac i pjesnik. Školovao se u Vinjanima i Posušju, Sinju i Dubrovniku, bogoslovne nauke je studirao u Visokom, Sarajevu i u Trentu u Italiji. Teologiju je diplomirao i postigao licencijatu u Fribourgu u Švicarskoj. Za svećenika je zaređen 1970. u Italiji i kao svećenik-franjevac djelovao je u Drinovcima, Posušju, Rakitnu, Vitini, Mostaru, Širokom Brijegu i sada na Humcu kod Ljubuškoga. Povremeno je objavljivao članke i pjesme pod svojim imenom ili pseudonimom. Do sada je objavio zbirke pjesama: *Žedna zemlja*, HKD Napredak, Split, 1995.; *Portret Božji*, Matica hrvatska, Posušje, 1999.; *Ave Croatia*, HKD Napredak, Zagreb, 2003. Također bavio se prevodjenjem te je s talijanskog preveo *Sveti Franjo i njegovo vrijeme*, Berardija Rossija.

Elementarni podatci o knjizi su da nosi naslov *Isus u Hercegovini*, podnaslov, *Iz duhovne lirike*, Vlastita naklada, Zagreb 2015. Djelo ima 224 stranice (21 X 13cm) skupa s pogovorom koji je napisao don Ilija Drmić, ilustracije su u razdjelima knjige, a

CIP je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Nije jednostavno odgovoriti na pitanje kome je knjiga namijenjena. Čini se da nema strogo definiranu ciljnu skupinu kao što inače pjesme nemaju, nego su namijenjene svima koji vjeruju u moć riječi i koji se uzdaju da će ona i „gvozdена vrata otvoriti“. Kako je riječ ekskluzivno o duhovnoj lirici, onda prihvatimo da su pjesme namijenjene u prvom redu onima koji polažu nadu u svrhovitost ljudskoga života koja završava u Bogu.

Sam naslov djela lijepo korespondira sa sadržajem knjige. Naslov *Isus u Hercegovini* i podnaslov *Iz duhovne lirike* nije doduše na suvremenoj liniji *maestarem* pogona, ali jest trajno aktualan s obzirom na karakter podneblja gdje su pjesme nastajale i smisao poruka koje iz stihova proizlaze. Neki drugi naslov, recimo, ne bi tako upečatljivo asociirao na velikog hrvatskog pjesnika Nikolu Šopa i njegov pjesnički doprinos, a sam sadržaj knjige potiče misao na tajanstva zrelih pjesničkih i uopće umjetničkih iskustava brojnih drugih velikih autora.

Odmah trebam reći kako autora možemo cijeniti kao zrela pisca koji svoj umjetnički naboj iskazuje na osobit način. Jasno se razaznaje da njegova poezija nije rezultat neke rasonode, nego se doživljava kao ishod trajne i predane vjere koja je prostorno neograničena i vremenski trajna. Ovo djelo računa s indikativnim, ali i optativnim glagolskim načinom, dakle, označivanjem procesa, djelovanja, zbivanja, stanja itd.

Knjiga, međutim, ima stanovitu strukturu u kojoj se razvidno pokazuje da autor suvereno upravlja svojim djelom. Stoga predstavimo njezin sadržaj i raspored.

Knjiga je raspoređena u sedam ciklusa: „Ekstaza“ (25 pjesama), „Isus u Hercegovini“ (18), „Križ“ (10), „On nije umro“ (18), „Duša i svijet“ (22), „Bože, nauči me“ (19) i „Kraljica svemira“ (6), ukupno 118 pjesama. U prilog prosudbi da pred sobom ima-

mo ozbiljno djelo vrijedno pozornosti navedimo prvu pjesma u knjizi iz I. ciklusa „Ekstaza“ („Cui Bono“, prijevod: Čemu Bonaventuro) koja odgovara na pitanje čemu stremi pjesnikovo za-
laženje „iz vanjskog svijeta u dušu, / U slike duše i njezine najintimnije kutke“. Dakle, autora kao i svetog Bonaventuru „goni oštre inteligencije duh“ da donese „Božje svjetlo“ onima koji su u tami, i koji ne umiju sami naći Boga u svojoj duši. Autor ne traži slavu svoju, već Božju, kako ga je učio i brat Franjo, – jer „Moj Bog – je sve moje“ – jer

*...slabim ljudima treba
Milost Božja i pomoć Neba
Da nam otvori uši duše za sluh
I nutarnje oči za vid,..*

i da „Čovjek tako nađe: / Istinski raj“.

Bilo bi preambiciozno upustiti se u pomnu interpretaciju „Ekstaze“ kao i ostalih ciklusa u knjizi. Zato, zadržimo se na nekim dijelovima za koje smatramo da su točke oslonca za taj ciklus (ali i ostale), ne bismo li tako uokvirili zasad I. ciklus pjesmom „Cui Bono“, koja nagovještava stazu kojom će knjiga ploviti i pjesmom „Tiha noć“ koja izražava smiraj stihom „Večeras se čudo veliko zbililo: Veliki Bog i malo Dijete se rodilo“. Zapravo, središnja je pjesma cijeloga ciklusa „Ekstaza“ posvećena sv. Tereziji Avilskoj (mističarki, književnici, svetici i reformatorici redovničke zajednice karmelićanki).

„Isus u Hercegovini“ je prva pjesma II. ciklusa koja oslikava ambijent Hercegovine i karakter hercegovačke vjere, zemlje u kojoj ima kamenja puno, i u kojoj je „zemlja tanka“. U toj zemlji žive radišni ljudi koji vole svog Boga, čije srce Njemu „ko udoban krevet stoji“. Pjesma je ovdje molitva koja ima dvostruku snagu u kojoj se pjesnik sav predaje svome Isusu. U njegovim očima „...Vidi(m) otvorenu vječnost“, i pjesnik kao mali mrav

prosi od Isusa „Da me ne satre zrno / Veće od mene“, jer „Moj Isus me voli“, „Isus brat i Bog moj“, a na drugom mjestu

I ćaća, i did,

I sva moja braća

... Rvati i katolici su bili.

Posebno je istaknuto značenje Velikog četvrtka kao motiva i kao vremena kada je autor bilježio svoje impresije. U njima se prepliću stradanja u minulom ratu kao gorki nemiri i zrnevlje „Pravedne krvi“ iz koje će niknuti novi cvjetovi što će vratiti „... mističnu slobodu / našim budućim / Velikim četvrtcima“, ili će nas primorati na nužnost križnoga puta zbog „Njihova licemjerja i sužanjstva“ koja je Isus morao proći da bi uskrsnuo.

Ciklus „Križ“ u svome mističnom značenju ne skriva motiv i ideju križa koja obilježava sve bliske duše što se protive bezdušnicima i mučiteljima. Osobito je dojmljiva pjesma „Ispovijest vjernog psa“ u kojoj se on obraća zajedničkom Bogu, Gospodu, da oprostí „Nezahvalnost čovjekovu“ kako ga u vječnosti ne bi progonila nezahvalnost. Inače Križ prevladava i u Dalekoj planini i „On je put / Boga k čovjeku / i čovjeka prema Bogu“, a smisao je života u Križu i pjesnik ga s mukom nosi, pa ipak kliče „Zdravo Križu“.

Četvrti ciklus nosi naslov „On nije umro“. Ovdje se opjevavaju motivi i odnos prema smrti i umiranju, predvidivost kraja života i smisao mističnosti smrti, na način kako ih pjesnik doživljava i prihvaća kao neminovnost odlaska s ovoga svijeta „Između živih / Među mrtve“. Zvono, naime, zvoni svakome i to je *memento mori*, neizravna poruka koja se mora imati na umu u svakidašnjoj životnoj dinamici. Ali pjesnik jednostavno zna da će svijet i dalje postojati, kakogod ga svi shvaćali, trpjeli ili uživali u vrijeme života. On osobno znam da će se sve promijeniti: „Ne će mi trebati zemlja – / Jer ja ću biti prah“... „Ne će mi trebati ni snaga ni slava, / Niti ću od smrti imati strah“:

*Kad Umrem
 Bit ću u Bogu svom!
 Postat ću potpuno, potpuno drukčiji.
 Sve će se moje preobraziti u Njegovo sve,
 I ući ću u Njegov
 Dom...*

U petom ciklusu raznorodne teme slijede gotovo isti motiv duhovnosti koji je prevladavao u prethodnim ciklusima. Ovdje se međutim interes pjesnika proširuje ili produbljuje na ona polja koja su manje opjevana u prethodnim pjesmama i ciklusima. Pjesnik ne izbjegava granična pitanja čovjekova postojanja, suočava se s njima puninom svojih impresija i odgovara na njih: svojim umjetničkim Spoznajama, svojom Ispoviješću, svojom Molitvom i cijelim životom. Kao i u prethodnim ciklusima Bog je Odgovor na sva putovanja i stranputice Svijeta na koja se pjesnik i čovjek upućuju i na kojima zastranjuju, u snu i javnosti. No lijepa pjesnikova gesta svojim umjetničkim habitusom bezuvjetno izražava zahvalnost Bogu jer njegova „duša ima uši“, ne grube i gluhe, „Već uši – / Za uzvišene / I nebeske duh(ov)e“.

„Bože nauči me da Te ljubim“, naslov je VI. ciklusa koji je u cijelosti posvećen svevišnjem Bogu. Čovjek se u svojoj mucij putem mnoštva pristupa upinje, a Bog se pokazuje u mnoštvu oblika. Čovjek obitava u svom nedostatnom znanju i nesavršenosti, a Bog u mnoštvu znakovlja koje se može prepoznavati kao sklad, harmoniju, blagohotnost; blizine i trajnosti, pravednosti i jednakosti, istine i dobrote, ljubavi i iskrenosti... Slijedi opomena: „Moj Bog nije tvoj bog“. Jer

*Ja žalim što svog Boga ne slušam;
 I to zovem grijehom.
 A ti svog boga proklinješ kad on tebe ne sluša
 I to zoveš neuslišanom molitvom.*

No pjesnik moli da njegov Bog postane „tvoj Bog“ i da se svijet našom zaslugom i u Bogu promijeni. Pjesnikova ljubav prema Bogu jest sapeta neznanjem, ali on ipak ustrajno traži da ga svevišnji nauči ljubavi, unatoč neznanju. On zasad Boga vidje u sunčanom traku, u sjaju zvijezda u mraku, „...u zelenoj boji Geranijeva lista / I u latici/ Geranijeva cvijeta / i drugim čudima ovoga svijeta“.

Sedmi je ciklus posvećen Kraljici svemira. Motiv je Gospa, neki put Karmelska, nekad Lurdska, drugi put Širokobriješka, vječno Kraljica svemira ili posebno Majka koja je ljepša od sveg stvora. I u ovome se ciklusu kao poticaji za pjesmu vide gotovo svakidašnji događaji iz kojih se kristalizira pjesma kao odsjaj prikazane ljepote u pjesnikovoj duši. Tu su rožatska procesija, Lurdska Šilja, plavi nebeski svod na Širokom Brijegu ili pak, hvalospjev majci iz hebrejske tradicije. Ovim se ciklusom zakružuje cijela zbirka duhovne poezije što se čitatelju nudi kao izravan izraz pjesnikova srca i neskrivene iskrenosti.

Poslije pročitane knjige ostaje dojam o autoru kao pomno izgrađenom stilistu i vještom majstoru riječi i kompozicije. Ne stječe se dojam o njemu kao „zavičajcu“ koji je okrenut svome rodnom zemljopisnom podneblju, iako je do kraja jasno da se toga ambijenta ni na jedan trenutak ne odriče. On lijepo plovi svojim stihovima po univerzalnim pitanjima smisla i svrhe čovjekova bivanja. On piše bez napetosti i grozničavosti. Nema opasnosti da će zbog životne neizvjesnosti sve to nagrnuti u njegove pjesme kako je to inače slučaj s modernom poezijom koja se batrga gotovo redovito u nihilizmu ili nesmislu, od samoga motiva do definitivne izgubljenosti u prostoru i vremenu. Autor se ne odriče tradicionalnih pjesničkih forma (soneta, rima) kojima ovjerava svoje umjetničko opredjeljenje. On je svoje obrazovanje pustio da se izrazi i na ovaj način, jer vidljivo je gotovo iz svake pjesme s čime je na vlastitom odgojnom putu napajao svoj svjetonazor i

svoj umjetnički habitus. Zato njegove pjesme kroz široka vrata ulaze u susjedstvo s brojnim antologijskom pjesmama hrvatskih i drugih autora, neke su pak stjegonoše povratka pjesništva u svoje prirodno stanište.

Napokon, mora se reći ono što se inače redovitom čitateljstvu u posljednje vrijeme izbjegava reći, a trebalo bi. Poezija nije ni nastala kao razonoda kojom bi se dokoni čitatelj ugodno zabavio, a ni danas nije samo praćenje „tijeku svijesti“ (reducirano bulažnjenje o svemu što „piscu“ u tom trenutku padne na pamet). Ovdje vidimo kako je pred nama osobit odnos prema svijetu koje nastoji biti putokazom u svakovrsnom osjećanju života. Duhovna poezija u tome ima svoje mjesto i ona može biti i neka je ona okrjepa što pomaže ljudima da izdrže na njihovu kakvom takvom putu

I ova duhovna poezija ima na umu sve probleme, sve zablude i propuste, koje danas možemo vidjeti u teoriji i filozofiji, povijesti, pravu, ekonomiji, kulturi, čak u stripu, probleme početnika, nestručnjaka i svih zvanja od školarca do akademika te zanimanja od inženjera do vodoinstalatera, u kojima vrijedi opće načelo poznato iz glazbene industrije da se u pravilu kompilira sve i svašta (kao, svi sve znaju) kada se više nema što kazati, a želi se još malo zaraditi. Suvremeni svijet bi u toj industriji zabave želio da se sve to skupa završi *happy endom*. Ali ne će ići. Današnjem svijetu je od vjere uglavnom ostala vjera u spas. Neki autori kažu da je ta vječna nada kroz povijest imala osobitu dinamiku koja se pretežito pokazivala kao napuštanje te vjere. Suvremeni je Zapad (za čijim blagostanjem težimo) pokušavao naći spas u mitovima (stari Grci), zatim vjeru u spas religijom (srednji i novi vijek), pa vjeru u spas znanošću (prosvjetiteljstvo), nakon toga vjeru u spas tehnologijom (i to je propalo nakon Titanika i Prvog svjetskog rata), nakon toga vjeru u spas umjetnošću općenito i konačno vjeru u spas profitom (post-globalizacija). Na pomolu je napuštanje

vjere u bilo kakav spas (kako je to poredao Krkač). Tako cijene suvremeni dominirajući poslovični pesimisti.

Duhovna poezija kao izbor na koji bismo se mogli osloniti nudi stanovitu nadu pod uvjetom da prihvatimo onaj iskon iz kojega i ona izvire. Nakon silnih stranputica u kojima se u poeziji nastojalo stilom ili samim izrazom pronaći smisao i svrha djelovanja i postojanja na ovome svijetu danas, mi u Hercegovini, sklonjeni od velegradske buke i silnog tempa civilizacijskoga, imamo priliku za pomirenje sa sobom i s Bogom. Tako sam shvatio poruke autora knjige duhove lirike *Isus u Hercegovini* koju vam od srca preporučujem.

Ilija DRMIĆ

“O LJEPOTO, TAKO RAZNOLIKA, / I TAKO RASUTA U BIĆIMA“

Nakon pomna i višekratna čitanja izbora iz duhovne lirike s naslovom *Isus u Hercegovini* čovjeka, pjesnika, redovnika i svećenika fra Vlade Lončara pruža mi se prilika da kratko ispišem svoje prve impresije.

Pisati poeziju nije moguće bez nadahnuća ili inspiracije. Sam pjesnik fra Vlado u tom smislu zna podsjetiti svoje čitatelje u više navrata. No, najbolje o tome govori pjesmotvor s naslovom *O dođi, Duše*, čiji dio ovdje donosimo:

O dođi, Duše, zovem Te!

Dođi u moje sićušno srce –

Da veliko postane!

Dođi u zakutke uma –

Da prosvijetljen budem!

Dođi u tijelo – da ga obuzme mir!

Dođi, Duše, zovem Te!

Ovo se može shvatiti i kao molitva, zaziv Duha Svetoga da pomogne svojim nadahnućem u ovome velikom djelu stvaranja pjesama (grčka riječ **poeo, od toga poezija**, – hrvatska **stvaram**), kojima se otkrivaju vrata svega postojećega u tropletu: Bog, Svijet, Čovjek! U strogom pjesničkom smislu ovo je invokacija kojom se moli Duha Prosvjetitelja da pritekne u pomoć pri razbuktalom nadahnuću kako bi se dogodilo pravo djelo, kao što na po-

četku svoje *Judite* pjeva Marko Marulić: „...zato ću moliti, Bože, tvoju svitlost, ne hti/j mi kratiti u tom punu milost.“ Tako i Vlado veli: „Dođi u zakutke uma – Da prosvijetljen budem!“

Moram odmah nakon ovoga reći da sam s radošću i znatiželjom odavno čitao pjesmotvore fra Umberta Lončara kao i ovoga franjevca Vlade, koji su obojica rodbinski povezani i rodnom iz Vinjana, te su u moje izboru ušli njihovi stihovi u knjigu Stjepana Galića *Vir – Nepresušno vrelo, Povijest župe sv. Jure u Viru (1871. – 2001.)*, objavljenu 2001. god. Fra Vladina *Vinjanska onomatopeja* i fra Umbertova pjesma *Trešnje u mom selu* ječe i danas novom svježinom poetskih tonova u mojoj duši, u moje srcu i umu, a uvjeren sam da ih nose u memoriji i mnogi drugi. S vremenom sam nadopunjavao poetski i duhovni doživljaj čitanjem pjesama iz kasnijih njihovih stvaralačkih razdoblja, a pogotovo sam sada ovom stihozbirkom koju je Vlado Lončar naslovio *Isus u Hercegovini*, oduševljen svojim Gospodinom, ponesen svojim uzorom Franjom Asižaninom i drugim svecima, te napose Onoj kojoj se ne može nadiviti zbog njezine ljepote, kojoj u čast posvećuje završnu pjesmu ove stihozbirke.

U ovoj zbirci, koja je nastala kao izbor iz većeg pjesničkog opusa, što je u biti vlastita antologija (grčki *antos* hrvatski *cvijet*) imamo obilje lijepih pjesama koje oertavaju prostor Hercegovine, u kojemu se kreće ovaj naš pjesnik, kao i njegov unutarnji razgovor, dijalog – dialogos rekli bi Grci, između pjesnika, odnosno njegova lirskog subjekta i Boga (Oca, Sina i Duha Svetoga), zatim između njega i svetaca, napose siromašnoga bogataša sv. Franje Asiškog s čijim redovničkim habitusom i habitom i nezbrisivim svećeničkim pečatom (sfragis) služi kao duhovni pastir Crkvi u Hercegovini, odnosno Crkvi Presvetoga Trojstva u ovome svijetu i kozmosu, svemiru, potom razvija svoj duhovni solilokvij sa samim sobom i svime uokružuje sebe u duhu svoga duhovnoga Oca: s ljudima, biljkama, životinjama, stvarima, baš

sa svime što je tijelo, duh i duša, što je grijeh, život i smrt, te ono što slijedi nakon toga famoznoga thanatosa ili „sestrice smrti“ i ovozemnoga viđenja, ekstaze (od grčke riječi *ekstasis* – stanje u kojem je doživljaj natprirodnog zanosa, osjećanje beskrajne radosti i blaženstva, najviši stupanj ushićenosti) lijepoga, dobrog, svetoga, jednoga, istinitoga s čime se valja dostojno susresti s onu stranu ove vidljive stvarnosti, tj. u metafizici, transcendenciji, o čemu su govorili, primjerice, Aristotel, Augustin, Toma Akvinski i Bonaventura. Ukratko se može reći da je poetsko promišljanje Vlade Vinjanskog na razini egzistencijalističke misli o Bogu, Čovjeku i Svijetu, te da je u njoj neslomljiva i neuništiva nada, vjera i ljubav nikakvim oružjem bijega od Boga, a sve je u poetskoj formi i maniri hrvatskih pjesnika od najstarijih vremena, hrvatskih „začinjavaca“, među kojima je i spomenuti Marul, pa do danas, te u poetičkom umijeću onih davnih klasika Rima i Atene.

Evo jednoga djelića njegove poezije iz pjesme *Rasuti cvjetovi ljepote (Oda ljepoti)*:

*O Ljepoto, tako raznolika,
I tako rasuta u bićima,
Kako nas slatko pogađaš,
I čas svaki, drukčije i drukčije,
Ugodno nas naslađuješ.*

Poezijom se izražava divljenje i čuđenje nad stvorenjima, počevši od samoga sebe, kojega je Bog čudesno satkao u majčinoj utrobi, kao što je činio i sv. Franjo. Cijela mi se zbirka dojmila pod tim vidom, a evo za dodatnu ilustraciju navodim samo dvije pjesme s naslovima: *Pitanje vodi* i *Sestrica voda*. Ovo je izvrsna Božja predstava ljepote koju je ovaj Pjesnik iz Hercegovine osjetio i zabilježio, ali i misaona poruka o skrivenome Bogu (*Deus absconditus*), o kojemu se pjeva i u biblijskim Psalmima.

Ivan Evandelist u prologu svoga Evandelja o Isusu iz Nazareta govori zboreći: *Iskoni bje slovo, slovo bje kod Boga, Bog bje slovo*, što je polazna poetska paradigma ovoga našega pjesnika, iskazana u pjesmi *U početku bijaše Riječ*, zaogrnuta habitom Sveca poema o bratu Svijetu i Cvijetu, bratu Suncu i sestrici Smrti. Fra Vladi Hercegovačkom slovo je brat i riječ sestra s kojima se ustaje, s kojima hoda, živi, radi, misli, piše, diše, liježe, sanja slušajući zvuke Bure i tišinu Mora..., te s kojima će leći u svoj spokoj i probuditi se (Soba – Grob, opisi sobe i groba) u svome vječnome miru i neopisivoj ljepoti o kojoj je uvijek snio gledajući je u mrvicama u ovozemnoj zbilji unatoč estetici i etici ružnoga što se zna pojaviti i u najvećoj skladnosti svih Božjih stvorenja na što se ovaj Pjesnik osvrće snagom svoga poetskog govora i pjesničkoga sloga, jer sve je *Slog* za ovoga našega kamenoga pjesnika.

Čujmo barem koji od njegovih stihova kojima se potkrjepljuju prethodne rečenice, i to iz pjesme *Kad budem pod Zemljom (Mistična igra noći)*:

*Kad budem pod Zemljom
i kad budem zemlja ja,
I ne mognem više očima svojim
Gledati Mjesec drag,
Ni vedrinu neba,
Ti imaj lijep pogled za Mjesec –
Umjesto mene!*

*Kad budem pod Zemljom – kad budem zemlja ja,
I ne mognem slušati uhom svojim
Udaranje i buku čistog
I nezaboravnog vjetra – Bure,
Kroz prozirnu noć –*

*Ti pažljivo otvori uho, umjesto mene,
Za Burinu zanimljivu glazbu!*

Pa tako u većini svojih uradaka poetskoga nadahnuća, kojima uglavnom naslove stavlja po prvim polaznim riječima, pjeva u prvome licu (ich forma), ne da se uvijek poistovjeti s lirskim subjektima, nego da lakše dočara riječima svoje nadahnuće i svoju poruku, odnosno sveukupno drhteće stanje čovjeka od čeznuća za konačnim doživljajem (čovjek je ens tremens). No, ima pjesmotvora i u trećem licu (er forma) čija je poruka namijenjena drugima, makar se počesto ako ne i uvijek u pjesmi, u njezinu lirskom subjektu krije ovaj Pjesnik koji i sebe i druge uokrušce sebe lovi u apostolsku, pastirsku, pjesničku mrežu.

Valja reći da je ovaj naš poeta Lončar, koji se prezimenski protumačio u jednoj pjesmi s asocijacijom na proroka Jeremiju koji je bio kod lončara zbog vrča što će ga razbiti pred neposlušnim Jeruzalemcima govoreći potom o tom kao što je nemoguće ponovno sastaviti od krhotina onaj razbijeni vrč, tako će biti nemoguće sve nevoljno raspršene diljem svijeta vratiti na njihovo ozemlje, opisuje našu hercegovačku arkadiju i našu hrvatsku dubravu (prema grčkoj tradiciji Arkadija su prostranstva jednostavnih, priprostih i poštenih ljudi pastira, čobana; kao simbol nepokvarena i idilična života javlja se u povijesti književnosti tzv. *bukolička* / grčki boukolos, a hrvatski pastir/, *pastirska poezija u zelenim poljanama i dubravama*). Taj prostor ljepote i radosti blagoslivlja Isus Krist svojim božanskim blagoslovima, a napose ljude koji tu gledaju izlazak i zalazak Sunca, koji na tome krševitom tlu obitavaju i žive pijući vodu života zabadava, te naposljetku odlaze u one nebeske prostore što nadilaze svekoliki ovaj svemir odakle nam neprestance poruke dolaze da smo bili, da jesmo i da ćemo biti u Bogu (prema poeziji Janka Bubala).

Ovo tlo nazivamo Hercegovim, Hercegovinom, a ono je i Zahumlje, Hum, Humska Zemlja, humsko ili zahumsko tlo, grobno,

grebno tlo odakle se valja vinuti u zagrebni topos, zagrebni život, vječno stanište, trajno svetište, gdje je Ona koja je puna nebeskoga sjaja – naša Gospa (usp. pjesmu s naslovom *Ti si ljepša od sveg stvora (Najljepšoj od stvorova)*). Poput Petrarce u njegovu Kanconijeru završna pjesma pripada Gospi.

I naš Sion Zagreb ima s nama istu sudbu, jer je on unekako Zahum, a i njemu je potrebno uzletišta u zagrebni život, a kod nas također zagrebni, jer je u nas greb umjesto grob, ali uz to i grob i hum, sve je kod nas i za naše jedinstvo u duhu, u umu, u srcu. Upravo ovome tlu Isus je dao svoj blagoslov, a ovaj pjesnik svoju poetsku varnicu udarivši o tvrdo Slovo i stvorivši skladni poetski *Slog* uza zvuke Bure, da ostanem u dosluhu s našim hrvatskim Pjesnikom fra Vladom. Evo pjesme po kojoj je cijela zbirka naslovljena – *Isus u Hercegovini*:

*Gospodine, imaš gdje nasloniti glavu:
U Hercegovini ima kamenja puno!
Za dolazak Tvoj pripremit ćemo slavu;
I za govor Tvoj staviti na kamen runo.
Naša je zemlja vrlo tanka i tvrda;
Kraška polja, doci; ljetne vrućine i sunce;
Hercegovina je naša sva od brda;
Da Te pozdrave, zovnut ćemo i vrhunce.*

Svaki pomni čitatelj i ljubitelj poezije, stvaranja (Deus poeta est!), pronaći će u ovoj stihozbirci obilje lijepih misaonih uvida u zbilju i njezino okružje koje se kreće od ovostrane zbilje (imanencije), do onostranoga postojanja (transcendencije).

ROMAN O VIKTORU POBJEDNIKU, O NJEGOVU SAMOOSTVARENJU

Pogovor za roman *Biti Viktor* Miljenke Koštro

Spisateljica Miljenka Koštro (1964.) iz Vira kod Posušja, koja se našoj javnosti predstavila trima knjigama pjesama: *Cvijetnjak na kamenu* – 2003., *Miris vječne mladosti* – 2004., *Čarolija svitanja* – 2008., sada pred nas donosi svoj roman naslova *Biti Viktor*. Odmah valja reći da je pobrala simpatije čitateljstva u našoj maloj posuškoj i hercegovačkoj sredini, ali i onoj našoj široj hrvatskoj, pa i svjetskoj gdje su Hrvati, i tim svojim pjesničkim uradcima, a zacijelo će i sada osvojiti srca čitatelja i proznim djelom, svojim prvijencem romanom.

Roman (spis napisan pučkim *romanskim jezikom* za razliku od djela pisanih književnim latinskim jezikom) je zahtjevna najopsežnija književna forma. Korijene vuče iz Grčke i u svezi je s poviješću filozofije, a takav oblik iskaza pojedinih pisaca nazivan je pripoviješću o osobama. Najčešća tematika grčkih romana jest ljubav između muškaraca i žene ispriповijedana nadugo i naširoko (*per longum et latum*), često s lošim činjenicama rastave, pa onda s traganjima jednoga za drugim i konačno s krajem koji je okrunjen ponovnim zagrljajem i sretnim životom. Tako imamo Haritonov roman *Povijest o Hereji i Kaliroji*, zatim Ksenofontove *Efeške priče*, Longov pastirski, bukolički roman o pastirima *Dafnisu i Hloji*, tu su i *Etiopske priče o Teagenu i Harikleji* što ih je napisao Heliodor i priče o *Leukipi i Klitofontu* pisca Ahileja Tatija. Iz srednjega vijeka najpoznatiji su romani, koji su pohrvaćeni stilom i jezikom, *Tristan i Izolda*, *Aleksandrida*, *Rumanac trojski* i dr. Uzor klasičnoga romana jest roman *Bistri vitez Don Quijote od Manche* pisca Miguela de Cervantesa iz 1605. god.

Od naših romana spomenimo *Planine* Petra Zoranića, objavljen u Veneciji 1569. god., *Zlatarovo zlato* iz 1871. god. pisca Augusta Šenoae. U moderne romane pripadaju romani Dostojevskoga, Tolstoja, Marcela Prousta, Franca Kafke, Miroslava Krleže, Ive Andrića, Joze Laušića, potom Radice Leko, Ante Slave Bage i dr. Temeljne odlike romana jesu: čvrsta fabula, kronološki slijed događaja, dulje vrijeme radnje, jednostavnost; a kad je riječ o pripovjedaču, imamo sveznajućega pripovjedača u 3. licu, pripovjedača u 1. i 2. licu; od stilskih danosti navedimo monologe, dijaloge, strujanje svijesti, solilokvije, opise krajolika, likova, događaja... Romani po svome sadržaju dijele se na: društvene, obiteljske, psihološke, povijesne, pustolovne, ljubavne, viteške, kriminalističke, dječje, zatim humoristične, satirične, didaktične, herojske, sentimentalne, pa opet romane likova, zbivanja, društva, prostora. Prema metodi pisanja imamo lančani roman (stupnjeviti) gdje se priče kao dijelovi romana nadovezuju jedna na drugu, završetak jedne je početak druge i tako se stvara zaokružena cjelina, zatim prstenasti roman kada jedna uokvirena priča o određenom događaju stvara okvir unutar kojeg se pripovijeda cijeli roman, te paralelni roman u kojem se više priča razvija usporedno da bi se na kraju stekla određena cjelovitost, dok roman-rijeka obuhvaća ciklus povezanih romana. Prema temama imamo romane o Bogu, svijetu sa svim svojih zbiljnostima i čovjeku od rođenja do smrti sa svim njegovim traganjima, uspjesima i neuspjesima, pokušajima i promašajima. Svaki roman, kao i svako literarno djelo u sebi ima teološka mjesta (*loca theologica*). Mnogim piscima Biblija je izravno nadahnuće a nekima posredno.

Iako imamo samo ovu kratku priču o romanu, ipak možemo pokušati smjestiti u određene okvire roman nadarene spisateljice Miljenke Koštro. Ovo je roman društva, likova i krajolika. Napisan je po svim kompozicijskim i strukturalnim kriterijima, što smo ih gore i naveli, napose lančano i paralelno, te prstenasto.

Jezik je tečan i elegantan te poetičan, što čitatelja vuče na čitanje. Upravo ta umjetnost riječi i rečenica, gramatikalnost i stilističnost, odnosno to misaono i životno tkanje u predivnom krajoliku i podnebesju oblikovano jezikom stvara radosni osjećaj življenja unatoč nevoljama koje dolaze u naš život u jatima, kako je negdje rekao Shakespeare.

Nakon svega toga valja reći, kao bitni dio Miljenkine poetike, da se ovo njezino prozno djelo sastoji od dva vrlo uočljiva sloja. Prvi sloj je osobni dnevnik glavnoga lika u romanu gluhonijemoga Viktora Pelegrina, te drugi koji je ispričana i isprepletena pripovijest samoga pripovjedača. Oba teksta su jedne te iste autorice Miljenke, ali da bi postigla kod čitatelja privlačniju strukturu svoga djela, ona se poslužila ovom razdjelidbenom metodom strukturiranja romansirane životne priče pojedinca i kolektiva u jednoj hrvatskom gradiću u Dalmaciji, čime je postigla vrlo visoku razinu kazivanja. Onu snagu volje za životom i stvaralaštvom te sve odnose prema umjetnosti i lijepome, kao i filozofsko-teološka promišljanja o Bogu, svijetu i čovjeku stavila je u Viktorov dnevnik, a sav onaj život koji istovremeno tvori Viktor i zajednica uokružuje njega ispričovijedala je pripovjedačkim stilom služeći se monolozima i dijalozima, kao i mnogim drugim stilskim inačicama. Rekli bismo da su u ovome romanu dvije razine govora: jedan je dubokoumni, protkan filozofijom s filozofskim mjestima, teologijom i teološkim mjestima kojih ima više u ovome romanu, egzistencijalizmom i napose umjetnošću, koji se kriju u glavnom liku Viktoru, a drugi je onaj svakodnevnih koji je pun svednevnih iskaza uz razne životne zgrade i nezgrade što se nižu jedna za drugom od jutra do navečer: uz jutarnju kavu, doručak, ručak, večeru, na radnome mjestu i uz radno mjesto, događaje poput ženidbe i udaje, života u obitelji, kršenje određenih pravila ponašanja kako obiteljskih tako i općedruštvenih, problem moralnoga i nemoralnoga, zatim od jednoga do drugoga dana, od jednoga

do drugoga tjedna, od jednoga do drugoga mjeseca, iz godine u godinu. Svaki pomniji čitatelj budno će pratiti Viktora kroza sva njegova životna razdoblja, kroz njegove uspone, iskušenja, nazovipadove i sve ostale događaje, a posebno kroz one trenutke njegovoga misaonog pristupa svemu onome što se u njemu i oko njega zbiva, a isto tako pamtit će sve one okolnosti kroz koje je prošao vođen životnom igrom što se zbivala pod podnebesjem njegova rodnoga mjesta Zlatinca, o čemu Viktor ovako piše:

„Možda bi lakše bilo pisati o Kamenoj planini ili o kristalnom plavom moru, ali ja hoću i o sebi u njihovom zagrljaju. Ja sam kao veliki, sivi oblak, nepredvidiv i zaljubljen u kretanje. Već sam ispustio koju kapljicu, a pljusak, pljusak... tko zna kada će naletjeti i hoće li naletjeti. Vjetar, oštar ili blag, kada će puhati, hoće li oblak dohvatiti, razbiti i otjerati ili će ga zaobići i pustiti da se neometano olakša, jer negdje, netko sigurno je žedan i čeka. Kako sam umišljen, ta tko bi bio žedan moje životne priče? Ako i nije tako, ostat ću sivi oblak koji prije ili poslije razbija muk i zapljusne istinom sklada i nesklada svojih životnih koraka. Možda je bolje istresti se što prije da vedrinu ne kvarim? Ne, nisam ja čovjek tuge, ja sam čovjek slobode, nade. Čovjek nade ne treba očajavati. Sloboda duha trebala bi osloboditi tijelo.

Roditi se u Zlatincu, divnom gradiću, skrivenom ispod Kamene planine, a otvorenom prema kristalnom plavom Jadranu, kojem nijedno mjesto nije ravno po ljepoti i položaju, zadovoljstvo je koje se teško može iskazati. Možda nisam u pravu, ali ja tako razmišljam i tako gledam na to mjesto gdje napravih prvi korak. Sunce se diže iznad Zlatinca i jutru život daje, pozdravlja Kamenu planinu i kristalno Jadransko more, dodiruje moj rodni žal, budi vjetar, valove diže, galeb polijeće, slast zbrajanja u trajanju ambiciozna, nikada do kraja pročitana... Pjesma započeta čeka trenutak kad sunce u more pada da objavi nadu da će opet jutro doći. Znam, srce ne vara, i ako suza zapne u oku, i ako je-

dini prijatelj ostane Bog, neka vjetar pjeva, neka divlja val, a ako budem blijed, slab, slobodo, otvori vrata suncu neka pokori mrak da blaga svjetlost danu uljepša lice, a mene ohrabri.

Mir svakodnevnoga na vrhovima Kamene planine, mir k nebu se penje i na zemlju gleda, tiho, niz bijele, vječne kamene gromade, sve do mora, mir noći što iznova doziva bijeli dan da se ogrne svjetlom i nadom. Nosnice dišu počašćene Božjom milosti.“

U romanu se dalje nižu refleksije o svemu bitnome, ali nije zanimljivo sada ih ovdje iznositi jer će svaki čitatelj to sam osjetiti i povezati u svome mišljenju sve ono što je napisano, rečeno, kao i ono što se skriva u podtekstu i nadtekstu ovoga romana. Ovdje bih samo ukratko rekao da je glavni lik veoma inteligentna osoba, ali s dva jaka hendikepa ili nedostatka: nedostatka sluha i glasa, koji ga ne čine manjim, nego naprotiv ono što je osjetio u sebi kao veliki Božji dar: talent za slikovnost (slikarstvo i kiparstvo) on je iskoristio u svome životu dignuvši to na visoku razinu u komunikaciji s pojedincima i društvom, te je postao natprosječan, velik i cijenjen. On je suobraćao s ljudima pomoću svojevrsnih znakova i pisanjem, a najviše ih je oduševio svojim umjetničkim djelima, koja su nastala u prvom redu kao plod nadahnuća i talenta, a potom iz silne ljubavi prema voljenoj djevojci s kojom ne će ostvariti brak pa tako ni obitelj. On se nije dao slomiti zbog svojih nedostataka koji su veoma bitni: sluh za uživanje u zvukovima, a glas za izricanje misli i osjećaja drugima. On je uvidio što je ono drugo u njemu čime može sebe ostvariti, druge oduševiti i pomoći im (osniva udrugu *Glas tišine*) i potaknuti na takav idealizam sve s kojima živi i radi. Dokazao je da su ljudi s nedostacima Božja djeca i naša braća i sestre kojima se treba diviti pomažući im u samoostvarenjima u onim talentima što ih je njima Bog dao.

Viktor je imao i svoga psa Rikija. Pas i čovjek se sprijateljili. Vrlo česta pojava u životu i literaturi. Kako se ne bi mogli ljudi međusobno voljeti i jedni drugima pomagati!? U ovome romanu

imamo više scena koje pokazuju kako među ljudima ne vladaju uvijek pravi odnosi, a uzrok je pohlepa, egoizam, zanemarivanje Boga i njegovih zapovijedi, kao i etičkih, moralnih zakona. Kad Boga nema u našem životu, onda izgleda možemo činiti što god hoćemo, a ipak osjećamo da nismo bogovi, da nam nedostaje ono što Boga čini Bogom. No, nije tako, jer sve se vrati na onaj poređak koji čovjek po svijesti, savjesti i Božjem glasu treba uspostaviti u sebi i u ljudskoj zajednici, a onaj koji sam gradi na bahatosti i nijekanju Boga i drugoga, neminovno propada i ruši se kao kula bez temelja. Kratkoročno možda i uspije, bljesne u društvu, a dugoročno ne, pogotovo ne pod vidom vječnosti (*sub specie aeternitatis*). Sve ove i mnoge druge činjenice uočiti će svaki čitatelj u ovome romanu i to u odnosima između vlasnika kamenoklesarske radionice Silvestra Note i Viktora, zatim Davida i Vite Smušica i njihova sina Marcela, koji su imali poduzeće MesoS, te između vlasnika hotela Jadran Bogoljuba i Valerije Puž, roditelja kćeri Paole koja se udala za Marcela Smušicu.

Glavni lik Viktor je u raskoraku i nutarnjoj oporbi i borbi sa svojim ambicijama, željama i htijenjima. On je svjestan svoje gluhošnjemosti i nemogućnosti da dostigne određene odnose u društvu, poput onih o ženidbi s djevojkom u koju se posvema zaljubio, a to je spomenuta Paola. Taj nedostatak on je nadomještao slikovnim i književnim stvaralaštvom kojim će se pokušati približiti ljudima svoje sredine, napose onoj koju je volio dušom i srcem, a to je djevojka Paola koja se udala za Marcela i s njime proživjela Kalvariju. Imao je on pokušaja da se oženi i stekne potomke, ali je ipak sve to otklanjao nakon što se upustio u određene životne odnose. Tako se iz jedne takve veze začelo i dijete Klauđija, koje se rodilo ali u posve drugoj bračnoj zajednici i izvan orisnica Dalmacije, u Austriji, te je primjereno primljeno i kasnije ulilo dodatno nadu u život Viktorov, koji je kroz ta razna iskušanja i pokušaje da se sačuva uspravnim u ovome životu i „suznoj

dolini“, koliko god bila lijepa zlatinačka uvala, ipak posrtao, što je u čovjekovoj naravi, ali nije pao nego je ostao Viktor, a ime samo kaže i znači Pobjednik.

Ovo je roman o Viktoru i njegovoj pobjedi svega niskoga i prolaznoga u ovome svijetu, a čeznuće za onim lijepim, dobrim, svetim, istinitim, časnim, čistim, čestitim. A evo kako je on opisao još u početcima svoju spremnost za borbu protiv svih svojih nedostataka i postigao pobjedu koju u ovom slučaju možemo nazvati u psihologijskom smislu samoostvarenje osobnosti.

„Puno je pitanja ispred mene. Je li to ljubav ili strast, što me tako opilo? Njena ljepota? Prirodnost? Moguće, skriveno u nemogućem okovu ljudske žudnje? Samoga sebe više ne prepoznajem. Nije li mi skućeno u vlastitoj koži? No, ja idem dalje. Moram. Ako posnem, ustat ću i nastaviti korak po korak cestom u beskraj izazova i mogućnosti. Prođe Božić i Božićni blagdani. Preživio sam i doček Nove godine, ludovanje i zabavu do zore. Neobična snaga obuže mi dušu. Želim raditi! Želim energiju usmjeriti u nešto korisno, okupirati se nečim konkretnim i rastjerati zbrku u svojoj glavi. Nova godina, novi početak. Novi izazov, novi ritam mojih koraka, nova snaga u mojim rukama, novo vrijeme, novi Viktor... Stojim kao skromni prosjak pred vremenom što dolazi.

Moj otac Leonardo treba razgovarati s kumom Silvestrom Nota. Želim raditi u Nota-kamenu. Tamo i moj otac radi. Malo znam o kamenu. Nema veze, učit ću, pomislim. I učio sam, čitao o obradi kamena, načinima obrade, mogućnostima primjene itd. Davno je u knjigama zapisano: Tko ne voli kamen i tko ga ne poštuje, bolje da se ne hvata bata i špice, a važna je i sigurna ruka. Mnoge su znamenite palače davno sagrađene od kamena i sada pričaju povijest. Da, čovjek i kamen odavno se druže.“

Uistinu, ovaj će roman imati svoje čitatelje.

Ante MATIĆ

NASTALI I NESTALI ŽIVOTI U RABLJENU VREMENU

Marko Bajto, *Projekt 333*, HKK EKO-BAJTO,
Zagreb, 2016.

Da je roman, nije, da je priča, nije, da je novela, nije, da je ep, nije, da je poema, nije, da je pjesma, nije; ali je zato pitka, britka, duboka i silovito tiha kao besudna rijeka, pjesnička proza o ljepotama i strahotama stvari koje jesu da nisu i onih koje nisu da jesu.

Autora *Projekta 333* ne dotiče i ne zanima ono što je prošlo iz prošlosti u memoriju, već ono što je sadašnje u prošlosti i prošlo u sadašnjosti, kao i ono što nije prošlo u zbilju i jedri u budućnosti, kao i ono što je od prošlosti prošlo u sadašnjost i ostalo zauvijek zarobljeno i izgubljeno u iskonu, nestalo u veliku tajnu čovjeka, zemlje i nebesa.

Nije sve što se dogodilo prošlo u prošlost i izgubilo se na putu kroz sadašnjost u budućnost. Nema ništa sadašnje u prošlosti, niti buduće u sadašnjosti, a još manje buduće u prošlosti ili sadašnjosti, ali zato nešto od toga ili bolje rečeno ovremenilo se u vremenu u kojem je pisac ove knjige živio i ovo napisao, ne zato da postane slavan, bogat i moćan, već zato da kaže prizivom moranja potaknut, što ga je nagnala da ispriča svoju priču o sebi i onima s kojima je plovio na nebeskoj galiji, o sudbini svega što je jest i što nije, o svemu u čovjeku i izvan njega, u svijetu i svemiru.

Čitajući rukopis knjige Marka Bajte, odmah na početku pokušavao sam naslutiti što čitam, da budem iskren, kopkalo me što je pisac htio reći kratkom, jedrom i dubokom rečenicom, pak, što sam dalje odmicao od prve rečenice i stranice, rasla je u meni tiha spoznaja, da se radi, prije svega, o misaonoj, pjesničkoj prozi, o nekoj vrsti dnevnika o svemu i svačemu što se u ljudinjaku događa. Kažem, riječ je o jedroj i dubokoj rečenici i misaonoj pjesničkoj prozi. Takva proza je zapravo, neka vrsta metafizičke priče o nečemu što pisac kani kazivati jezikom, koji nadilazi smisao autorove poruke.

Što sam dublje zalazio u rečenicu i ono što je pisac kanio reći, kažem i ne lažem, odnekud mi se javio Paskal, koji kaže u svojim *Mislima*, „da je čovjek trska koja misli“ i potom mi dolutala Aristotelova tvrdnja, da je čovjek „životinja koja se bavi politikom“, pa kad sam to pokušao nekako povezati s Bajtinim mislima, riječima i rečenicama, odnekud je iskočio Platonov učenik i zavapio jetko: *Amicus Plato, sed magis amica veritas!*

Kad na 192. stranici otkrih srž, ostah kao ukopan.

Ima nešto što proizvodi sve što postoji.

I prije nastanka materijalnog bijaše graditelj.

Tu smo, dakle, *Deus ex machina* stvori sve iz ništa i ništa ne izgubi *ex nihilo sui subiecti*. Pročitavši to pomislio sam da je tu odgonetka koja se krije u naslovu, u jednoj riječi i brojki trojki. Onda na 194. stranici udalji me od projektanta i projekta.

Svak ima svoj put i svoj san.

Na 196. učinilo mi se da sam naletio na Einsteina i sjetio se svog matorskog rada o teoriji relativnosti, pa me sada Bajto vraća u taj svijet za koji sam mislio da je nestao, kao što su nestali životi, a gdje su nestale milijarde života od postanka svijeta i čovjeka; i što je to što čovjeka čini čovjekom, vuka vukom, pticu pticom, drvo drvetom, kamen kamenom, zvijezdu zvijezdom... što je to išlo iz pratvari do ništavila?

„Sve se širi u beskraj i nema nikoga i ničega da to zakoči“, piše Bajto. Pročitavši to sjetio sam se potomka poljskih grofova Nicki, njemačkog brkajlije Friedricha, koji, u *Volji za moć*, kaže: „Zar u svemu što se miče i giba ne bi nešto trebalo biti stameno, nepokretno i vječito.“ I što je to nešto, to veliko Nešto što Krleža proklinje i naziva *veliko bezglavo nešto*. Al', jest vruga, drukčije je sve u javi i snu. Rekoh u sebi, ma bravo, Bajto, puno si toga čitajući upio i kroz svoj znoj putujući svoj put gradio. Pa naravno, davno je rečeno, da se sve širi i sve se miče; sve je *panta rei*, kako je davno rekao genijalni Grk.

Lutajući kroz minula doba i rabljeni prostor i vrijeme, snatreći povijest duša u dobru i zlu, kroz zbilju u kojoj je zatočen i zatečen u ljudinjaku, Bajto je zastao i porazgovarao s Erazmom i, nakon što je čuo što govori o sebi i slabostima, o ljudskoj ludosti, udara Bajto kao maljom na 198. stranici tešku istinu:

Bratoubojstvo i druge opačine.

Što sam dalje čitao, nema o čemu Bajto ne piše, čega se ne dotiče na nebeskoj galiji, na kojoj se događa čovjek, životinja, drvo i sve drugo živo, pa se sve to u astralnom mraku s mjerom pali i bez smisla gasi.

Sve što je malo jednoga dana će narasti i sve što je veliko jednog će dana biti malo.

Piscu, pjesniku i umniku Marku Bajti je do svega stalo pogotovu do istine, pa poput velikog Tina, u *Pobratimstvu lica u svemiru*, ište odgovor:

Sad ti meni reci gdje je istina.

Ni Isus nije odgovorio Pilatu kad ga pitao što je istina. Šutio je kao da ga nije. Tako je i s istinom.

Istina je *lijepa dok ne ostar*i, kazao je tragični i pjesničkoj prozi vični pjesnik Branko, koji se objesio u Zagrebu o granu koja mu mije bila ni do brade. Da bi otkrio tajnu početka, trajanja i

nestajanja, Bajto pita onoga koji se na istom mjestu rađa, raste i umire, u vječitom krugu života i smrti.

Pitam dva moja bora i dva duba tko je pokrenuo projekt zvan svemir.

Odgovor se možda krije u riječima: *Svemirska tajna, posvećena materija.*

Na kraju priče, teške poput Sizifova kamena, pada kao grom iz vedra neba, teško pitanje samome sebi.

Da li su projekt i projektant jedno te isto?

I sam pomaže čitatelju da pronikne u tajnu Riječi, istine, koja, poput silovito tihe, živodajne rijeke, i ljudske sudbine, otječe nevidljivim koritom vremena.

Sam zaključi, ovaj put bez krivnje.

Čitajte Bajtinu životnu priču i uživajte, ja sam mu otkrio poruku već u prvoj rečenici ove knjige.

U neka davna vremena, kad je bilo malo dobroga, a najviše gladi i ratova, čovjek je sanjao bolje sutra i još bolje prekosutra.

Vlatko MAJIĆ

IZMEĐU EROSA I THANATOSA

Vinko Hajnc: *Treći smrtni grijeh*, Matica hrvatska, Ogranak Zadar, 2016.

Vinko Hajnc (Trogir, 1942.) gotovo je cijeli radni vijek proveo putujući po svjetskim lukama i gradovima, kao diplomirani inženjer brodstrojarstva, bivajući neprestano vezan i sidren za zadarski prostor, kako u fizičkom tako i u duhovnom svijetu.

Bogatog životnog iskustva, s puno uspjeha i nevjerojatnom energijom, ispisuje začudne stranice svojih literarnih bilježnica. Slobodno možemo reći, poput starogrčkih poeta i mislilaca, kako sudbina pojedinca može prepuniti dramu.

Poezijom se počeo baviti rano, kako sam kaže, a prvu zbirku pjesama pod naslovom *Jahač kamenog konja* objavio je još 1976. godine, da bi se ponovo nakon nekog vremenskog razdoblja, posve posvetio pisanju. Vrlo plodan pjesnik koji je do sada objavio četrnaest zbirka pjesama, znatan broj eseja, reportaža i priča. Uvršten je u pet raznovrsnih hrvatskih antologija pjesništva, a isto tako dobitnik je niza domaćih i međunarodnih priznanja i nagrada za svoje pjesništvo.

U zbirci priča *Treći smrtni grijeh* nailazimo na deset kratkih pripovjednih forma, zavitlanih u začarane prostore proklamiranog smrtnog grijeha, s izuzetkom posljednje priče „Povratak“, koja čini svojevrsni odmak od zemaljske putene sudbine i iskorak

iz vremena. Autor svemira i autor sa zemnom dušom susreću se i zaključuju kako čovjek za najveći grijeh (pisac apriori stavlja bludnost) nije kriv. Ne gledajući pojednostavljeno, ipak traži se dublji smisao hoda čovjekovog po zemlji.

„Četvrtog ne razumijem“, zavapio je pjesnik Zlatko Tomičić u svom ranom pjesništvu, koristeći se biblijskom mudrošću, kako može shvatiti i žar sunca i vode pod ledinom i smjer vjetera, ali da hod muškarca k ženi nikako ne razumije. Taj čudni koloplet erosa pred thanatosom ispunja nas kroz naš cijeli život. Prema Freudu, ljudi imaju nagon života – eros, i nagon smrti – thanatos. Taj smrtni nagon tjera ljude da se upuštaju u destruktivne i rizične situacije te čine koji bi mogli voditi i do vlastite smrti. Oni naprosto traže svojevrsni adrenalin. Toga u ovim pričama, izgleda s isprojektiranom namjerom, ima na pretek.

Odrješujući snove i oslobađajući maštu, protagonisti ovih priča su posve zarobljeni u krugu. Kroz svih devet pripovjednih cjelina, autor prkosi pravilima žanra, skače kroz vrijeme, olako putuje sudbinama i sriče zagonetne situacije.

To je neobičan amalgam stvarnosne proze, groteskne groze i pseudootkrivanja s takvom gipkošću koja ne poznaje granice. Kreator međusobno povezanih životnih priča, nabijenih erotičnim trzajima, podliježući pomalo prijetvorno pomodnim tendencijama, smion je kršitelj pravila. Naizmjenice duhovit, snažan i užasavajuć.

Pršteći od čistog pripovjedačkog užitka – proza je koja vas veže, ljuti i očarava. U samom iskušavanju identiteta i fiktivnog susreta s vulgarnošću situacija, autor svojom promišljenošću premošćuje vrijeme i prostor – ogoljuje eros, isprepliće požudu i nasilje. I kada vidi da brod klizi i ljulja se, dinamičnim dijalozima izaziva se želja samopotvrde libida. Kapetane, oštricom hrabro u zasjek mora, jer drama je tu!

Knjiga priča o trećem smrtnom grijehu zaintrigirat će čitatelja spojem tradicionalnog realističnog životnog fona s ambicijama koje prkose smrti i strasno žude za životom. Pisac sugerira da je grijeh ukradena istina, ali svjesni smo i kozmičke dimenzije, jer u vječnost se u konačnici svi vraćamo i tu nema izuzetka.

Mate KOVAČEVIĆ

UKORJENJENJE U SVAKI DJELIĆ PROSTORA SVOJE ZEMLJE

Mijo Tokić: *Moj kam*, Ogranak Matice hrvatske
Tomislavgrad – Naklada DHK HB,
Tomislavgrad – Mostar, 2016.

Suvremeno hrvatsko pjesništvo, a poglavito ono mlađega naraštaja sve više gubi svoj identitet u kojekakvim eksperimentima pa u njem od pjesništva ostaju tek nesadržajni jezični oblici i konstrukcije, a tematski se gubi u otrcanim svjetskim predlošcima pa stalnim pomicanjem granica uglavnom završava pred neprobojnim zidom.

Kao nesadržajno i obezduhovljeno teško se može dignuti iznad tvarnih prepreka, a zbog opće obamrlosti o duhovnim ili pak duševnim obzorima nije sposobno ni sanjati. Zato je takvo pjesništvo na umoru pa se ne treba čuditi što za njega ne pokazuju zanimanje ni mediji ni publika koji su još donedavno pokazivali stanoviti interes za takve intelektualne proizvode.

Nasuprot tom pomodarstvu pjesnici nešto starijega naraštaja, hrvatsku poeziju održavaju na životu, a snažnije osobnosti mogu je još učiniti životvornim tkivom hrvatske književnosti.

Ne ću pretjerati ako za novu zbirku Mije Tokića *Moj kam* ustvrdim kako spada u onaj životniji dio hrvatskoga pjesništva. Stišna forma mu je slobodna, jezik gotovo do krajnosti škrt, nu

zato smislen, višeslojan i prebogat značenjima. U svaku je pjesmu utkao dio svoje duše pa iz njih, unatoč maglama, tami i mraku probija topla svjetlost koja širi obzorja i budi nadu.

Zbirka je ustrojena od pet poetskih ciklusa – Planine, Moj kam, O pjesmi, Bijeli put i Dodatak u kojem su poetsko-misaoni žišci obgrljeni s po nekoliko pjesama na početku i na kraju cjeline.

Ciklus „Planine“ nastavak je ranijega Tokićeva pjevanja o planinama (Vranica, Bokševica, Jelovača, Orlov kuk, Ravašnica, Malovan, Bijakova i Kunara) koje u hrvatskoj memoriji, a ponajprije u sjećanju hercegbosanskih Hrvata imaju mitsko pa i gotovo mistično značenje.

U Tokićevu pjesništvu one su vrhunci s kojih se zagleda u dubine, a iz njih onda u hrvatska obzorja. Kad zrake svjetlosti rasprše magle onda se vide stoljeća cijeloga kraljevstva, ali i boli i rane što pritišću zemlju kao što to vrlo znakovito pokazuje pjesma o Bobovcu. *A sunce kad sine / Bože miline / Dobro se vidi / Što magla skriva.*

Vranica je pak planina nade, oduvijek okrenuta hrvatskom moru, dok je ljepota Bokševice zatrovana minama, nišanima i neprijateljskom mržnjom. Pustoj pak Jelovači oči su pune svitanja. Orlov kuk, na čijem se timoru roje orlovi, a u podnožju, na Polju, sokolovi pomno bdije nad sudbinom svoga naroda.

Ravašnica je mjesto mučeničke smrti kongorskoga župnika fra Stipana Naletilića, kojeg nakon groznoga mučenja ubiše jugoslavenski partizani. Prijevoj Malovan između Duvanjskoga i Kupreškog polja zbog pogleda na obje strane nosi sjećanje na prolivenu krv po oba polja. Bijakova je ljepota zaronjena u veličanstvo mora, a Kunara, junačka planina koja nosi barjak časti i slobode.

Riječ je o snažnim simbolima koji u Tokićevu pjevanju obilježavaju ali i usmjeravaju povijest hrvatskoga naroda na širem zavičajnom prostoru.

Središnji ciklus pjesama po kojem zbirka nosi svoje ime *Moj kam* posvećena je duvanjskim stećcima, bilizima, mašetima, a tematski se na prvi pogled poklapa s makovskom tradicijom u hrvatskoj književnosti, što bi preplitanjem pjesničkoga naziva za kamen „kam“ mogao sugerirati i sam auctor.

Nu riječ je tek o zajedničkoj ishodišnoj temi dvaju pjesnika. Tokićev kam ili bilig nešto je manje poetičan, uostalom kao i grubi duvanjski kamen pa čak i manje zagonetan, nu zato je promišljen i živ kao i njegov davni Duvnjak, koji još uvijek progovara kroz živote svojih dalekih potomaka. Poglavitito su snažni stihovi u kojima se isprepliću slike, boje, zvukovi i mirisi prošlosti i sadašnjosti.

U ciklusu „O pjesmi“ Tokić je opjevao vlastitu estetiku, odgovorivši na pitanja: što je pjesma, gdje nastaje, od čega je i što hoće pjesma.

Ciklus pjesama „Bijeli put“ mogao bi u stanovitu ruku slovit i kao zasebna poetska zbirka. Bijeli put je povijesna činjenica, kojim su velika ljudska srca prepuna ljubavi za hrvatske stradalnike u središnjoj Bosni u vrijeme muslimansko-hrvatskoga sukoba probila muslimansku blokadu kako bi dopremili dobrotvornu pomoć izgladnelom i na smrt osuđenom stanovništvu.

Ta bujica ljubavi koja je svojedobno probijala ratnu mržnju pretočila se Tokićevim pjevanjem u životni hod bijelim putovima koje je samo na drukčiji poetski način svojedobno ispjevao jedan pomalo zaboravljeni hrvatski pjesnik kršćanskoga nadahnuća – Izidor Poljak, riječima: *Kuda koracam. Hoću da bacam. Snopove zlatne svjetlosti.*

Bez obzira što u kojoj pjesmi tematizira, ljubav koja nema ograničenja nadilazi čak i vrijeme i krči svoj put prema izvoru iz kojeg je i potekla.

Ako u prva dva ciklusa bitno tematizira skupnu, zajedničku egzistenciju, a u trećem poetsku, u ovom ciklusu bez obzira na

višeslojnost pojedinih pjesama vlastita se egzistencija lirskoga subjekta razlijeva bijelim putovima.

U „Dodatak“ su, uz već spomenute pjesme, uvršteni oštroumni žišci ili misli kojima pjesnik progovara o stvarnosti u kojoj živi.

Tokićeva zbirka *Moj kam* obiluje zavičajnom, dakle mjesnom, ali i općom simbolikom. Ispjevana je jezgrovitim, sažetim i gotovo škrtim jezikom, s ponekad naglašenim dijalektizmima, čime je stvorio višeslojnu podlogu svom refleksivnom pjevanju usredotočenu na osobnu i egzistenciju vlastitoga naroda duboko ukorijenjena u svaki djelić prostora svoje zemlje.

Veličina se Tokićeve poetike može vidjeti i u nesputanoj bjelini lirskoga subjekta, koji i kad progovara o nacionalnoj egzistenciji pjeva individualno i izvan svih kolektivnih sklopova.

Mate GRBAVAC

OSVRTI NA NEKA KNJIŽEVNA OSTVARENJA

Bajram Sefaj: *Iseljenik*

Za vrijeme studiranja u Zagrebu imao sam sreću upoznati puno ljudi, steći trajna prijateljstva, upoznati preko njih različite kulture, običaje, povijest, ali i tadašnju situaciju u kojoj su živjele njihove obitelji, ali i šira zajednica. Imao sam brojne cimere: Srbina iz Vojnića, Čeha iz Daruvara, Makedonca iz Drajslajce kod Ohrida, Hrvate iz Imotskog, Vrgorca, Slavenskog Broda, ali najupečatljiviji, najinteresantniji i najdublji dojam koji i sada, nakon toliko godina, nosim ostavio je na mene Albanac Bajram Sefaj iz Prištine. Bio mi je cimer u Studentskom domu Stjepana Radića na Savi četvrtu godinu studiranja. Bio je novinar u listu Rilindja, a došao je u Zagreb na poslijediplomski studij. Zanimljiv, veseo, uvijek radostan i optimističan, nenametljiv, inteligentan, zanimljiv i kao sugovornik i kao čovjek koji je znao svoje mišljenje, ideju, stav i poziciju jasno i nedvosmisleno reći na način koji nije kod sugovornika izazivao nelagodu ili neko drugo manje ugodno osjećanje.

Taj čovjek mi je ispričao svoju priču o položaju Albanaca na Kosovu, priču o svom narodu, o njegovoj kulturi, običajima, strogim obiteljskim i rodbinskim vezama, odnosima u zajednici, o ljubavi i mržnji, borbi za golo preživljavanje, o sukobima koji su tinjali nekada tajno, a nekada javno između njih potlačenih i tlačitelja. Pričao je o želji da se osamostale, postanu gospodari svoje

sudbine, tvorci svoje kako kolektivne tako i individualne sudbine. Taj čovjek mi je otvorio oči i zorno pokazao da sve što se kaže treba staviti na vagu istine i ništa ne uzimati kao novo za gotovo. Nije me nikada interesirala politika, ali sam se njome bavio samo toliko koliko se ona bavila sa mnom. Zahvaljujući tome počeo sam drukčije gledati na svijet, na zemlje i narode, na sudbinu čovjeka u suvremenom svijetu koji nikada, ama baš nikada, nije bio skrojen na osnovi ljudskih potreba i želja. Tada se u meni rodila misao koja i danas živi: Jadan je narod koji nema svoje države! Jadan je narod kojem drugi dijeli pravdu!

I razdvojili smo se kao prijatelji s dubokim poštovanjem i uvažavanjem. Pokušavao sam nekoliko puta uspostaviti kontakt s njim – ali bezuspješno. I kad sam otišao u mirovinu u kojoj, hvala Bogu, ne mirujem, konačno sam, zahvaljujući Facebooku, uspio doprijeti do njega. Mojoj i njegovoj radosti nije bilo kraja. A puno, zaista puno, se toga događalo kako u mom tako i u njegovom životu, pa smo i imali o čemu pričati. Ukratko: živi u Parizu dugi niz godina, s radošću posjećuje rodnu Prištinu, sudjeluje aktivno u kulturnom životu svoga naroda, pisac je, stekao je ime i ugled u kulturi svoga naroda. Poslao sam mu e-poštom svoja djela, bio je zadivljen, neke moje pjesme odmah je preveo na albanski jezik i o objavio u listovima i časopisima u Prištini i u Tirani. Najveće iznenađenje, najprijatnije što se može dogoditi književniku, upriličio je tiskajući, bez mog znanja, izbor mojih pjesama u Prištini s prijevodom na albanski jezik. Kad sam dobio desetak knjiga bio sam potresen. Vidio sam što sve prijatelj za prijatelja može učiniti. Isto tako preveo je nekoliko pjesama drugih hrvatskih pjesnika iz Hercegovine na albanski jezik i tiskao u listovima u Prištini.

Bajram je u Prištini tiskao roman u nakladi Rilindje Parisi kot 2003. godine. Roman mu je na hrvatski jezik preveo Smajl Smaka, zagrebački student, književnik i prevoditelj, a ja sam lekto-

rirao i korigirao romana. Sve se ovo odigralo u kratko vrijeme jer se Bajramu žurilo da u što kraćem vremenu ugleda njegovo hrvatsko izdanje. Tiskan je u malom broju primjeraka pod naslovom *Iseljenik*. Ovih dana Bajram se ponovno vraća u rodni grad i želi tiskati drugo izdanje romana i upriličiti njegovu promociji u Hrvatskoj, u zemlji koju voli, u kojoj se tako lijepo osjeća kao i brojni njegovi sunarodnjaci. Ovaj moj osvrt činim u čast autora romana i u čast samog romana.

Iseljenik je roman u koje pisac prati sudbinu glavnog junaka Ndreca od trenutka kad u burnim vremenima borbe za samostalnost Kosova napušta Prištinu, ostavljajući doma ženu i sina koje beskrajno voli i odlazi u nepoznato, ali ne više kao znatiželjnik koji želi upiti sve ljepote i zanose novoga svijeta i obogatiti svoje spoznaje i znatiželje, već kao prognanik koji zna što napušta i zašto, ali ne zna koja ga sudbina tamo čeka. Pisac slika unutarnje njegove nemire, burne i prejake osjećanja koja u trenucima intenzivnih razmišljanja dosižu gornje granice izdržljivosti. Naviru sjećanja na njegov prvi boravak u Francuskoj kada se kao mladi novinar zaputio u taj svijet, a da nije znao ni jednu riječ francuskog jezika, nije imao ni jedne adrese na koju bi mogao pokucati, ali je imao prejaku želju dotaknuti svoj davno sanjani svijet pariškog neba, uroniti u grad svjetlosti, osjetiti život grada u kojem se zrcali cijeli svijet. Posjeti Pariz i umri! Vidio si sve što se vidjeti može! Doživio si ostvarenje sna i – što ti više treba?!

Odlazeći iz Prištine, od najdražih, od najbližih, njega obuzima strepnja nad onim što se sprema, neugasiva strepnja nad onim što ostavlja, ali i neutaživa žeđ da se ide u neizvjesnost. Razapet između te dvije nespojive krajnosti teče njegov život iseljenika u gradu koji će Ndreca pokazati njegovo drugo, ružno, gorko i bolno lice. Te slike Pariza su zaista vrhunski dočarane. Bajram je majstor kratkih, jezgrovitih pjesničkih slika koje zrcale svojom metaforičnošću koja očarava i plijeni.

Ta priča o životu u Parizu koji nije skrojen za siromaha, za beskućnika, za sirotinju i bijedu, slika je dehumanizacije koja je sveprisutna u ljudskim dušama koje nemaju razumijevanja ni suosjećanja za patnje, jad i bijedu najpotrebitijih. Tu je Bajram zaista vrhunski slikar tegobnih ljudskih stanja duše. Prati pisac i sudbine svojih sunarodnjaka. Govori o onima koji su svoj život posvetili kulturnom uzdizanju naroda, onima koji su svoje književno, slikarsko, kiparsko, znanstveno, redateljsko, glumačko i ino djelo posvetili uzdizanju svoga naroda kako bi ga pridružili civilizacijskim dostignućima suvremenoga svijeta. Jer, toliko dobroga, vrijednoga i neponovljivoga njegov naroda može darovati suvremenom svijetu da bi bio prihvatljiviji ljudima, primjereniji ljudima.

Ali, slika pisac i onu drugu, ružnu i tužnu stranu svojih sunarodnjaka koje proguta crna noć pohote, strasti, zločina, kriminala, droge, prostitucije, ubojstva i zla svake vrste. To je onaj šljam ljudskoga društva kojeg nije oslobođen nijedan narod svijeta. Bajram ništa ne idealizira i zaista ima istančan osjećaj kada što reći i koliko o tome govoriti. Mjera je jedno od osjećanja koje dijeli velike od malih pisaca. A Bajram je ovim romanom ispisao svijetle stranice književnosti na albanskom jeziku, zasigurno. Kad budete čitali stranice u kojima opisuje svoja duševna stanja, svoju usamljenost i izgubljenost kada ne vidi izlaza i kada pada u teške duševne krize osjetit ćete da ste postali sudionik nečega što nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Suosjećanje je znak da smo još ljudi i da ima nade za nas!!!

Kada budete čitali onaj odlomak u kojem opisuje svoja proživljavanja dok čeka da se pojavi Ismail Kadare, najveći albanski književnik, onaj što napisao legendarni roman *Pukovnik mrtve vojске*, osjetit ćete onu strepnju koju ima novinar koji se usudio sjesti preko puta svom uzoru i nadahnuću bez obzira što je pročitao sve što veliki pisac napisao, trepti kao malo dijete koje se usudilo učiniti nešto izazovno, ali nesiguran u to je li ispravno ili ne. Vi-

zija koju je Ndrec stvorio o tom čovjeku nije se razbila njegovim dolaskom i još je više izrasla u gorostasnu figuru koju je pisac u svoj mašti izgradio. Smirenost, pristupačnost, jednostavnost, dubokoumnost, smirenost u izražavanju umiruju novinara i on svoj susret pretoči u nezaboravan intervju koji objavi sav albanski tisak i proslavi novinara, a pisca približi i onima koji su Kadarea poznavali samo iz priče.

Roman je prepun lirskih opisa, idiličnih pjesničkih slika koje potiču maštu onima koji žele upoznati svijet koji ih okružuje, prepun je onih istina koje čovjek jedino može svojim osobnim iskustvom steći i na taj način podjednako obogatiti kako sebe tako i ljude koji su dio njegova svijeta. A piščev svijet su njegovi čitatelji bez obzira kojem narodu, kojoj rasi, ideologiji, vjeri i svjetonazoru pripadali. On im postaje blizak, drag, mio, prijatelj koji jedva čeka da ga, otvarajući knjigu, posjetiš i s njim se družiš.

Hrvatski narod, a pogotovo Hercegovci i Dalmatinci, imaju zaista veliku dijasporu razasutu diljem svijeta. Hrvati znaju što je iseljenik, koje muke, jad i patnju su imali naši ljudi dok su, polazeći ni od čega, izgradili svoj ugled, stekli svoj status u društvu u koje su došli, koliko je bilo muke i truda oduprijeti se asimilaciji, sačuvati jezik, nacionalni osjećaj, obiteljsko i genetsko gnijezdo. Zato ne će biti teško razumjeti, prihvatiti Sefajevog *Iseljenika* kao nešto što se i njih tiče. U njemu će prepoznavati dio svojih strepnji, nadanja, dio svoga bića, uzleta i padova, ali i istrajnosti i neuništive volje da se ostvari san o boljem i ljepšem koji ponesoše iz rodne domaje. Ako se želi upoznati usamljenost i sav jad iseljenika i iseljeničtva, bijeda tamne strane čovjeka koji je istrgnut iz zavičaja, iz korijena naroda i narodnih gena stvaranih tisućama godina, otrgnut iz okružja obitelji i bačen u ralje nemilosrdnog žrvnja današnje otuđene civilizacija koja je lišena topline domaćeg, prisnog i bliskog onda možemo samo s tugom i žalom suosjećati s Ndrecom i tom dnu pariškoga pakla kada ima, možda

samo danas, koricu suha kruha i posnoga i tvrdog sira, a sutra... tko zna.

Roman je zaista bogat brojnim asocijacijama na život suvremenoga čovjeka. Otkriva njegove dvojbe, trojbe, nesnalaženja, kriva tumačenja, nepredviđena događanja. Uvijek nešto novo, prijeteće i razočaravajuće za čovjeka. Zato nije ni čudo da se na trenutak u Ndreću počinje rađati ideja o samoubojstvu kao jedinom izlazu iz tog bezizlaznog stanja! Javlja se, ali čovjek ne bi bio čovjek kada ne bi pokušao naći izlaz i iz situacija koje se nekada čine bezizlazne. Bajram je tu majstor riječi: nagovještava, da naslutiti. Tjera čitatelja na razmišljanje. Tjera ga da uroni sebe u vlastite dvojbe bez kojih bi svačiji život bio previše jednostavan i nesadržajan.

Sefajev roman je slika bogatog duševnog stvaralaštva i eruditivnosti, ali u isto vrijeme i nezaboravna slika jednog vremena koje je bilo i ružno i tužno, ali je uspjelo, zahvaljujući snazi narodnoga duha i htijenja, iznjedriti budućnost, slobodu i samostalnost koja nije nikada danost, već samo tijesto za daljnje modeliranje, oblikovanje i poticaj za nova dostignuća kako cijeloga narodnog kolektiva, tako i pojedinca koji svijetli kao svjetionik u tami i postaje pobuda neodlučnima kuda i kako dalje. Siguran sam da će mladi pisci u njemu prepoznati čovjeka koji je puno dao svome vremenu i svojoj generaciji. Samo veliki i jaki znaju nadvisiti vrijeme, pobijediti ga i izdići se do prepoznatljivosti i uvažavanja. U tome je razlika između malenih i velikih.

Sefaj je napisao suvremen roman u svakom pogledu: tematski zanimljiv, kompozicijski izvanredno satkan, pjesnički oblikovan i okrenut onima koji znaju vrludati književnim djelom jer znaju da će doživjeti predivno putovanje koje će ih obogatiti predivnom pričom, zanimljivim i aktualnim mislima, složenim osjećajima, istančanim nijansama duševnih proživljavanja i zaokruženim viđenjem svijeta koji nudi roman. Sretan sam što sam bio dio te čudesne priče Bajrama Sefaja.

Elizabeta Medić: *Anđeo nad mojom zemljom*

Roman *Anđeo nad mojom zemljom* prvijenac je Elizabete Medić, ali sam posve siguran da nije i jedini koji će izići ispod njezinog pera. Njegova tema je rat u ovoj zemlji, pričao o sudaru dobra i zla, potresna pričao sudbini žena, ali ne samo njih, zahvaćenih ratnim zbivanjima, sukobima na ovoj patničkoj zemlji, priča o ljudima koji žele izgraditi život ispunjen ljubavlju, razumijevanjem, dobrotom, suosjećanjem i onih koji pod utjecajem niskih strasti, ideologija, nagona i želje za dominacijom ruše sve pred sobom, ruše sve što su dobrota, ljubav i razumijevanje gradili i izgradili.

Marija je djevojka koja tek treba zakoračiti u život u kojem zaslužuje ostvariti svoje snove, pronaći ljubav svog života, izgraditi život pun radosti, život dostojan čovjeka. No, zahvaćena ratnim vihorom, uhvaćena u zamke krvožednih nasilnika, bori se za goli opstanak. Vješto vodeći radnju Elizabeta nas uvlači u taj ratni vihor, budi u nama suosjećanje, žal za nevino stradalim ljudima, tako da i sami, slijedeći ovu ideju katarze, postajemo ne samo puki promatrači zbivanja, već i aktivni sudionici nad onim što se i nama samima moglo dogoditi ili smo i sami bili dio te mračne priče ove zemlje i ovih ljudi.

Ta nas priča ne ostavlja ravnodušnim i strepeći nad sudbinama likova koji su zahvaćeni u ralje zla, postajemo brana zlu, destrukciji, razaranju, uništenju, nestanku svega onoga što nas čini ljudima.

Zajedno s glavnom junakinjom prolazimo kroz kalvariju ratnog pustošenja, upoznajemo i krvnika i žrtvu, zlo i dobro, nadu i potop, svjetlo i tamu. Upoznajemo dno ljudskog stradanja, ali i tegobnu stazu uspinjanja prema svjetlu, radosti, dobroti, prema životu dostojnom života. Trnovit je put do istine, ali je upravo

u toj snazi traganja neiscrpna naša energija kojom dokazujemo dostojnost i potvrdu svoga identiteta i svoje osobne vrijednosti.

„Rat je promijenio ljude. Mnogi su postali bolji, tolerantniji, suosjećajniji nego što su ikada bili... Nažalost, mnogi su postali još gori. Pokazali su svoje pravo lice i Mariji je teško razumjeti ih. Možda je zlo oduvijek postojalo u njima zamaskirano krinkom lažne uljudnosti, i godinama je strpljivo čekalo dan kada će moći pokazati što doista jeste.“

Dobrota je ona nevidljiva energija koja gura naprijed ljude i od običnog smrtnika rađa heroja, biće dostojno poštovanja, čovjeka koji može nadahnuti ljude oko sebe i biti im uzor. Ljudi smo, ali se takvima ne rađamo. To tek kroz život postajemo. Život je vječno dokazivanje.

Elizabeta poznaje brojne tajne ljudske duše, povezuje uzroke i posljedice, slijedi onu unutarnju borbu u samom čovjeku da bi kroz analizu unutarnjih, duševnih doživljaja i proživljavanja obogatila svoje likove, dala im prepoznatljivost. Vješto vodi priču i ta nit se provlači od početka do kraja romana i drži nas u napestosti i iščekivanju. A to je ona dobra strana svakog dobrog pisca: pronaći ono što će vezati čitatelja za knjigu i dovesti ga do njezinog konca, nenametljivo mu ispričati svoje viđenje, svoju istinu o ratu, o ljudima, o zlu i dobroti, o stradanju, ali i kazni zločina i zločinca kao svrsi cjelokupne borbe i napora da se svijet učini boljim, prihvatljivijim, dostojnijim čovjeka. A tako malo treba da bismo bili sretni, zadovoljni, svoji, ispunjeni radošću koja dobiva na vrijednosti tek onda kada zapadnemo u nevolju i zlo. Kad te okruži zlo i počinje te uništavati tek vidiš koliko su velike nazigled male stvari od kojih se sastoje radosni trenutci življenja!

„Marija pokatkad misli da sanja... evo, sada će se probuditi. Otvorit će oči i prepoznati svoju sobu, udoban krevet u kojem je sinoć zaspala. Ugledat će prozor kroz koji se vidi stara trešnja i djelić plavog neba kojim mirno kruže ptice u letu. Sestra će vra-

golasto skočiti u krevet i uz zvonki smijeh ustrajno će poskakivati sve dok je ne natjera na ustajanje. No, ova noćna mora dugo traje. Između prošlosti i sadašnjosti je nezamjetna granica i teško ju je razlučiti.“

Elizabetino razmišljanje o ratu i zlu najbolje ilustriraju ove njezine riječi: „Rat je najstrašnije ljudsko djelo i ne može se usporediti niti s jednim drugim oblikom ljudske nečovječnosti jer razmjeri strahota, stradanja i posljedica toga djelovanja nadilaze svako poimanje zla. Nema čovjeka koji u sebi nosi sami istinsku dobrotu. U svima nama, više ili manje, živi i ona tamna strana protiv koje se valja svakodnevno boriti. Nažalost, u svakom ratu najviše stradaju oni koji su svojim srcima nadišli, nadvladali i pobijedili vlastiti mrak. A to je jedna od najvećih tragedija rata.“

Roman se čita u dahu i siguran sam da će oduševiti brojne čitatelje jer će u njemu, u njegovoj fabuli, u likovima koji se sudaraju, isprepliću, prepoznati i svoje brige, padove i uspone, želje, potope i nadanja, ali i pronaći potporu da se isplati dobrota jer smo mi tvorci svoje sudbine i nositelji životnih radosti. Nositi ćemo likove Marije, Ane, Sofije, Karla, Vatre kao paradigme stradanja ove zemlje. Bez obzira na strahote koje opisuje, osobne i narodne, u njemu nema mržnje, već trajne želje, nade i vjere da je moguć bolji svijet, radosniji život i suživot pod istom kapom nebeskom.

Pojava anđela u romanu je simbolika one vječne pravde koja nagrađuje slabe i nemoćne, dobre i pravedne, a ruši, zatire i uništava zlo, pokvarene i nečovječne. On potvrđuje da je svako zlo za vremena, a Božja pravednost vječna. Čovjek je smrtno bez obzira koliko mu se, moguće, u jednom trenutku činilo da je gospodar života i smrti, gospodar svoje i tuđe sudbine. Zločin će biti kažnjen bez obzira kojim se ljudskim razlozima pravdao i činio prihvatljivijim i jedinim mogućim rješenjem.

Anamaria Alpeza: *Ti si moj anđeo*

Vječna tema nikada do kraja ispričana, tema koja je dio zagonetke koju usta čovjekova pričaju od pamtivijeka, nikada dovršena priča, tema je i ovoga romana, prvog romana autorice Anamarije Alpeze *Ti si moj anđeo*. Kad uđemo u svijet junaka ovoga djela onda ćemo, ako dovoljno poznamo povijest svjetske književnosti i to onoga dijela koji nam je najdostupniji, povlačiti usporedbe i tražiti sličnosti, povlačiti argumente koji potvrđuju ili opovrgavaju sličnost ili različitost. Ali, to nije ono o čemu ću pisati, ali se nužno nameće kao jedno od pitanja koja nas dotiču i koja ne možemo ili ne želimo izbjeći.

Junaci su mladići i djevojke koji tek stupaju na pozornicu svijeta, koji nužno traže svoj dio radosti, veselja, sreće i zanosa u svijetu koji, izgleda, nije nikada do kraja naklonjen ljudima. I oni su oni *lovci u žitu* koji tek trebaju u hodu oformiti svoju osobnost, svoje ideale i želje pretvoriti u stvarnost svijeta koji je samo podloga za njihov razvoj i izgradnju osobnosti. Anamarija zna pričati, vesti priču, voditi nas u taj svijet mladosti. Upoznaje nas s junacima koji nam na momente izgledaju nezrelima i površnima, nedoraslina da se sukobe s onima koji vladaju svijetom, ali što se dalje odvija priča, vidimo kako ti junaci i „junaci“ dolaze do spoznaja koje će ih obilježiti, dati im snagu i hrabrost da smjelo koračaju svijetom znajući što treba uraditi, odvajajući dobro od zla, istinu od laži.

Rafael, mladi Španjolac, potječe iz bogate obitelji koja je igrom sudbine nepotpuna: majka mu umire u mladosti, otac je političar elitnog ranga, odgajaju ga slučajne dadilje i dvorkinje, gladan je i žedan obiteljske idile, obiteljske ljubavi, obiteljskog zajedništva i harmonije. Prisiljen je sam tragati za tim bez potpore

onih koji bi to traženje i sazrijevanje učinili bezbolnim i daleko lakšim i mladom čovjeku prihvatljivijim. Okruženje u kojem se kreće je slično. Moraju se dogoditi strašne i nenadoknadive tragedije da bi sazrio i jasno u sebi razgraničio što hoće, a što ne će; što je dobro, a što zlo; što je istina, a što laž. Nakon majčine smrti, a očevom nebrigom jer mu je sve bilo važnije od sinovog odgoja, dolazi na rub društva i malo je nedostajalo da završi u kriminalu, drogi, propasti. Slučajni (?) ulazak u crkvu i čitanje oglasa na kojem se upućuje poziv za odlazak u Međugorje, iz temelja mijenjaju i preokreću njegov život. Upoznaje Mariju, djevojku svojih godina, zaljubljuje se u nju i počinje ljubavna priča...

Međugorje je samo pozadina zbivanja, okvir u kojem se kreće glavni junak, svijetlo nebo i topli zagrljaj, nada i nadahnuće, inspiracija i realizacija htijenja. Potpunost koja zaokružuje osobnost i osigurava trajnost.

Autorica plijeni jednostavnošću stila, tečnošću pričanja, redanjem naizgled nebitnih zbivanja u kojima se kreću njezini junaci, manje ili više kreiraju, nadopunjavaju ili slijepo slijede trenutak i trendove i upravo nam ta brojnost, drugima nebitnih, zbivanja kazuje koliko je isprazan život brojnih suvremenih generacija koje ne znaju što je kruh zarađen znojem i rukama, znanjem i vještinom. Tatini sinovi uživaju u novcu pohlepni očeva koji su ga, zasigurno, stekli na neki od neprihvatljivih načina, nesvjesno se utapaju u bezličnost i propast.

Rafael se uspio izvući iz toga, ne neokrznut, ali dovoljno jak da se izbori za obitelj koja ima i vjere, i snage, i mogućnosti kao i ideala. Kako je malen korak od uspona do pada?!

Autorica Alpeza je, a to je ono što zasigurno duguje televiziji i njezinim trendovskim pričama, uvijek velike ljubavi zamotala u veliku crninu i tragediju. Velike ljubavi ne moraju završavati kao Romeo i Julija, kao Tristan i Izolda, Orfej i Euridika, i da više

ne nabrajam primjere iz povijesti svjetske književnosti. To mi je zasmetalo i nadam se da će u budućnosti pronaći drukčiji način građenja dramatičke zbivanja. Ono što moram pohvaliti je njezino opisivanje unutarnjih proživljavanja njezinih junaka u trenutcima stresa, tragedije i nenadoknadivog gubitka. Nadam se da će u sljedećim svojim pričama ići tim putem i steći uživajuću reputaciju u svijetu ljubavnih priča, bez obzira na njihovu dužinu. Ovaj njezin prvijenac dobra je podloga za budući uspješan rad i siguran sam da je ovo tek početak njezinog pričanja, početak njezine priče o sudbini čovjeka u svijetu u kojem se ne iz generacije u generaciju, već iz dana u dan, mijenjaju moralne i druge norme, svijet koji postaje toliko raznolik i promjenjiv da je pravo umijeće oslikati ga u određenom trenutku i makar u priči zadržati odbljesak te stvarnosti koja će, već sutra, biti prošlost. A svijet je bio i bit će vječno gladan priča o sudbini čovjekovoj i njegovom životu, snovima, željama, ljubavi i mržnji, usponu i padu. Žeđ ostaje – samo se mijenjaju oblici priča i pričanja!

I još nešto: Anamarija Alpeza je dobila nagradu općine Grude za svoj doprinos razvoju kulturnog zbivanja za svoj prvi roman što je zasigurno poticaj za daljnji rad, ali i lijepa priča o aktualnoj vlasti koja prepoznaje svijetle primjere koji obogaćuju kulturni život na ovim prostorima. Mi, književnici, ovim putem dodjeljujemo nagradu općini Grude za ono što uradi na afirmaciji kulture u Hercegovini! I ne samo njoj, već svim čimbenicima koji podržavaju brojne kulturnjake i afirmiraju njihov rad. Čini mi se da to najmanje čine oni koji su za to zaduženi – ministarstva kulture!

Luka Kravić: *Veseli semafor*

Pred nama je nova knjiga pjesama, *Veseli semafor*, druga po redu našeg dragog Luke Kravića, učenika Osnovne škole Marka Marulića iz Ljubuškog, zbirka koja nam jasno kazuje da ovaj razigrani, talentirani dječak nije stao, da i dalje stvara. To nas veseli, ohrabruje, podržava nadu da se samo ustrajnošću i strpljivošću može Bogom dani talent razvijati i usavršavati. Veseli nas i radi toga što se u ovom svijetu, a to se odnosi na skoro sva društva, sve manje pozornosti pridaje knjizi, čitanju, učenju, jer toliko toga odvlači našu pozornost i usmjerava nas u svojevrsnu izolaciju daleko od onog suštinskog, ljudskog i poželjnog. Boraveći i krećući se među ljudima, u autobusu, vlaku, plaži, na izletu vidjet ćemo da od desetak njih, jedno ili nijedno ima knjigu u ruci, pet-šest mobitel, a ostali hvataju zjake i ne znaju što će od dosade. A ako obratimo pozornost na mlade ljude i njihov odnos prema knjizi i učenju trebali bismo se uhvatiti za glavu jer ne možemo pobjeći od istine da ogromna većina ne voli školu, da im je knjiga teška, dosadna i strana, a istovremeno žele dobro živjeti bez rada i znoja.

Zato naš Luka i njemu slični zaslužuju svu pozornost. Svatko od nas ima neki Bogom dani talent, ali on je samo mogućnost da se ostvari čovjekova želja, san, potencijal. Hoće li uspjeti razviti svoje sposobnosti samo od volje i veličine želje ovisi. San treba pretvoriti u stvarnost da ne bismo ostali promašeni slučaj i neispunjeno obećanje. Luka u rukama ima svoju drugu knjigu. Znači, napravio je drugi korak, a to znači da hoda, ide naprijed. Jedan korak nije hod, nije hodanje. Nije ni početak putovanja. On ima hrabrosti napisano pružiti čitatelju na ocjenu, prosudbu, kritiku, kako pohvalu tako i pokudu. To se zove hrabrost! Dvije knjige s četrnaest godina, ljudi moji! Ja sam svoje dvije knjige imao u 58. godini života! Dovoljno da ustanemo i pljeskom nagradimo

mladog i talentiranog autora da ustraje na tom putu koji nije ni malo lak i lagodan, ali će zasigurno donijeti tako puno unutarnjeg zadovoljstva, ushita i radosti što će biti najveća i najbolja nagrada za trud koji je u to utkan. Treba naglasiti da je Luka i ilustrirao obje svoje zbirke pjesama prekrasnim crtežima. Luka je i nadareni glazbenik, učenik Osnovne glazbene škole u Ljubuškom, mali virtuoz na klaviru.

Ono što nas odmah zapljusne kad počnemo čitati pjesme jeste ona plima radosti, sreće i zadovoljstva koju je Luka uspio ugraditi u te stihove. I ne samo to! Pjesme zrače humorom, vrcavošću, prožete su ponekad dozom ironije, a to je svojstveno ljudima koji imaju duha, inteligencije, ali i hrabrosti to drugima pokazati. Pjesme su ritmične, prisutna je rima koja nije jednostrana. Kombinira Luka stihove različite metrike, a to već upućuje na njegovo eksperimentiranje. To mogu raditi oni koji su svjesni svoje uloge i svoga umijeća.

Kod njega nema tuge, nema razočaranja, nema odustajanja, nema prepuštanja igri sudbine, nema okrivljivanja drugoga. Ako je nešto urađeno pogrešno, donesena neka kriva procjena onda nije krivnja u drugome, već u onome tko je to uradio. Tu Luka pokazuje ono lice koje ljudi vole, a tu iskrenost mi stariji znamo, iz tko zna kakvih pobuda, otvorenih ili skrivenih – svejedno, zakamuffirati, ne reći, prešutjeti ili drugome podvaliti. Luka je dječak koji srce nosi na dlanu – svi neka vide – što bi rekao Cesarić. Život nas kasnije preoblikuje da više ne prepoznajemo sebe iz dječaćkih dana, mladih dana kada smo bili radost svijeta i njegov najljepši cvijet. Šteta! Djeca žive srcem i to je najveća vrlina mladosti.

Lukine pjesme bi se mogle grupirati u nekoliko ciklusa iako ih nisam tako razvrstao i označio, ali će čitatelj *Veselog semafora* vidjeti da sam ih poredao u prepoznatljive skupine po tematici, po onome o čemu Luka pjeva. Po tematici to su pjesme o dragim lju-

dima, o zbivanjima u prirodi, o događajima iz osobnog života ili događajima koji su ga dotakli, pjesme o željama i htijenjima, ali i pjesme o naizgled malim, sporednim stvarčicama kojima je Luka udahnuo život pa one u njegovim pjesmama žive kao i mi ljudi: imaju dušu, imaju razumijevanje, znaju tugovati i radovati se.

Ovaj svoj kratki osvrt na knjigu pjesama Luke Kravića završit ću objavom pjesme *Semafor* po kojoj knjiga i dobi ime, a na vama je potruditi se doći do knjige i čitajući je vratiti se u vlastito djetinjstvo kada su snovi bili nadohvat naših ruku, želje krilate, a mašta velika kao svemir.

Semafor

Semafor je prijatelj pravi
jer se prometom bavi.
Da semafora nema
bilo bi puno problema.

On upozorava one brze
da po gasu manje gaze.

Kad pješak mora cestu prijeći,
tko će mu tada pomoći?
Pa, naš semafor veseli!

On ponosno na raskrižju stoji
i svoje oči u drugu boju boji!
Žmirka živahnim bojama,
veseli se i vama i nama!

- Kuda si krenuo, dječčače?
- Pa, na loptanje!

Crveno je. Cestu ne mogu prijeći!
- Odmah ću promijeniti boju
na radost i moju i tvoju!

Žmirknuo je svojim okom,
a ja preko ceste – skokom!

Ana Tolić: *Život na Gredi*

Knjiga *Život na Gredi* autorice Ane Tolić je lepršava, intimna lirska ispovijest o ljudima, događajima, životu naših ljudi na ovim prostorima, priča o jednom selu i njegovim žiteljima (Proboj kod Ljubuškog) i njegovim žiteljima, teškom i tegobnom životu u prošlosti, ali i priča o ljudskoj upornosti, želji da se život učini boljim, ljudskijim, bogatijim. Na taj način Greda postaje simbolom bilo kojeg sela ili zaseoka naše kršne, krševite, kamene Hercegovine na čijim temeljima je stoljećima bivao čovjek gradeći priču o tome kako život može biti i bolji i bogatiji, sadržajniji i radosniji od nevolja i zala koje ga sa svih strana biju i uništavaju, a on im se odupire, ide dalje sve smjelije i ponosnije.

Ovo je dirljiva lirska ispovijest žene koja je svoju rodnu Boku i Tivat zamijenila kršnom Hercegovinom, ali koja se s njom srodila, osjetila ljepotu njezine duše, bilo njezine osobnosti, zanos života, otkrila ljepotu prirode i toplinu ljudske duše i sve to prenijela na papir, u riječ i crtež da bi to otkrila i onima koji su do sada prolazili pored njih i ne osjetivši svu ljepotu, jedinstvenost i nepovnljivost kako krajolika tako i ljudi utopljenih u tu ljepotu koja plijeni svojom mističnošću, oporošću, ali i iznimnošću. Šećući s Anom kroz taj pastoralni svijet zajedno se s njom divimo svakom cvijetu, zvuku kamenjara, pjevu ptica, zelenim cvjetnim livadama, vrtačama obrađenim tvrdim žuljavim rukama vrijednih ljudi,

divimo se upornosti tih ljudi koji ni iz čega grade nešto vrijedno i neponovljivo. Život je neuništiv, otporan na sve tegobe vremena, sve nepravde i sile koje su svoju zloću dokazivale na njihovom ugnjetavanju i uništavanju. Nameće se pitanje: Gdje završiš svi ti zulumčari? Tamo gdje im je i mjesto – na smetištu povijesti i prošlosti! A nadživi ih mali čovjek jer je dokazao da Bog nagrađuje malene i pravedne, a kažnjava zle i ohole.

Ana je spretno isplela dvije niti jedinstvene priče: život na hercegovačkoj Gredi i crnogorskoj obali naših ljudi, Hrvata. Te niti se dodiruju, ponekad teku paralelno, a one se isprepliću upravo zahvaljujući Ani, hercegovačkoj nevjesti iz Tivta. Samo je ona, dolaskom na Gredu, mogla s potrebite udaljenosti sagledati, doživjeti i proživjeti njezinu neponovljivost, veličinu malenih, radost i žalost što teku usporedo u životima svih ljudi, ali se jedino na ovim prostorima sudaraju svom žestinom i nepomirljivošću. To je divna lirski priča o ljudima koje smo sretali ili koje ćemo sretati u svom životu, a da nismo ni svjesni koje bogatstvo življenja nose u sebi. Taj naš čovjek gradi život gdje živi: u kamenitoj Hercegovini, primorskoj Boki, nepoznatoj tuđini, ali u njemu uvijek kuca srce koje zna razlučiti dobro od zla, radost života od tuge smrti i uništenja. U Hercegovini čovjek radi od jutra do sutra na škrtoj zemlji, iz kamena izvlači živodajne sokove, u Boki je okrenut moru i njegovim čudima, u tuđini je samo zato što tamo nalazi ono što u svojoj domaji nema.

Od svih ljudi koje susrećemo u knjizi nekako odskače dede Krsto, živopisni starac, Anin djed, koji je središte njezinog djetinjeg svijeta. On priča priče o putovanjima, nepoznatim morima i zemljama, ljudima i događajima kojima golica njezinu djetinjnu maštu i otvara joj nepoznate vidike, tjera ju na razmišljanje da osim ovog života kojim sada živimo postoji toliko toga što treba otkriti, doživjeti, opipati rukom i vidjeti okom. On je zapalio onu iskru umjetničkog dara u njoj, gene pjesnika i slikara, upravo u

najranjivijem i najintenzivnijem razdoblju života. To je onaj svijet bajki, zanosa mašte, straha pred nepoznatim, ali i izazova da se u tu tajnu uđe i razotkrije ju.

Čitatelj će isto tako otkriti da u knjizi teku tri toka našega hrvatskoga jezika koje je autorica spretno uplela u jedinstveni tok jezične struje našega naroda. U prvom redu to je književni hrvatski jezik, jezik knjige, znanosti, škole, jezik koji se uči cijeli život i manje ili više nauči. Drugi tok je govorni jezik Grede, ikavski jezik Hercegovine, naš materinski jezik, jezik naših baka i prabaka i pradjedova, onaj kojeg prvi put čujemo i nikad ne zaboravljamo. Treća struja tog jezika je idiom hrvatskoga jezika Boke Kotorske, jezik Aninog đeda Krste, njezinog oca i majke. To su pojavnosti jezika u pojedinim krajevima gdje Hrvati opstojе i dio su nacionalnog hrvatskog bića. Sva tri imaju pravo na život i treba učiniti sve da i dalje žive jer čine sveukupno bogatstvo povijesti našega čovjeka.

Knjiga *Život na Gredi* Ane Tolić doprinos je očuvanju kulture, življenja, presjek kroz prošlost jednog malog naselja ljubuške općine kroz koji možemo sagledati isto tako i život bilo kojeg ljubušskog sela. Sličnosti su velike, samo su različiti akteri, ljudi, ali su sudbine slične ili ponekad skoro identične. Ali, kroz taj dio priče koja nosi u sebi crtu dokumentarnog provlači se ta zlatna nit tkanja Anine priče, njezina lirska senzibilnost, osjetljivost na detalj, neznatnu pojedinost koja drugima promakne, a iznad svega lebdi njezina razigranost, oduševljenost, optimizam, nadahnuće koje plijeni i nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Ova nas knjiga uči kako bismo trebali u osobne živote unositi više vjere, optimizma, radosti, osjetljivosti, suosjećanja, brige za bližnje jer ćemo jedino tako obogatiti jedini nam život.

Dušan STOJKOVIĆ

KAKO NAS JE OSVIJETLIO HERAKLIT MRAČNI

Nikica Simić: *Heraklit mračni u hrvatskom školstvu*,
Hrvatsko književno društvo, Rijeka – Zadar, 2015.

Heraklit mračni u hrvatskom školstvu djelo je koje pokušava umaknuti žanrovskom određenju. Iako, na prvi pogled, izgleda kako je pred nama studija u kojoj se govori o problemima u kojima se nalazi, i pokušajima da se iz njih isplete, hrvatsko školstvo, ona nipošto nije samo to. Ima i književne ambicije i uspijeva ih zadovoljiti.

Njezin naslov nije slučajno izabran. Čuveni antički filozof prizvan je kao onaj čiji se, u fragmentima sačuvani, filozofski stavovi uzimaju kao polazište, ali i kao veoma svijetao fenjer koji osvjetljava mrak. To što je on još u antičko doba nazvan *mračnim*, a urađeno je to zbog složenosti, hermetičnosti njegovog misaonog sustava, dobilo je u knjizi Nikice Simića očito i jednu metaforičku dimenziju. Mračnost koja mu se pripisuje mračnost je zapravo situacije u hrvatskom školstvu koje se tim mrakom zaogrće e da ne bi dopustilo novim i svježim idejama da mrak u kojem jest progna i vrati u tamu koja mu je jedina istinska kolijevka.

Heraklitovi fragmenti najčešća su mota pojedinih poglavlja Simićeve knjige. Povlašteno mjesto među njima ima, nekoliko puta ponovljeni: „Nikad ne stajemo u istu rijeku. U protjecanju

vremena, izgubljena prilika izgubljena je zauvijek.“ Prva rečenica dragocjena je uputa nastavnicima; druga učenicima. Ono što je davno Heraklit pribilježio, Nikica Simić godinama pokušava ostvariti. Želi nastavnike koji ne bi uporno ponavljali iste pogreške. Programske ciljeve koji se ne bi zasnivali na golim frazama sastavljenim od pogrešno protumačenih (pročitanih) riječi i odbačenih, i takvih, i prije nego što je itko stvarno pokušao primijeniti ih u praksi. Učenike koji bi zaista naučili ono što trebaju naučiti i što će im omogućiti da se u životu, živeći ga punim plućima, ostvare kao potpuno sretni ljudi kojima osmijeh ne silazi s lica još dok u školskim klupama borave. Ne silazi jer znaju zašto nešto uče, znaju kako naučiti željeno, znaju da to što uče mogu, kada nauče, primijeniti u punoj mjeri i na pravi način. Nikica Simić je ono za što se zalaže, uz silne prepreke, uspio primijeniti u svojoj školi, u svojim školama (i osnovnoj i srednjoj), ali bi on želio da se isto dogodi i u hrvatskim školama uopće, sasvim uvjeren kako je ono što je on radio, i dalje radi, upravo ono što bi trebali i drugi činiti.

Iako je godinama razmišljao o tome kojim putem ide, odnosno tapka, hrvatsko školstvo i sudjelovao u pokušajima da se ono na pravi način reformira, inicijalna kapsula za pisanje knjige autoru je bilo objavljivanje, u prijevodu na hrvatski, *Lekcija iz Finske* Pasija Sahlberga. Budući da je finsko školstvo nesumnjivo najbolje u Europi, Simiću se ukazala prilika da ono u koje je uključen i sam s njim usporedi i pokuša uvidjeti kako bi se hrvatsko finskom moglo približiti. Ako imamo na raspolaganju jedan uspješan model, ne možemo iz njega parcijalno uzimati samo ponešto, zaobilazeći pritom ono što je suštinsko u njemu. Ne možemo problemu prilaziti s repa. Glava najprije mora stradati.

Ja sam bio dio srpskog školstva više od trideset godina i mogu s pravom reći kako je ono što je problem hrvatskog školstva u istoj mjeri, ako ne i više, problem koji i srpsko školstvo muči.

Reformski rez mora biti oštar i izveden bez ikakve milosti i nepotrebnih, tobožnjih „inovacija“ koje su, zapravo, samo privid reformskog, obična Potemkinova sela koja skrivaju kako nikakve istinske reforme nema.

Nikica Simić pristupa poslu čistih ruku. To znači kako, najprije, nikakvih terminoloških zamršaja ne smije biti u njegovu tekstu. Da bi se oni, sasvim uobičajeni u nas, izbjegli on (re)definira pojmove kojima se služi. Podsjeća me na čuvenog književnog teoretičara Svetozara Petrovića koji je, više od drugih, želio (i činio to) da prije nego što se u bilo koju raspravu upusti sasvim precizno odredi kako shvaća i što za njega znače termini kojima će se služiti. Simić neke riječi i definicije rabi drukčije od uobičajenog, ali to je njegovo pravo pod uvjetom da točno objasni kako one izgledaju u njegovoj „varijanti“. Pritom se Simić veoma obilno služi fusnotama. Njegov *Heraklit mračni...* podsjeća na književnopovijesne studije Radomira Konstantinovića u kojima su fusnote postale sasvim ravnopravne osnovnom tekstu, a ponekad čak i bile „ravnopravnije“ od njega. U fusnotama, i ne samo u njima, Nikica Simić poseže za primjerima iz antičkih vremena, antičke povijesti i grčke i rimske, nerijetko i za tekstovima iz starog Egipta i *Epa o Gilgamešu*, u namjeri da pokaže kako ničega novog pod kapom nebeskom nema i da su i naši preci bili u prilici sami se susretati s problemima sličnim našima. Ako su ih rješavali na, moguće je, pogrešan način, oni su barem znali što žele: kakva je uloga škole u njihovom društvu, za što se učenici obrazuju i kojim se sredstvima, uključujući i batine, ponekad i sasvim obilno, to postiže. Mi, za razliku od njih, izgleda ne znamo šta bismo htjeli, a onda se više od njih čudimo što nije postignuto ono što se nikako u ovako statičnoj školi postići nije ni moglo.

I predgovor *Heraklita mračnog...* ima moto. Ovaj put on je preuzet iz Plutarhovitih *Usporednih životopisa* i pokazuje kako je grčki biograf pristupio pisanju biografija zbog drugih, ali i kako

mu je to pisanje pomoglo upoznati sebe i srediti svoj život. Isto čini, svojom knjigom, i Nikica Simić. Meni su upravo ti autobiografski pasaži (o djetinjstvu, odrastanju, školovanju, posebno studiranju, posjetima Lici, Zadru tijekom posljednjeg rata, talentiranim učenicima i njihovim sudbinama...) najdragocjeniji jer u dovoljnoj mjeri pokazuju kako je Nikica Simić nesumnjivi pisac. Kada piše o jednom svom bivšem učeniku, sada na korak do doktorata, bilježi kako on „danas ima blentavog čokoladnog labradora“. Najzanimljiviji su oni u kojima on nudi tumačenja lokalizama (npr. košunel, pošada, frenja...), riječi preuzetih u hrvatski uglavnom iz talijanskog jezika. Oni su prave kratke priče. Čitava knjiga postaje tako tekst koji se tka istovremeno na dva razboja. Jedan je, uvjetno govoreći, znanstveni. Drugi, već manje uvjetno, književni. I onda kada piše o problemima koji tište hrvatsko školstvo, Nikica Simić ih sagledava i iz književne vizure koja omogućava njegovoj knjizi da postane lako čitljivo štivo i onima koji su se odavno iskobeljali iz školskih klupa i koje problemi koji su za njih vezani i ne dodiruju mnogo. Priča o pokušaju da se hrvatsko školstvo osovi na zdrave noge je i priča koja bi se mogla primijeniti i na mnoge druge segmente naših života. Nikada nije lako naći se u poziciji Don Quijotea koji s vjetrenjačama boj bije. Pogotovu, kada je ishod te bitke unaprijed poznat i kad se Don Quijote u realnom životu nađe a ne ostane samo na stranicama knjige kao književni junak.

U knjizi se javlja popriličan broj literarnih reminiscencija. Neke ostaju prikrivene (na njih se usputno asocira), a neke su i javne. Tako, na primjer, kako se odlučio knjigu (ne smijemo zaboraviti kako pisac njome sebi samome najprije, ali i drugima neminovno, podastire i priču o svom životu) napisati u prvom licu, pisac je, krležijanski, određuje i kao *Moj obračun s njima*. Tako svjedoči kako mu je naum da ona zadobije (u tome, nikakve sumnje nema, i uspijeva) i polemički naboj.

Ako je, a je, piscu ove knjige prigovoreno kako se koristio citiranjem knjiga „kojima je prošao rok“ i obilno se služio onim što Wikipedija nudi, nama se čini kako prvo nije točno a što se drugoga tiče nije samo Wikipedija proizvođač nepouzdanih informacija. I neke, i mnoge, (kvazi)znanstvene knjige krcate su njima. Samom piscu *bijeg* u fusnote (a prigovoreno mu je i zbog njih) bio je „predah“ u pisanju. Mogućnost da se s čitateljima ostvari bliži kontakt. Sasvim dopušten jer svaki pisac bira formu u kojoj će predočiti ono što želi kazati i odgovara za nju. Uostalom, jedan od najboljih romana postmoderne književnosti, i ne samo nje, *Blijeda vatra* Vladimira Nabokova ima prostorno mnogo više onoga što se u fusnotama nudi od onoga što se u osnovnom tekstu romana nalazi, te osnovni njegov dio neosnovnim postaje i služi kao fusnota fusnote/a.¹

Prošlo je renesansno doba kojem su ideal bili *univerzalni ljudi*. Sveznalstvo danas ne bi trebalo biti u modi, jer je veoma često pokriće (zna se o svemu pomalo, ni o čemu dovoljno) za neznanstvo. Uostalom, odbacivao ga je i Heraklit tvrdeći kako ono „ne uči ljude pameti“.

Ako je škola po definiciji konzervativna ustanova, to ne znači da je konzervativizam koji joj je prirodan mora okovati i ne dopustiti joj da se pomjeri s mrtve točke. Kao što je i Aristotel, poslije stoljeća znanstvene strahovlade njegovog filozofskog sustava, bio odbačen, tako se i mišljenje kako je škola samo obrazovna ustanova, mora korigirati tezom po kojoj je ona jednako i odgojna ustanova. Jedan od ključnih stavova čitave knjige je: „Odgajanje je misterij znatno veći od misterija obrazovanja.“ Stoga tijekom čitave knjige lajtmotivski slijedi priča o tome kako je autor odgajao vlastitu djecu i svoje učenike, druge najprije u državnim ustanovama a potom u privatnim školama koje je osnovao. Mora

---

¹ Nikica Simić se opredjeljuje za roman *Spilja ideja* Josea Carlosa Somoze.

se u središte reformirane škole ugraditi stav da škola postoji prije svega zbog učenika koji je pohađaju te da je njezina osnovna svrha u njima proizvesti znatiželju i pobuditi sumnju u postojeća znanja. Sve što doprinosi ostvarivanju ovih ciljeva je dobro došlo. U odjelu ne bi trebalo/smjelo biti više od petnaest učenika. Profesori bi morali „snimiti“ svakog učenika i utvrditi što on može, i kojim tempom, ostvariti. Dodatna i dopunska nastava su obvezne. Da bi profesor nekoga odgojio on mora *nešto biti*; da bi nekome predavao mora *nešto znati*, citira Nikica Simić pedagoga Stjepka Težaka. Psiholozi su neophodni. Učenje mora biti tako koncipirano tako da učenici razumiju zašto uče i budu ocijenjeni po kriterijima koji su sasvim egzaktni i vidljivi golim okom. Ocjena ne smije ostati „sveta krava“ školstva. Ma koliko to paradoksalno na prvi pogled zvučalo, škole bez *slobode* nema. Sloboda je ono što je pokreće. U slobodu se ulijeva sve ono što se u njoj zbiva. Ako je ona djelomice kontrolirana, kontrolirana je da bi se uopće ostvarila. Potpuna demokracija potpuna je anarhija. To je i Platon (već) znao. Kreativnosti ima samo ako je misao slobodna. Ono što bi moralo biti u samom srcu čitavog školskog sustava, ali i života ljudskog uopće, nikakve sumnje nema, jeste ljubav.

Ključni motivacijski okidač, i ne samo u hrvatskom školstvu, trebalo bi biti individualizacija školskog procesa. Mnogo više od onoga što *žele* i onoga što *moraju*, učenike bi trebalo staviti u poziciju da rade ono što *mogou*. Tada će rezultati, željeni stoga što su mogućí a ne iznuđeni, biti najbolji i najtrajniji. Da bi se do tog modela stiglo (on se zacrtava u svim reformama i ne ostvaruje nikad jer da bi se to ostvarilo ne bi se neprestano pribjegavalo „falš“ reformama), učenici bi morali biti rasterećeni i morao bi postojati širok spektar izbornih programa.

Imamo i humorne iskorake. Na primjer, kada se citira neimenovani prijatelj koji kazuje kako su se političari toliko umislili o svom umijeću da bi bili spremni, i kada liječnici nisu, uputiti se u

bolnicu i, nekog drugog naravno, operirati od tumora na mozgu, ne zaboravljajući pritom istu dijagnozu potražiti kad su oni sami u pitanju.

Pri kraju knjige, nakon što je utvrdio kako su političari licemjeri koji žele i druge takvima učiniti, Nikica Simić nas podsjeća kako su licemjeri visoko „rangirani“ u paklu i u *Tisuću i jednoj noći* i u Danteovu *Paklu*. Prezire ih i Heraklit.

Heraklit veli: „Čovjek je najbliži sam sebi kada dosegne ozbiljnost djeteta u igri“. A Nikica Simić: „...` što su djeca` još uvijek ne znam, jer želim i dalje biti dijete...“ I jest to. Zato je i napisao ovu, i ovakvu, knjigu.

Dorđe KRAIŠNIK

MONUMENT PRIJATELJSTVU

Anto Stanić: *Bili su k'o braća*, Štamparija Fojnica, 2015.

Roman *Bili su k'o braća* autora Ante Stanića, koji je promoviran na nedavno zatvorenom sajmu knjiga u Beogradu, djelo je koje u nekoliko svojih narativnih linija nastoji proniknuti u zamršene međuljudske odnose. Točnije, postaviti pitanje do koje granice je izdržljiva konstrukcija prijateljskih veza, te kako se prijatelji ponašaju u traumatičnim okolnostima kakve u životu nebrojeno puta iskrsavaju.

Iako znamo da su odnosi među ljudima premreženi najrazličitijim mogućim osjećajima i utjecajima, Stanićeva priča nastoji istražiti i jednu dimenziju više u toj priči. Ta je dimenzija prije svega vezana za naš prostor, točnije za tragična ratna događanja devedesetih godina prošlog stoljeća. Naravno, ne želimo ovdje tvrditi da je naša ratna situacija bila nešto ekskluzivno i tim slijedom da smo mi na ovim prostorima doživjeli nešto što nitko drugi nije. Dakako, rat i drugi veliki historijski lomovi jednako poražavaju čovjeka i čovječnost u bilo kojem dijelu svijeta. Naravno, ono što je naše, nama blisko i neposredno uvijek ostavlja mnogo snažniji dojam. Jer smo u te potresne događaje svi bili izravno uključeni, pa nam tako i književnost o tim događajima na jedan način može biti bliža, jer govori o nama. To je samu po sebi ne preporučuje kao uspjelu, ali na znatnu većinu čitatelja će moguć-

nost izravnog prepoznavanja topografije ovih prostora vjerojatno utjecati dojmljivije.

Stanićeva knjiga *Bili su k'o braća* prati priču tri prijatelja, Ivana, Dragana i Jasmina, u tri vremenske dimenzije. Prva je ona koja se odnosi na njihovu mladost, zajedničko odrastanje i sarajevsko studiranje u razdoblju Jugoslavije. Druga se tiče ratnog razdoblja u kojem se prijateljske veze nasilno kidaju, a nekad nerazdvojni prijatelji pod utjecajem etničkih sukoba odlaze svatko na svoju stranu. A potom spas iz pakla rata pokušavaju pronaći odlazeći u inozemstvo. Dok je treća dimenzija ove priče usmjerena na postratno razdoblje, gdje se ponovo, nakon nabrojanih rana i stradanja, prijatelji u jednoj simboličkoj, ali i stvarnoj ljubavnoj razini, ponovo spajaju. To spajanje podrazumijeva odluku o vraćanju u vlastitu zemlju, jer je teret progonstva toliko snažan da egzistiranje veoma često prerasta u neizdrživost.

Prateći gotovo višedecenijsku životnu priču tri svoja lika Stanić u ovoj knjizi traga za prostorima u kojima je prijateljska pružena ruka, bez obzira na strahote koje su prijatelje razdvajale, ipak uvijek ostala pružena. Potičući na taj način onu dobro znanu tezu da čovjek, ukoliko je čovjek, uvijek i ostaje čovjek. Preciznije govoreći, prava i istinska prijateljstva, pa i u specifičnim uvjetima etničkih mikstura kakve naše ovdašnje i jesu, uvijek ostaju čvrsta. U tome ni vjerska, ni etnička, niti bilo koja druga identitetska trvenja ne mogu uzeti primat. Jer prijateljstvo, ako ima svoju snagu, prevladava i nadilazi sve prepreke koje su mu se na putu ispriječile. Prijateljstvo u tom pogledu jeste prije svega ljubav, koju čovjek mora njegovati, da bi je mogao dati drugome. Riječ je, dakle, o pronalasku drugoga u sebi, u prepoznavanju čovjeka s druge strane. U traganju za takvim osjećajima, ali i istražujući one neobjašnjive rukavce našeg postojanja, Stanić u ovoj svojoj knjizi podiže svojevrstan monument spoznaji i razumijevanju drugog.

Pored toga knjiga *Bili su k'o braća* ulazi u svu kompliciranost naših međuetničkih sraslosti, govoreći o toj višestoljetnoj premreženosti ljudi ovih prostora, koja usprkos nebrojenim pokušajima kidanja još uvijek opstaje. Traje i postoji, jer se mogu izmijeniti strukture određenih mjesta, ali se ne može zaustaviti čovjekova potreba da upozna i ide k drugom. Ta je potreba često uvjetovana prije svega nužnošću ekonomske egzistencije, ali iz te jurnjave za preživljavanjem stvaraju se i drugi odnosi, koji svjedoče da je zajednički život moguć i da traje. Kao i brojne ranije knjige Ante Stanića, tako i ova posljednja ima u svom tekstu nešto od potrebe da se s odgojno-obrazovne strane obrati čitatelju. Pa bismo opet mogli ustvrditi da Stanić na svojstven način nastoji svoju knjigu prije svega usmjeriti k mladim ljudima, jer shvaća da jedino na taj način, podsjećanjem na ono što jesu istinske vrijednosti življenja, možemo ostvariti neki društveni napredak.

Ivan BAKOVIĆ

NA PUTU PREMA KUNARI PLANINI

Ljubo Krmek: *Morine, priče iz Humine*; Matica hrvatska
Stolac – Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne,
Stolac – Mostar, 2015.

U zbirci priča *Morine*, Neretvanina i zaljubljenika u pisanu riječ Ljube Krmeka, su priče *Morine*, *Žute oči*, *Mlatac Vidančina*, *Maran i Krstinka* te *Vilen i Grbica*. U naslovnoj priči *Morine* Krmek oživljava jedno davno prohujalo vrijeme, vrijeme planišlara i odlazaka sa stokom u planine, i u planinama *Morine* koje su raspaljivale dječju maštu pretvarajući se tako u mistično mjesto - koje možda i ne postoji. Kroz začuđene dječje oči pripovjedač nas uvodi u jedan svijet koji, nažalost, postoji još samo u priči. Svijet u kojem se stvarno mijesalo s nestvarnim. Svijet u kojem su vile i druga čudesna bića bili svakodnevna pojava. Svijet idile i mira: „Zaspao sam pod vedrim nebom poput anđela, sretan. (...) Čini mi se jedini remet noći bijaše naše stado. Pseći lavež, frktanje konja, zvonjenje zvonara i poneko blejanje bijahu jedini znaci života.“ Arkadija u Hercegovini. Nepomućena slika sreće.

Tradicija iz pradavnina trebala je biti nastavljena kao i puno puta dotada. „Otac je htio da i ja nastavim njegovim i djedovim putom, pa to nije ni prikrivao, a i ja sam spremno prihvaćao“. Idilični svijet planištarenja uništila je gruba stvarnost našega vremena. Odlaske u *Morine* nisu prekinuli ni vuci, ni vukodlaci, ni vile, ni more, ni zmajevi, ni oluje, nego ovovremeni zli ljudi neljudi

koji silom otimaju tuđe. Tako su Morine opet opravdale svoje ime. Naime, kako kazuje pisac, Morine su se nekad zvale Dobrine sve dok svatove nije uhvatila mećava, a u mećavi ih more podavile. „Sve do tog događaja, čitav taj planinski masiv nazivao se Dobrine. Zbog dobre paše za stoku. Zapamti se ta godina. Otad Dobrine svi zaboraviše. Narod ih prozva Morine!“ Tako su Morine, opet, opravdale svoje ime „crne Morine“ i „uklete Morine“.

Pa iako su „crne“ i „uklete“ ljepote dječaćkih doživljaja, mistike te prve zaljubljenosti i ljubavnog razočaranja na Morinama ne napušta pripovjedača: „Ja svoju ljubav s planine prebacih na željeznicu. Utopih je u klopavanje vagona i pisak strojeva. No, nikad ne zaboravim pogledati prema sjeveru, osobito za hladnih zimskih mjeseci, kada planinske vrhove stisne bijeli prsten. Podsjeti me na sve strahotne priče iz djetinjstva. Lagana jeza prostruji mi kralježnicom. Zalud svi vlakovi na svijetu, mene Morine zovu!!!“ Zovu Morine iz dubine duše, iz zaborava, iz prošlosti... Ima li se itko odazvati? Odziva se samo pripovjedač koji u tanki vez priče ulovi i zarobi jedno sjećanje na davna vremena i olakšava duši čežnju za Morinama.

U drugoj priči, kojoj je pripovjedač također dijete i njegovo viđenje svijeta, pojavljuje se gorostas Vidančina čije su se snage i ogromne pojave djeca bojala: „Mi smo mislili da je on natprirodna pojava, da je s nekog drugog planeta. Bojali smo ga se k'o zmije. Ma kakve zmije, više smo ga se bojali.“ Ali kako to obično biva u životu, stvar počesto nije onakvom kakvom se čini pa Vidančina riskira vlastiti život da bi spasio dječake. A dječaci ostaju zatečeni njegovom dobrotom, a još više činjenicom da Vidančina nastavlja mlatiti žito i nakon što ga je ugrizao poskok kao da se ništa nije dogodilo. Nekad je stvarnost začudnija od bajke, stoga ne čudi da su ljudi bili pripravniji vjerovati u „paralelni svijet“ u kojem obitavaju neka čudna bića. U dječjim očima Vidančina kao da nije stvaran nego je izišao iz neke priče ispričane u dugoj zim-

skoj noći uz ognjište. Priče koja raspaljuje maštu i stvara ježurine niz kralježnicu, a istodobno izaziva na dvojbenu put u Kunaru planinu, u koju se „može otputovati, ali ne i u nju stići“, i strah od takve želje i puta.

U priči *Žute oči* kućni domaćin, glava Pavlovića, Visko biva ponesen pričom o zakopanom blagu, koju je čuo još kao dijete. Legenda koja ne da mira ni mirna sna, a drži u snovima i tlapnji. A što je legenda nevjerovatnija lakše se u nju povjeruje. Pripovjedač u ovoj priči znalački ocrtava ljudsku pohlepu i želju za naglim bogaćenjem. A kada gole ruke završe u vatri, htijući dosegnuti snove o boljem životu, gore brže negoli izgore snovi o zakopanom blagu i ljudska naivnost.

Pohlepa je uzrokom i događajima ispričanima u priči *Vilen i Grbica*. Maroje Batina zbog zavisti prema bogatom susjedu i zbog želje za bogatstvom u neznanju vlastitog sina mijenja za blagostanje. Uplećući u priču fantastične elemente, miješajući san i javu, uvodeći ljubav kao pokretač događaja Krmek veze priču u tradiciji narodnih bajka i mitova, opisujući usput legende o nastanku mjesta područja Donje Hercegovine. I sve bi bilo lijepo i krasno kao i u svakoj bajci (i živjeli su sretno do kraja života) da nije ljudske naivnosti. Ljudi su ti koji krše zakletve i obećanja što postaje uzrokom nesretnom završetku vile Grbice koja se zbog ljubavi prema Vilenu odrekla svog idiličnog života u vilinskom svijetu te se na kraju sama i zaboravljena istopila u svojim suzama od kojih je nastala Grbicina lokva, koju pastiri prozvaše Grbušinom po ružnoj starici s grbom koja im se ukazuje kada zahvate vode iz lokve.

Kao što je Vilenova mati razbila čaroliju poljubivši Vilena te tako uništila ljubav Vilena i Grbice, tako je Maran u priči *Maran i Krstinka* ostao bez svoje velike očaravajuće ljubavi prekršivši obećanje dano vili Krstinki. Kroz sve ove priče pripovjedač nas

vodi sigurnom rukom i snagom imaginacije koja ni u jednom trenutku ne dopušta zamor i dosadu ispunjavajući razinu očekivanja.

Je li poruka ovih priča u kojima se miješaju san i java da nema ostvarenja snova u ovoj „dolini suza“ koja je grubo realistična, toliko realistična da čovjek neprestano ima potrebu bježati od nje u snove, svaki će čitatelj odlučiti sam za sebe. A poneki će se, možda, čak i utvrditi u svome vjerovanju da Kunara planina, u koju se „može otputovati, ali ne i u nju stići“, ipak postoji te da vrijedi ponešto žrtvovati na tom dvojbenom putu koji obećava ostvarenje snova. Ali teško da će se naći neki čitatelj koji ne će uživati čitajući ove priče.

Bilo kako bilo, herceg-bosanska književna scena je dobila još jednog znalca-pripovjedača, koji se nakon potvrđivanja u pjesništvu (šest zbirka) uputio u prozni svijet.

A na putu prema Kunari planini to je i logičan izbor.

KASTORSKIM VREMENIMA UNATOČ

Silvestar Ištuk: *Gladnici i gladni*, Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne, Mostar, 2016.

Najduže govore oni koji nemaju što reći. Ubijte me ako znam je li ova rečenica moja ili nečija (sveznajući Google uprazno vrti i ne daje rezultate). Jesam li je negdje pročitao ili je ona sažetak onoga što sam dosad proživio, čuo ili pročitao. Ali je na tragu određenja aforizma kao kratke književne forme (slične narodnim poslovice, kojima formom i slični, ali je uvijek odraz individualnosti autora) u kojoj je u malo riječi sažeto čitavo mišljenje o

nekom problemu. Forma u kojoj je „mislina široko a riječima usko“ (Čehovu pripisuju ovu misao) ili kako zapisa srpski aforističar Ilija Marković: „Aforizam – tri misli u dve reči“. Meni osobno je uvijek bilo najteže pisati kratke forme (iako najčešće ne govorim dugo i čini mi se da počesto imam što reći – ili mi se samo čini...). I zaista nije jednostavno izreći misao, stav, mišljenje u rečenici-dvije a da to bude potpuna misao koja zadire u srž problema – uvijek je lakše pisati/pričati nadugo i naširoko. Zato je malo dobrih aforističara.

Aforizmima je nakana „da poput Hipokratovih aforizama koji su davali upute za liječenje bolesti tijela, srodnim načinom posluže liječenju društvenih nevolja“ (ovako o aforizmu Zdenko Škreb u nenadmašivoj knjizi *Uvod u književnost*). Njihova je uloga (za razliku od već spominjane poslovice koja je sublimacija narodne mudrosti izrečene kao životna istina i napatuk za ponašanje) „liječenje“ društva ukazivanjem na negativne, zaborne i razorne pojave u društvu.

Zbirka aforizama Silvestra Ištuka *Gladnici i gladni* je na tragu naprijed rečenoga o aforizmima i na tragu dosadašnjega njegovog pisanja. Govorimo, dakle, o već afirmiranom aforističaru koji ni ovom knjigom ne će razočarati čitatelje. Ištukovi aforizmi doista „liječe društvene nevolje“ (*Ljudska su prava samo za čitanje; Demokratski se dogovorimo: Tebi zakon – meni imunitet!; Neki nisu zadovoljni što su dočekali slobodu, već bi htjeli od nje napraviti samovolju; Više o nepravdi znade sluga Jernej nego dekan pravnog fakulteta* i sl.).

U ovom vremenu rastrojstva vrijednosti koje drže društvo na okupu čovjek može zauzeti stav „neutralnosti“ i ne reagirati ni na što ili progovoriti o viđenome (*Ako se sami pokoravamo – ni Bog ne pomaže*; veli Ištuk). Ištuk itekako progovara, britko kao bičem udarajući po devijacijama kojima smo svakodnevno izloženi, a barem je naša stvarnost kao stvorena za dobar aforizam.

Tako novi „poduzetnički“ duh opisuje ovako: *Omrkoše igrališta – osvanuše parkirališta*. Dotiče se i drugih svakodnevnosti koje su postale „normalne“ i na koje smo već toliko navikli da ih i ne primjećujemo; ponekad ih primijetimo tek kad pročitamo aforizam. Vara se vlast koja misli da je u društvu sve u redu samim donošenjem svih potrebnih zakona: *Tko nije pravičan u interpretaciji zakona je stravičan*. A i snaga zakona nije u zakonu nego u onome tko ga tumači i primjenjuje: *Crvenkapica je donijela pred vuka punu korpu argumenata, a vuk ih je, ni pet ni šest, istresao u vodu*. Nije ništa nova da se ljudi promijene kada dođu na vlast, u nas je to poprimilo takve razmjere da aforističar primjećuje: *Manje zveče orasi u jednom džepu ako imaš dovoljno novca u drugom; U ime naroda napadao je vlast, a tek što se ustoličio u ime vlasti napada narod*.

„Sveznalice“ su oduvijek bile „zahvalan materijal“ aforističarima pa je i Ištuk sklon šibanju ljudskih mana: *Idiotu i psu dovoljno je kažiprstom uprijeti na krivca; Jedne preljubnice kamenuju, a drugima ljube ruke, i ne samo ruke; Limeni pijetao na krovu svog kolegu kori: „Kolega dragi, tako mi moje duše, okrećeš se kako vjetar puše“*. A mi „ostali“ toliko smo se uljuljkali u svoj komoditet da je autor morao sarkastično primijetiti: *Sramota! Toliko napuštenih pasa, kao da su ljudi ili Siromašak se hrani raznovrsno: jednog dana kupuje kruh i mlijeko, a drugog dana mlijeko i kruh*. Jer, ne zanosimo se, „oni“ ne opraštaju (*Samozvani bogovi preziru svoje ateiste*), zato sagnimo glavu i poštujmo samozvane bogove (barem dok ih ne smijene drugi bogovi, dopušteno je biti ateist samo prema bivšim bogovima). Ali, Kastore dragi, što smo mi krivi, tako je oduvijek (*Najlakše k cilju podvita repa! / Pitoma njuško, cjeluješ petu, al se i za te / Mirisno peče masna kobasa!*).

Mnogi su Ištukovi aforizmi prave mudre poslovice: *Ne tražite pravdu u zakonima, već zakone u pravdi; Laž se dobro održava na površini vode, ali nakon izvjesnog vremena poput olova tone;*

Bolje tapkati u mjestu nego ići u propast. Dok neki iskazuju istinu koju i nismo baš voljni priznati sami sebi: Češće se napada nezaštićenu pravdu, nego zaštićenu nepravdu.

Sveusvemu, Ištuk je satkao knjigu aforizama zanimljivih i kao kritika društvene pojavnosti i kao književni uradak (iako se aforizme gura u rubna područja književnosti, u tzv. diskurzivne književne oblike). Vjerujem da će mnogi sa zadovoljstvom pročitati ovu knjigu.

PJESNICI SU...

Srećko Marijanović: *Moje će uši rasti*, Društvo hrvatskih književnika Herceg Bosne – Matica hrvatska Stolac, Mostar – Stolac, 2015.

Oni idu zemljom... a dani su im kao cvijetu na njivi, *jedva ga dotakne vjetar, i već ga nema, ne pamti ga više ni mjesto njegovo* (Ps 103,15). I u tom trajanju koliko je dašak vjetra u vječnosti čovjek je razapet između sebe (onoga što jest) i sebe (onoga što bi htio biti), između sebe (kakav jest i kakav bi htio biti) i drugih (koji bi htjeli da on jest i da bude kakvim bi oni htjeli). Ta razapetost i prepolovljenost jest i bit će dokle je god zemlja „smrtnim sjemenom posijana“. Prepoznaje ju i osjeća (tu raskoljnikovljevska raskoljenost) i pjesnik Marijanović: *i sve zadržti na pola / i pola mene i pola tebe / u pola koraka / što nas dijeli / vjerojatno nikad nismo / i ne ćemo biti cijeli* (Prepolovljeni).

U to pola koraka što nas dijeli između rođenja i vječnog počin-ka smješten je život u kojem ***njihove oči / velike i nijeme rastu***

pored stvari. Pola koraka u kojem zbunjeni gonetamo smisao tog danog nam pola koraka koji traje koliko i dašak vjetra u vječnosti. *Pitaš me što su život i smrt / svejedno obadvoje / tek su samo jedno / jezivo pražnjenje / zvijezda u noći / kroz otvorene usne / i napete oči / sve će jednom proći* (Pitaš me).

Veliki Tvorac (svega vidljivoga i nevidljivoga) dao je čovjeku da u to „pola koraka“ ne miruje, nego da traži odgovore, da se proba uskladiti sa sobom i drugima. A rijetkima je dao da **naslo-nivši uho / na ćutanje što ih okružuje i muči** to iskažu stihovima: *Da je pomiriti / sve te suprotnosti / živio bih dugo i mirno (...)* *sveo bih razum na razumnu mjeru / i u vjeri molio Boga za dane / koje nisam uspio drugima darovati / ni više ni manje / već koliko su oni darovani meni* (Srazmjerno). I koliko se god trudili doći do odgovora većina naših nastojanja je ipak jalov posao – *Ove naše misli su poput toka vode / samo kaplje ostaju a glavnina ode* (Putovanje u snovima). I nikad nismo sigurni je li ovo pola koraka našeg postojanja samo tlapnja, uzaludan trud: *možda se vrtimo u krugu / ili stojimo na javi / a putujemo samo u snovima* (Putovanje u snovima). A kad to je tako kako je, što preostaje? Vjerovanje, kako predlaže Marijanović, *...to ćeš možda moći / a više od toga / samo ako budeš / željeti znao / i vjerovao* (Sve u svemu)? Čemu (i u što) vjerovati? U Velikog Tvorca (svega vidljivoga i nevidljivoga) koji se javlja u Marijanovićevim pjesmama. Marijanovićev odnos prema Bogu nije Jobov (potpuno pouzdanje bez imalo sumnje), niti je (nesućutni) Kamovljev (*Ja nisam pseto biblijsko / što liže Jobu rane*, Janko Polić Kamov: „P.S.“). Marijanović s Bogom korača *Ja i Bog moj koračamo / u bijelim starim haljinama / on bez lica / ja bezbrižan i zanesen* (U šetnji); suosjeća s Njim: *pomalo postaje zamorno / biti Bog i gledati ljude / uhvaćene u iste stare zablude / sve teže je zapravo biti Bog* (U šetnji); ponekad bježi od Njega: *kad se bježi i od sebe i od Boga* (Mjesto gdje želim biti); zapitan je o Njegovim razlozima:

jedino me muči pomisao / da nije on stvorio taj svijet / zato što je bio / nepodnošljivo sam (Usamljeni Bog); zdvojan Njegovim postupcima: Ova duša što je / već komadić Boga / koji je ne želi / mada mu se javlja (Tek gomila riječi); iščekuje trak njegove milosti: ove noći iščekujem Bože / samo tvoj dah (Molim za nju).

Iznenadujuće je širok spektar tema koje Marijanović dotiče u ovoj nevelikoj knjizi. Pored već spomenutog „razgovora“ s Bogom nižu se pjesmotvori s temom „zemaljske“ ljubavi: *Što će mi mreže ljubavi / kada nemam čarobne hvataljke sna (Dobre mreže ljubavi); Želiš li nešto lijepo / ukrast ću noć za tebe / i čitavu košaru snova / donijeti na tvoj stol (Za tebe); i koliko trebam taj trag / što se smiješi s lica moga neba / i namješta osmijeh / baš kako ja želim (Trag violine).* Dovoljna je slika starog težaka da se pretvori u pjesmu: *Polako stari težak / vuče blatnjave čizme sokakom / a jesen se vuče za njim / kao pas (Težak).* Iz prošlosti i djetinjstva izviru neka draga lica: *napokon mogu proći / ispod stare košće / kada znam da prate me netremice / dva para brižnih očiju / negdje iz tame / iz bezvremene osame (Ispod stare košće); ...ne djede ti živjeti nisi / prestao ti hodajući nisi / zastao da se ogledaš / za svojim grobovima / za malim križevima zapućenim žicom (Ne ću stati).*

Teško je pisati dobru poeziju ako onaj tko piše prije pisanja nije ne doživio nego proživio ono o čemu piše. „Nije glavno ono što si iza duga traženja i putovanja svojim tjelesnim očima vidio i ušima čuo! Stvari su zapravo onakve kakve one iz nas izlaze“ (V. Nazor). Tko nije začuđen stao pred tajnom najobičnije pojave. A Marijanović itekako stoji začuđen običnim Božjim darom: *Ne želim ništa više napisati / kada pogledam cvijet trešnje (...) ne čovjek ništa više / ne može dodati / malenom znamenju Božje objave / ovdje na zemlji (Ispod procvjetale trešnje).* A pisanje je mučan i samotnan posao – znaju to svi koji su pisali na ovakav način. *Meni Bog je pjevat reko, / I ja vršim božju volju - / I ja jedem srce*

svoje!, žali se Kranjčević, a Marijanović dodaje: *Nisam trebao biti pjesnik / taj kleti vjesnik / čudnih osjećaja (...) ne nisam smio postati ovo / raspuklo srce izbuljene oči / težak korak i mrtvo slovo* (Ne nisam smio). A kad se već spominjemo hrvatskih pjesnika jedan drugi je zapisao: ***pjesnici su vječno treptanje u svijetu.***

Ovom knjigom Srećko Marijanović se potvrđuje kao zreo i samosvojan pjesnički glas, čije se pjesme ne mogu razumjeti „brzim“ čitanjem. To su pjesme s kojima će pomniji čitatelj sa zadovoljstvom razgovarati.

Božidar STANAR**AFORIZMI**

Iako se nisam vinuo u visine želio bih živjeti orlova vijeka.

Za svaki uzlet potreban je zalet.

Panika je pandemija straha.

Teže je sustići nego prestići.

Tapšanja često više gode nego aplauzi.

Oko treba čuvati brižnije nego oči u glavi.

Što bubregu godi – srcu škodi.

Kad mu stanu na žulj, više ga boli nego kad mu stanu na kurje
oko.

U ratu se u samom sebi gine bez ispaljenog metka.

Je on plećat, ali nije širokogrudan.

Bolje da puše sa svih strana, nego ispod samara.

Našim rijekama lakše je valjati smeće, nego drvlje i kamenje.

Tibetansku knjigu mrtvih pročitao sam dopola. Drugu polovinu
pročitat ću na onom svijetu.

Najteže je preleti iz glave u glavu.

Bio je velika lisica, a ipak je dolijao.

Suvremeni biznis: jamac mu jamči pa od njega kamči.

Iako je išao upoprijeko, nikad nije stigao.

Unatoč svemu kroz što smo prošli, više je onih koji su se raspametili nego onih koji su se opametili.

Neki su se otrgli da se ne bi pretrgli.

Riječi o stvarima koje nam padnu na pamet često ostanu na vrh jezika.

Gleda s visoka, a koristi se prizemnim sredstvima.

Čovjek je bez premca koji nađe jamca.

Čovjek je zagonetka s više nepoznatih, ali se da grafički izraziti – karikaturom.

Nama su kafići preoteli djecu od ulica. Brigo moja, pređi na trećega.

Kod nas ni dežmekasti nisu gojazni.

Otkako nam djecu donose rode, opao nam je natalitet.

Na trgovima se nekad prodavala roba, danas se prodaju zjala.

Režim kad vidim kako ovi vladaju.

Naš poglavica mamuza i kad ne jaše.

Kad zrelo razmisliš državni udar je pozitivan historijski događaj, jer bez rata dođe do prevrata.

Bolje je da je država i krava muzara nego da je muha zunzara.

Od svih nacрта najveću buku izazvao je NAČERTANIJE.

Došlo je opako vrijeme – sve se izopačilo.

Kažu uspio je – uništio je neuništivo.

Tko kaže da smo spori – sve nas je više u dijaSPORI.

Ivo Mijo ANDRIĆ

NOVI AFORIZMI

Bio je čovjek na svome mjestu, sve dok nije zauzeo moje
mjesto.

Zbog te zgodne mačke, ušao bih i u mišju rupu.

Laž je da sam za tom ženom trčao. Ja sam je svaki put morao
dočekivati. I to na... koljenima.

Kako da mu oprostim kad me taj luđak nazvao budalom pred
punom čekaonicom psihijatrijske klinike.

Imam velike oscilacije u raspoloženju. Malo kad sam
raspoložen.

Imao sam u životu i uspona i padova. Kad god sam pao morao
sam se iznova uspinjati.

Čim su mi otkrili Ahilovu petu, dao sam petama vjetra.

Imam čvrst muški karakter. Dobro mi stoji.

Da nisam zbunjen u ovo bi me vrijeme sigurno proglasili ludim.
Iskoristili smo sve olakotne okolnosti. Na sva vrata stavili smo
lokote.

Bogomdani su samo oni koji od Boga ne kradu dane.

Lud je onaj koji misli da je (pre)pametan.

Šala koju je ministar izgovorio na račun premijera, bila je toliko masna da je skliznuo s položaja.

Puštao sam joj na volju, sve dok nisam zapao u nevolju.

Uzalud sam joj donosio kite cvijeća, kada ih ona nije mirisala.

Navlačila me je na tanak led sve dok nisam pukao.

Njegovo prisustvo osjetila je, tek kad je ušao.

Ona mi je prva okrenula leđa. A sada priča da sam peder.

U našem braku sam ja zadnja rupa na svirali. Žena je prva rupa.

Nije on tako jednostran. Kad voli, on voli obostrano.

Stao je na svoje noge, tek kad je izašao iz njezinih.

Do dolaska revizije, imali smo sve pod kontrolom.

Te uzvanike nismo pozvali na svadbu. Oni su sami došli.

Dug nam je toliko narastao, da se njime možemo ponositi.

Država očekuje da budemo lojalni građani. A nije nas podmazala.

Nisam genije, ali mogu izmisliti što drugi ne mogu.

Ne vrijedi vjerovati u Boga, ako vam ljudi ne vjeruju.

Vjerovao sam joj na riječ, sve dok se nismo sporječkali.

Brak je zajednica koja ženi donosi sigurnost. A muškarcu...
dugove.

Taj razvod me skupo koštao. Platilo sam ga kreditom u
švicarcima.

Svi koji su voljeli tu ženu, na vlastitom su džepu osjetili snagu
njezine ljubavi.

Ona je vrlo pozitivna osoba. Uživa u svim pozama.

Ako je Pegaz konj, onda sam ja obični magarac.

U književnosti je takvo stanje, da nam je književnost obično –
sranje.

Kad sam vidio račun za struju, smrklo mi se pred očima.

Demokracija nam se do jučer samo smiješila. Danas nam se
otvoreno smije u lice.

Taj nas je političar toliko zadužio, da će ga se sjećati i naši
unuci.

Lijevom rukom se branim od desničara. A desnom – od
ljevičara.

Zakone smo preuzeli sa zapada. Kriminalci su domaći proizvod.

Toliko brinemo za ekologiju, da smo morali uništiti domaću
industriju.

Oblačimo se po posljednjoj modi. Kineskoj – zna se.

I Amerikanci su došli do zida. I to Kineskog.

Da se nije potrudila, nikada ne bi ostala trudna.

Žena mi je kupila psa. Sad i ja znam što je pasji život.

Zapad nas je nekad osvajao oružjem. Sada nas osvaja – oruđem.

Domoljubi su se jučer borili za domovinu. Danas se bore za
svoja prava.

Pomirili smo se sa sudbinom, tek onda kad smo je uzeli u svoje
ruke.

Nije važno što vuk dlaku mijenja. Važno je da su nam sve ovce
na broju.

Ja sam tankočutan pisac. Čutim se kao tanak pisac.

ODGOVOR ZDRAVKA KORDIĆA NA TEKST PERE PAVLOVIĆA

UREDNIŠTVU ČASOPISA „OSVIT“¹

Molim da se ovaj kratki tekst objelodani u narednom broju „Osvita“ kao kratki odgovor na tekst Pere Pavlovića sukladno Zakonu o tisku u F BiH.

Očito se urednik „Osvita“ >zabunio> objelodanjujući tekst u četverobroju za 2014.g. – kada nije objelodanio originalni tekst, koji je na sreću izašao u knjizi: Zdravko Kordić „O starini i sudbini“; Grude-Zagreb,2014. – a knjiga je izašla iz tiska prije Uskrša 2014.g. Stoga u prilogu šaljem tekst iz knjige u pdf-u, i isti tekst u wordu s kratkom korekturom /od dvije riječi/, ta knjiga ima i u uredu DHK HB da se urednik malo potrudio i to odmah po Uskrsu je donijeta; valjda je to zadatak uredništva i korektora a ne izbacivanje pojedinih pasusa (traktata) koji nisu bili po volji uredništvu i prije svega glavnom uredniku – očito je još nekima u glavi „Zakon o verbalnom deliktu SFRJ – čl.192. /pa i 193./ - pa je primjenio taj članak koji nikada ni u SFRJ nije bio primjenjen u bivšem Društvu književnika BiH /jer smo se mi svi članovi tada zalagali za njegovo izbacivanje iz Zakona/!

Mi živimo u određenom povijesnom prostoru i vremenu koje ima svoje trodimenzionalno određenje: visinu, širinu i dubljinu – pa to svaki znanstveni prikaz knjige treba sadržavati, jer mi ne živimo u zrakopraznom prostoru i njegovim neopstojećim dimenzijama što očito misli i Pavlović, živimo s ili pored određenih ljudi, intelektualaca, književnika – a rečeno Pavlović potvrđuje i stavkom kako sam „nedavno doktorirao“ a prošlo je više od dvije

---

¹ Napomena uredništva: Prema autorovom izričitom zahtjevu u ovom radu nije bilo lektorskih intervencija. Rad objavljujemo u izvornom obliku.

i pol godine od obrane doktorata i objelodanjivanja njegova teksta (reakcije) za kojega (koju) ne vidim ni jedan razlog. Pogotovo što sam po njegovoj narudžbi i preporuci napiso tekst kojega sam mu podastraio za „Vijenac“ a taj je tekst izašao u časopisu „Riječ“ u Brčkom kod kolege urednika Žarka Milenića, dopustio sam Pavloviću da izbací ako treba ono što mu ne odgovara – ali sam istodobno najavio nešto dulji tekst kojega ću objelodaniti drugdje i to je bilo u knjizi! U tekstu pišem o vrhunskom pjesništvu mediteranske toponomastike i kršćanskom nadahnuću – drukčijega Pavlovića i ne poznajem već trideset i pet godina. Očito nezadovoljan – neoriginalnim tekstom u „Osvitu“ a potpisanim mojim imenom – on je reagirao - kako ja malo znam o njegovu stvaralaštvu navodeć gdje se sve prijavljívaio, ulazio u uži izbor i druge „bedastoće“ – kao da je nagrada znak neke „veličine“ – a pri tom zaboravlja da sam ga ja uvrstio u sve izbore koje sam pravio: na pr. „Hrvatske marijanske pjesme“ – ima dvostruko više prostora od A. B. Šimića; iliti u englesko-hrvatsko izdanje izbora preko osamdeset bh. hrvatskih pjesnika „Davno sanjani snovi“ – auktor: V. Grubišić, Z. Kordić, K. Šego – po vlastitu izboru je sam izabrao dugu pjesmu, misli li da bi mu je drugi uvrstili da nije bilo mene!? I td. I t.d. Sve ono što je napisao u svojem tekstu u „Osvitu“ s književnoga motrišta nema nikakva smisla, pa se i ne trebam više na to osvrutati. Kao što se ne trebam osvrutati na njegovu stvaralaštvu, jer je već pregršt tekstova napisano o njemu iz mojega pera. Kada je Šimić povodom „Utve zlatokrile“ napisao o Nazoru da je hiperproduktivac, te da ima upola manje knjiga ne bi bio ništa manji pjesnik – mislite li da se Nazor na to osvrtao? Tim stavkom Šimić nije p/ostao manji književnik; niti je Nazor p/ostao manji književnik.

Top liste /nadrealista/ o njima ni riječi jer su naručene za dnevne potrebe.

Dr. sc. Zdravko Kordić, docent.

ODGOVOR PERE PAVLOVIĆA NA ODGOVOR ZDRAVKA KORDIĆA

SIDRIŠTE U SREDOZEMLJU ZDRAVKA KORDIĆA (II.)

Prošli dvobroj *Osvita* (81-82) koji je izišao 2015. objelodanio je moj kratki odgovor na kritički tekst Zdravka Kordića o mojoj zbirci *Humčice, biljčice, slike nebeske* nakladnika zagrebačke Alfe 2013. Kordićev tekst objelodanjen je u jubilarnom dvobroju *Osvita* (79-80) za 2014. Kako sam bio u prigodi pročitati niz autorovih reagiranja na taj moj odgovor (iako se nisam doticao njegovih književnih prosudbi), ponovno ću spomenuti kako mi nije cilj ulaziti u polemike. Ili, već ulazimo u ozbiljne polemike? Što je autor napisao i piše, njegovo je to pravo. Nadam se da ništa ne čini iz zavisti. Zaista, očit je kopernikanski obrat u odnosu na njegove dosadašnje prosudbe moga pjesničkog stvaralaštva. Što su neki drugi napisali o mome pjesništvu, pa bilo to izrazito dobro ili loše, napisali su; njihovo je to pravo. Sretno im bilo! Sretno bilo i Zdravku! Njega i dalje smatram vrsnim književnikom i dobrim čovjekom. Doktor je znanosti, postao i docentom, pa mu na uspjehu čestitam. Kada su u pitanju književne top-hit liste, nisam ih ja pravio. Nekada se tamo nađemo, a nekada nas nema. Ni mene ni Zdravka Kordića. To što nas nema, može biti baš pravi uspjeh. Što se tiče književnih nagrada i priznanja, ne dodjeljujemo ih sami sebi, drugi nam ih dodjeljuju. Po kojim se sve kriterijima ravnaju, dragi Bog zna. Istina je da se nisam umaknuo u udžbenik, nego sam uvršten u udžbenike. Istina je da nije dobro ljudima živjeti u irealnoj kućici zabluda, i zato takve budimo iz njihovih snova! Kordić je uvrstio moje pjesme u dvije antologije. Kada ih je pripremao za tisak, pitao me je za mišljenje pa sam mu sugerirao uvrstiti neke autore i izvršiti manje preinake uvodnog

teksta što je i učinio. Sve sam to smatrao dobronamjernim a nadam se da je i on tako mislio. Napisao je Zdravko više prikaza o mojoj poeziji, napisao i ja o njegovoj kada su mi u ruke dospjele njegove knjige i kada sam smatrao to potrebitim učiniti. Ako je suditi po onome što je autor nedavno sve napisao, onda očito ne zna u koje sam sve antologije, udžbenike, čitanke i izbore poezije uvršten. Nije to ni važno, navodim to tek kao činjenicu. Ne živim u zrakopraznu prostoru, niti u prostoru i vremenu koji imaju samo svoje trodimenzionalno određenje. Prostor i vrijeme su bogatiji za puno više dimenzija. Sve ovo nabranje u znaku je međusobnog poštivanja i boljeg razumijevanja. Volio bih da to tako i Zdravko shvati. Uostalom, čuvat nam se zamke na koju Isus upozorava: „Zašto gledaš slamčicu u oku svoga brata, a grede u svome oku ne opažaš?...“ I onda, evo pjesničkog osvježenja; evo i po drugi put pjesme koju sam posvetio hercegovačkim pjesnicima. Među njima je i prijatelj Zdravko Kordić i moja malenkost.

Hercegovina

Zemlja humskih velmoža

Zemlja hercegova

Tijelom: kamenita, kršna, osunčana

Dušom: nježna, čista, plemenita; i suza i radost

Granica je ljubav koja dvije obale njenog bića spaja u jedno

Budna, Hercegovina nije Hercegovina bez svojih pjesnika

Književnik Pero Pavlović, Neum

Napomena Uredništva: Objavom ovih reagiranja Uredništvo Osvita smatra ovu temu iscrpljenom te eventualnu daljnju polemiku ne će objavljivati.

JANKO BUČAR (1952. – 2016.)

Na putu po Indiji, 20. travnja 2016. preminuo je publicist Janko Bučar. Rođen je 26. lipnja 1952. u Barovki kod Jastrebarskog. Diplomirani je pravnik, radio je u Hrvatskoj narodnoj banci, bio je dragovoljac Domovinskog rata, član brojnih kulturnih udruga, među njima i Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne. Istaknuti je humanist i društveni radnik s velikim brojem prijatelja. Darovao je krv čak 222 puta. Autorom je petnaestak književnih djela: *Misli opasnog čovjeka*, *Domovinski rat kroz smijeh do suza*, *Svaki dan ljubav*, *Nepopravljive misli*, *Iz neispranog mozga*, *Anegdote i misli Tina Ujevića*, *Hrvatski književnici u anegdotama*, *Anegdote i misli Antuna Gustava Matoša*, *Susreti s braniteljima INA NAFTAPLINA KVIN-a*, *Pisma iz vedrine duha*, *Riječi opasnog čovjeka – Kakvi su to socijalni i ostali demokrati, koji su progonili socijalne i ostale demokrate?*, *Susreti s velikim Otom Reisingerom*, *Molba nad molbama*, a s Tomislavom Supekom je suautor knjiga anegdota *Veselo vino i Istinite lovačke – časna riječ...* Nekoliko od tih naslova doživjelo je više izdanja. Zadnjih godina Bučar redovito objavljuje svoje anegdote i humorističko zrnje na portalu Tjedno.hr, a aforizme u tjedniku *Hrvatsko slovo*. Najavio je da dovršava roman i knjigu *Anegdote i misli Winstona Churchilla*, a tko zna što je još sve brusio u svojim rukopisima. Napisao je i više predgovora u katalozima izložba karikatura i bio je najveći prijatelj Ota Reisingera, doajena hrvatske karikature koji je preminuo 6. travnja 2016. Nekoliko dana kasnije Janko je na portalu objavio svoj posljednji razgovor s Otom, i ne sluteći da će ubrzo i on njemu na kavu u raj.

Godinu dana prije sjedeći ispred hotela Dubrovnik, kako svjedoči Ante Matić, u priči o smrti Oto Reisinger će: „Janko, svaki dan me pratiš do tramvaja, a ponekad i do stana, buš i do Mirogoja?“. Ta Reisingerova pošalica nažalost se obistinila.

Evo izbora nekoliko njegovih aforizama i anegdota.

Anegdote

Stjepan Šulek mi ispriča sljedeći doživljaj profesora Josipa Gotlina iz Radoboja.

- Profesor Josip Gotlin jednom prilikom je u Londonu, zahvaljujući ponosu na svoj Radoboj, zaradio na okladu bogatu večeru. Naime, prilikom svog znanstvenog boravka na londonskom sveučilištu svojim suradnicima i domaćinima pričao je o fosilnim nalazima velikog leptira u Radoboju. Nisu mu vjerovali, pa ih je nakon oklade za večeru odveo u londonski muzej, gdje se čuva fosilni ostatak velikog leptira iz Radoboja, te zaradio večeru.

- I time im dokazao da je leptir veći od Churchillovog zagorskog purana (kojega su mu za Božić 1946. darovali braća trgovci Schiketanz iz Zlatar Bistrice, a britanski premijer im pismeno zahvalio), jer je bio dovoljan za večeru najmanje deset ljudi – zaključim.

* * *

Pri plaćanju računa od 19 kuna pružim Mihaeli novčanicu od 20 kuna, te upitam:

- Imate li olovku?
- Nemam – odgovori Mihaela.
- Dobro, onda zaokružite ovako – dobacim.

* * *

Jedna gospođa me zaustavi u središtu Zagreba, te reče:

- Gospodine, otvorena vam je mesnica.
- Hvala lijepa, gospođo. Ali, to je za Vas i slastičarnica – odgovorim.

* * *

Nakon nekoliko neobičnih pitanja u razgovoru, jedna djevojka mi reče:

- S vama nije nikad dosadno!
- Točno, ali samo dok pitam, ali kad počnem davati odgovore svi bježe od mene!

* * *

Ivan Raos je naručio kavu bez kofeina, i kad je bio poslužen zatraži i med.

- Ali to se plaća – odgovori konobarica.
- Pa dajte mu malo s usana – dobacim.

* * *

Upita me Zlatko Rebselj na kavi u Kavaliru:

- Jesi li vidio kako su za karneval spalili lutku s likom onog novinara?
- Nisam, ali sam čuo da ju nisu uspjeli spaliti jer su ju drugi kantama polijevali po glavi! – odgovorim.

Aforizmi

Ako se ne bude nitko brinuo za sirotinju, prije će je nestati.

Ako vam potonu sve lađe, proglasite ih podmornicom.

Ako vlast ne zna što će sa sobom, mi moramo znati što ćemo s njom.

Razlika je između pokvarenog stroja i čovjeka u tome što se pokvareni stroj sam zaustavi.

Ljudi koji imaju puno novca su ili od policije traženi ili zaštićeni.

Fašizam je imao samo jednu prednost pred komunizmom – trajao je kraće.

Političari su pokazali veliku brigu za mlade. Osigurali su si čak i praunuke.

Želite li se nekome dopasti, divite mu se.

Muškarac se u mraku ne smije predstaviti u lošem svjetlu.

Ne budite crna ovca, jer biste mogli postati žrtveno janje.

Jadna je to partija u kojoj konj ili dva drže sve u šahu.

Ur. broj: 83-22/16.

Na temelju odluke Upravnoga odbora Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne o dodjeli Godišnje nagrade DHK HB broj: 83-4/09 od 22. studenoga 2008. godine Upravni odbor DHK HB je na svojoj sjednici 29. travnja 2016. godine, a na prijedlog Povjerenstva za dodjelu Književne nagrade „Antun Branko Šimić“ donio

ODLUKU

o dodjeli književne nagrade „Antun Branko Šimić“

I.

Godišnju nagradu dobiva **Drago Čondrić** za zbirku *Sedam velikih biblijskih poema*, koju su 2015. godine objavili Naklada Bošković iz Splita (kao nakladnik) i Ogranak Matice hrvatske iz Livna (kao sunakladnik).

II.

Nagrada će biti dodijeljena na završnoj priredbi „53. Šimićevih susreta“ u Drinovcima, u petak 6. svibnja 2016. godine.

OBRAZLOŽENJE:

Upravni odbor Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne raspisao je natječaj za dodjelu godišnje nagrade Društva. Na natječaj se prijavilo sedamnaest autora, a poslali su sljedeća djela:

1. Slavo Antin Bago, *Oaza vire, ljubavi i nade*, roman
2. Ivan Bradvica, *Tragovi izvanzemaljaca*, aforizmi i pjesme
3. Drago Čondrić, *Sedam velikih biblijskih poema*, poeme
4. Igor Divković, *Latino Bizantino*, pjesme
5. Ernest Fišer, *Doba nevremena*, pjesme
6. Silvestar Ištuk, *Gladnici i gladni*, aforizmi
7. Zoran Jurišić, *Knjiga od očaja*, roman
8. Miljenka Koštro, *Biti Viktor*, roman
9. Radica Leko, *Paška*, knjiga za djecu
10. Frančeska Liebmann, *Moja pjesma*, pjesme
11. Marko Lovrić, *Jargilo*, roman
12. Grgo Mikulić, *Priče i legende iz Hercegovine II.*, proza
13. Ivan Sivrić, *Knjiga o knjigama*, osvrti
14. Miljenko Stojić, *Podno križa*, kolumne
15. Mijo Tokić, *Moj kam*, pjesme
16. Božica Zoko, *Bog čistoću ljubi*, autobiografija
17. Joso Živković, *Tišina raspadanja*, pjesme

Upravni odbor DHK HB donio je Odluku o imenovanju Prosudbenoga povjerenstva za Godišnju nagradu „Antun Branko Šimić“. U Povjerenstvo su imenovani Ružica Soldo i Željko Kocaj, članovi, te Mato Nedić, predsjednik. Izvješće Prosudbenoga povjerenstva je prihvaćeno u cijelosti i temelj je za donošenje odluke o dodjeli godišnje nagrade Antun Branko Šimić te su prijedlog i obrazloženje Prosudbenoga povjerenstva sastavni dio ove odluke.

Prosudbeno je povjerenstvo utvrdilo da je gospodin Igor Divković i na prošlogodišnjem natječaju bio prijavio knjigu *Latino Bizantino*, koja je tada ušla u uži izbor. Kako je spomenuta knjiga objavljena 2014. godine, gospodin Divković prijavljujući tu knjigu nije zadovoljio propozicije natječaja te ona ove godine nije bila u konkurenciji.

Povjerenstvo je proučilo ostala pristigla djela te je načinilo uži izbor djela od kojih će jedno biti nagrađeno. Taj uži izbor izgleda ovako:

1. Drago Čondrić, *Sedam velikih biblijskih poema*, poeme
2. Ernest Fišer, *Doba nevremena*, pjesme
3. Ivan Sivrić, *Knjiga o knjigama*, osvrti
4. Miljenko Stojić, *Podno križa*, kolumne
5. Božica Zoko, *Bog čistoću ljubi*, autobiografija
6. Joso Živković, *Tišina raspadanja*, pjesme

Nakon nekoliko krugova konzultacija članovi Povjerenstva zaključili su kako se svojom kvalitetom među pjesničkim zbirka-ma osobito ističu djela Drage Čondrića i Ernesta Fišera, a među proznim ostvarenjima autobiografija Božice Zoko *Bog čistoću ljubi*.

Upravni odbor DHK HB je jednoglasno prihvatio prijedlog Prosudbenog povjerenstva za Godišnju nagradu „Antun Branko Šimić“ i odlučio kao u izreci ove Odluke.

Već od svoje prve zbirke pjesama naslovljene *Evandjelje po čovjeku* Drago se Čondrić (1944.) očitovao kao pjesnik kršćanskoga nadahnuća. Njegova poezija odiše velikom pjesničkom snagom, dubinom misli i doživljaja, jedinstvenošću stila i poetike. Osnovno obilježje Čondrićeve poetike općenito jest naglašena citatnost, koja se skladno uklapa u suvremeni postmodernistički književni diskurs. Ona Čondrićevu pjesništvu daje svježinu, ukazuje na

izvore njegova nadahnuća i odašilje poruke povezanosti, jedinstva poetskih glasova u hrvatskoj i svjetskoj književnosti, kojima svakako pripada poetski rad i ovoga pjesnika.

Poetsko promišljanje Drage Čondrića ponuđeno u zbirci *Sedam velikih biblijskih poema* oslonjeno je prvenstveno na *Bibliju*, na kršćanske poruke koje iz nje proizlaze, ali i na brojne pjesnike hrvatske i svjetske književne baštine. Ima u tome pjesništvu odjeka bogatih misli Tina Ujevića, Nikole Šopa, Antuna Branka Šimića, ali i Thomasa Stearnsa Eliota, Paula Claudela i drugih. Ipak, poetika Drage Čondrića samosvojna je, jedinstvena po svojem izričajnome bogatstvu, neobična zbog obilja poetskih doticaja s drugima, a ipak ušćuvana od svake vrste preuzimanja tuđih poetskih načela kako bi se izgradio stih.

Premda pjesnik u otkrićima drugih pjesnika pronalazi uporište, on to ne čini kako bi popunio praznine u vlastitome tekstu (takvih praznina u Čondrićevu tekstu nema), nego da bi slaganjem misli drugih i vlastitih misli stvorio poetski kolaž kojim će ispisati novu stvarnost. Preuzimajući misli iz obilja hrvatske i svjetske knjige i miješajući ih s vlastitim mislima, pjesnik Čondrić izgradio je poetsku građevinu neprolazne ljepote, vrijednu svekolike pozornosti, a zbog poetskih poruka koje je u nju ugradio, podložnu uvijek novome promatranju u kojemu će se otkrivati neotkrivene čari pjesničkoga jezika od kojega je ta građevina sazdana.

Imajući u vidu navedeno, Upravni odbor DHK HB je odlučilo kako Drago Čondrić zaslužuje Godišnju nagradu „Antun Branko Šimić“ za zbirku *Sedam velikih biblijskih poema*.

Mostar, 29. travnja 2016.

Predsjednik DHK HB

Ivan Sivrić

BISKUPI BK BIH: PORUKA JAVNOSTI S OBZIROM NA AKTUALNO STANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Mi katolički biskupi u Bosni i Hercegovini, u okviru svoga redovitoga služenja, pozvani smo biti također svjedoci nade i propovjednici sloge među ljudima. U skladu s tim svojim vjerskim poslanjem i služenjem, ovim obraćanjem javnosti, koje upućujemo katoličkim vjernicima i cijeloj društvenoj zajednici, želimo još jednom ohrabriti sva pozitivna nastojanja da se u ovom društvu stvore stabilni i trajni uvjeti za utemeljeni optimizam u bolju, sretniju, sigurniju i bogatiju budućnost. Stoga pozivamo sve dobronamjerne ljude i organizacije, domaće i međunarodne, političke, kulturne i znanstvene djelatnike, a prije svega sve katoličke vjernike, da se, u okviru svojih mogućnosti i obveza, odgovorno uključe u organiziranje pravednoga društva ispravljanjem nepravda iz prošlosti, rješavanjem sadašnjih izazova i predusretanjem novih problema.

Mi biskupi želimo jasno poručiti da nas ispunjaju ponosom brojni naši vjernici koji, u ozračju nevjerice u budućnost na ovim prostorima, vole Boga, Crkvu, svoju zemlju Bosnu i Hercegovinu, svoj narod, svoje bližnje i sve narode i ljude s kojima žive. Iako su prošli kroz brojne ratne i poratne nedaće, ne prepuštaju se beznađu nego nose vedrinu i sve svoje snage ulažu u izgradnju dobra. Krist je nada naša! I takvi su ljudi, ne samo katolici nego i tisuće drugih, nada za ovu zemlju. Nastojimo razumjeti sve one koji napuštaju ovu zemlju iz raznih razloga i želimo da ih Božji blagoslov prati te budu na ponos gdje god bili. Ipak, na osobit smo način ponosni na one koji se ne boje ovdje ostati i ovdje graditi budućnost pa makar i živjeli na prostorima gdje su manje

brojni. Njima trebamo zahvaliti što, po Božjoj providnosti, još uvijek nije smanjen broj svećeničkih i redovničkih zvanja iako je uvelike smanjen broj katolika. Bog svojih ne ostavlja nego po ljudskoj malenosti pokazuje svoju svemoć.

Želimo još jednom izraziti svoju radost zbog milosnog posjeta Svetog Oca Franje Sarajevu i koji je izraz njegove posebne ljubavi prema nama i cijeloj Bosni i Hercegovini. Njegov dolazak i njegova osoba ujedinili su Crkvu i ljude u ovoj zemlji te nas s pravom učinili ponosnima jer smo pokazali da zajedno možemo činiti dobro. To zajedništvo, uz čuvanje vlastitoga identiteta jest put kojim nas je usmjerio Sveti Otac. Na tom putu potporu su nam izrazile tisuće vjernika koji su došli iz Hrvatske i susjednih zemalja, ali i milijuni u svijetu koji su putem medija vidjeli lijepu sliku radosnog zajedništva i suradnje.

“Potreban nam je razgovor, otkrivanje bogatstva svakoga od nas, vrednovanje onoga što nas ujedinjuje te doživljavanje razlika kao mogućnost rasta, pritom poštujući svakog pojedinca. Prije nego je potreban strpljiv dijalog, pun povjerenja, tako da pojedinci, obitelji i zajednice mogu prenositi vrijednosti vlastite kulture i prihvaćati sve ono dobro u tuđim iskustvima. Na ovaj bi način mogle zacijeliti čak i velike rane nedavne prošlosti, a na budućnost bi se gledalo s nadom, te bismo se, slobodni od svakoga straha i mržnje, suočavali sa svakodnevnim problemima s kojima je svaka građanska zajednica pozvana suočiti se“, poručio je papa Franjo u svom govoru članovima Predsjedništva BiH, 6. lipnja 2016. u Sarajevu.

1. Ako govorimo o poteškoćama s kojima se susrećemo u Bosni i Hercegovini, tračak nade na putu u budućnost predstavlja podnošenje aplikacije Bosne i Hercegovine za članstvo u Europskoj uniji, što je učinjeno 15. veljače 2016. Istina, taj čin izazvao je različite komentare i prosudbe. Jedni smatraju da ova aplikacija nije kredibilna, jer Bosna i Hercegovina nije ispunila uvjete, koji

se traže od svih zemalja, koje žele započeti proces pridruživanja Europskoj uniji. Za Bosnu i Hercegovinu bila bi to tri posebna uvjeta: napredak u provedbi reformske agende, prilagođavanje trgovinskoga dijela sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i mehanizam koordinacije. Naspram tomu, zagovornici predaje aplikacije smatraju pak da se za Bosnu i Hercegovinu ne bi trebalo primijeniti jednako stroga pravila, koja ravnaju pristupanjem novih članica u Europsku uniju. To jest, smatraju da bi njoj trebalo najprije omogućiti pristup a onda, u već učlanjenoj Bosni i Hercegovini, provoditi potrebne reforme.

Mi biskupi podržavamo nastojanja da se Bosna i Hercegovina uredi na načelima suvremene demokracije i nastavi na putu euro-atlantskih integracija u skladu s najboljim rezultatima demokratskoga svijeta. Smatramo da je već odavno jasno da daytonski pravni, politički, gospodarski i upravni okvir, koji je imao zaslugu u tomu što je omogućio da prestane rat i da društvo započne funkcionirati, ne može omogućiti normalan razvitak toga istog društva. Štoviše, u mnogo čemu daytonski sporazum danas sprječava napredak, onemogućava uspješno poslovanje i razmjenu dobara, frustrira ljude i guši optimizam. Stoga smatramo da ovu zemlju treba preurediti tako da u njoj, na svim razinama organiziranja i na cijelom području, zaživi ravnopravnost pojedinaca i naroda.

2. Sljedeća važna i zabrinjavajuća pojava jest pitanje depopulacije Bosne i Hercegovine. Ta pojava uvjetovana je i izazvana višestrukim razlozima, kao što su: ratni progoni, ubijanje i prisilno iseljavanje, neuspjeh povratak prognanika i izbjeglica jer aneks 7 daytonskoga sporazuma nije proveden, novo iseljavanje zbog gospodarske i političke nesigurnosti te negativan prirodni priraštaj kao posljedica različitih razloga. Sve to pogađa cijelo društvo u Bosni i Hercegovini, ali na osobit način katolike i Hrvate.

Prema službenim podacima Agencije za statistiku, cijelu BiH je zahvatio proces depopulacije. Tako je, na razini cjelokupnoga

stanovništva, Bosna i Hercegovina 1996. godine imala pozitivan priraštaj za 21.442, dok je 2015. godine on pao na -8.164. Ipak, problem postaje još ozbiljniji kada se uoči da je ta pojava, ustvari, dio procesa koji je zahvatio gotovo cijelu Europu.

Prema podacima Biskupskih ordinarijata, katolici u Bosni i Hercegovini još od 2002. godine u kontinuitetu imaju negativan prirodni priraštaj. Ipak, on je u stalnom opadanju već od 1996. godine, kada je bio pozitivan za 1467, a prirodni priraštaj katolika 2015. godine pao je na -2449. Prema istim izvorima, ukupan broj katolika smanjuje se iz godine u godinu. Tako se procjenjuje da je na kraju 2015. godine u Bosni i Hercegovini bilo 405.735 katolika, što bi bilo za 14.559 manje negoli prethodne 2014. godine.

U traženju mogućega rješenja ovoga problema, moralo bi se voditi računa o mnogo elemenata. Ipak, smatramo da je od sudbinske važnosti stavljanje snažnoga naglaska na podizanje nataliteta i zaustavljanje iseljavanja, posebice mladih. Isto tako, u ime morala i poštovanja ljudskih prava, zahtijevamo od međunarodne zajednice i domaćih predstavnika vlasti da omoguće održivi povratak – između ostalih – i onim izbjeglim i prognanim katolicima, koji to traže, a znademo da takvih još uvijek ima veliki broj. Smatramo da je jednako važno stvaranje ozračja svakovrsne sigurnosti u Bosni i Hercegovini, kako za pojedince tako za etničke zajednice. U okviru toga, za cijelo društvo posebice bi bilo korisno podizanje političke i pravne sigurnosti koja će pogodovati gospodarskom razvitku, bez kojega je gotovo nemoguće zaustaviti iseljavanje, a ni podignuti natalitet.

3. Nikako nije mali problem za cijelo društvo činjenica da još uvijek nisu objavljeni rezultati popisa stanovništva, koji je obavljen još 2013. godine. I dok s pravom očekujemo objavljivanje točnih popisnih rezultata, sa žalošću konstatiramo da je taj popis, i prije negoli je obavljen, a posebice u vremenu nakon toga i sve do danas, postao predmet različitih političkih igara i interesa, a

možda i manipulacija. To je u ovom času došlo dotle da, zbog probijanja svih rokova objavljivanja rezultata, ako se u posljednji trenutak ne postigne dogovor, prijeti opasnost da taj obavljeni popis bude čak proglašen nevaljanim, što bi moglo imati nesaagledive negativne posljedice na gospodarskom, demografskom, političkom i svakom drugom području života i usporiti proces europskih integracija. Stoga pozivamo odgovorne da, poštujući domaće i međunarodne zakonske odredbe, konačno objave točne rezultate popisa stanovništva.

4. Središnje izborno povjerenstvo najavilo je da će sljedeći lokalni izbori u Bosni i Hercegovini biti održani prve nedjelje u listopadu 2016. godine. Na tim izborima birat će se gradonačelnici i načelnici općina, općinska vijeća u FBiH, skupštine općina u RS i skupština Brčko distrikta. Kao što je poznato, važnost lokalnih izbora vrlo je velika. Za svakodnevni život običnih ljudi ova vrsta izbora često je važnija od općih izbora. To u slučaju Hrvata vrijedi posebice u onim lokalnim sredinama, na čijem području živi etnički mješovito stanovništvo. Naime, zbog nedostatka zajedničke strategije i zbog međusobnih političkih podjela i svađa, te zbog uskih stranačkih interesa i pojedinačnih umišljenih veličina, ali posebice zbog nečasnih radnja ne-hrvatskih političkih stranaka i pojedinaca željnih vlasti, i ondje gdje Hrvati predstavljaju relativnu većinu može im se dogoditi ili da im drugi biraju predstavnike u vlasti ili da izgube vlast, što onda ima vrlo negativne posljedice na hrvatsko stanovništvo koje tamo živi. A kao što je poznato, upravo to se dogodilo na posljednjim lokalnim izborima u više općina u Bosni. Stoga pozivamo sve, posebice one koji su to u prošlosti činili, da prestanu majorizirati druge koji su u manjini na nekom području, jer im time oduzimaju pravo da sami izaberu ili imenuju svoje legitimne predstavnike u vlasti, diplomaciji i gospodarstvu, što se u nedavnoj prošlosti događalo u oba entiteta i na državnoj razini. Isto tako smatramo da su vrlo pogubne dvije

suprotstavljene političke tendencije. Jedno je djelovanje u smjeru da se Bosna i Hercegovina centralizira a drugo su separatistička nastojanja. Mi smatramo da takve orijentacije obeshrabruju ljude, pothranjuju strahove, bude ružna sjećanja i stvaraju pretpostavke za jačanje nepovjerenja.

Kada u tom kontekstu govorimo o hrvatskom narodu, smatramo potrebnim da se hrvatski predstavnici vlasti na osobit način zauzimaju za Hrvate u dijelovima zemlje gdje su manje brojni, a posebno u entitetu RS gdje je na djelu potpuno iskorjenjivanje domicilnoga hrvatskog odnosno katoličkog življa. Svaki dio Bosne i Hercegovine pripada svim njezinim žiteljima i stvaranje zamišljenih granica ekskluzivnih prostora u glavama pojedinih ljudi šteti svim narodima, a ponajviše hrvatskom koji je najmanje brojčan. U vremenu kada brojni misionari – i iz naše zemlje - djeluju u afričkim i drugim dalekim zemljama, nije uskladiovo s učenjem evanđelja odricanje od prostora gdje su katolici ove zemlje stoljećima živjeli s drugima i drugačijima.

5. Također smatramo da bi trebalo još više osnaživati ustanove kulture i znanosti hrvatskog naroda koje će promovirati jezik, kulturu i identitet naroda i ugrađivati ih u skladan mozaik društvene zajednice. Tu mislimo prije svega na sveučilište, akademiju znanosti, kazalište, kulturna društva te medije, među kojima bi od iznimne važnosti bio kanal na hrvatskom jeziku u javnom radijskom i televizijskom servisu. Od velike koristi bilo bi definiranje minimuma općih interesa svakog naroda koje će svi, a prvenstveno političke stranke, promovirati i zastupati. Tome bi dodatno i uvelike mogla pomoći unutrašnja demokratizacija političkoga djelovanja stranaka kroz čuvanje zajedništva naroda, utvrđivanje kredibiliteta Crkve kroz jačanje njezina unutrašnjega jedinstva, a na široj razini održavanje dobrih veza s Hrvatskom i svjetskim centrima moći. Stoga pozivamo sve hrvatske javne djelatnike da traže i uspostave sklad između potrebne unutarhrvatske demokra-

cije, nužnoga jedinstva i potrebne sloge u obrani osnovnih interesa naroda.

6. Pozivamo sve odgovorne da donose pravedne zakone i da ih dosljedno primjenjuju, da donesu zakon o restituciji oduzetih dobara i tako započnu ispravljanje nepravde koja je počinjena nacionalizacijom, da provedu i primijene međunarodne ugovore koje je Bosna i Hercegovina prije više godina potpisala sa Svetom Stolicom. Očekujemo da učine sve kako bi sudovi pravedno primjenjivali zakon i pravdu, jer nema sretne budućnosti ni jednom društvu bez pravedne raspodjele pravde i društvenih dobara svake vrste. Zato je potrebno, u svrhu izgradnje pravednoga društva i sklada, da sudovi sude pravedno i u skladu s pravednim zakonima, da budu otporni na bilo koji oblik manipulacije i da ne podlegnu napasti selektivne primjene zakona, traženja ili zaborava nečije krivnje, posebice u slučajevima nasilja nad povratnicima i brojnih nerazjašnjenih ubojstava nad Hrvatima u srednjoj i sjeverozapadnoj Bosni.

7. Uza sve to, postoji pojava da se djelovanje nekih radikalnih pokreta, koje je rašireno posebice u nekim afričkim, bliskoistočnim i azijskim zemljama, prenosi također u naše krajeve i ostale dijelove zapadne i srednje Europe. U vezi s tim, pozdravljamo sva zakonita nastojanja da se takve pojave spriječe, da se širi dijalog i uzajamno povjerenje i poštovanje. U tu svrhu cijela Katolička Crkva, a jednako tako i ovaj njezin dio koji živi i djeluje u Bosni i Hercegovini, čvrsto je opredijeljena za iskren i otvoren ekumenski dijalog i susretanje sa svim kršćanskim Crkvama i zajednicama, posebice sa Srpskom pravoslavnom Crkvom, i za međureligijski dijalog sa svim nekršćanskim vjerskim zajednicama, posebice s Islamskom zajednicom u BiH.

Završavamo ovu poruku riječima pape Franje upućenim preko članova Predsjedništva BiH svima nama u Bosni i Hercegovini, 6. lipnja 2016. u Sarajevu: „U ovoj Zemlji, mir i sloga među

Hrvatima, Srbima i Bošnjacima te poticaji kojima se u posljednje vrijeme njeguje taj sklad, kao i srdačni i bratski odnosi između muslimana, židova i kršćana imaju važnost koja seže daleko izvan granica Bosne i Hercegovine. Ovime se daje svjedočanstvo cijelome svijetu kako je suradnja među različitim narodima i religijama u svrhu općega dobra itekako moguća; kako pluralizam kultura i tradicija može potaknuti i oživotvoriti neponovljivo i učinkovito rješavanje problema; kako se čak i najdublje rane mogu izliječiti zajedničkim hodom koji pročišćava sjećanja i daje nadu za budućnost. Svi bismo trebali prepoznati naše temeljne ljudske vrijednosti, kako bismo se uspješno suprotstavili divljaštvu onih koji bi od svake različitosti htjeli stvoriti priliku za nasiljem. U ime se ovih vrijednosti može i mora surađivati, graditi i razgovarati, opraštati i s njima rasti. One tako dopuštaju suzvučju različitih glasova da se oblikuju u plemenit i skladan himan, nasuprot fanatičnom krikom mržnje... Da bi se ovo ispunilo, prijeko je potrebna stvarna jednakost svih građana pred zakonom, posebno u njegovoj provedbi, bez obzira na njihovu etničku, vjersku ili geografsku pripadnost: tako će se svi, bez razlike, u potpunosti osjećati dionicima javnoga života i, uživajući ista prava, moći će aktivno dati svoj posebni doprinos općem dobru.“ (kta)

Sarajevo, 19. travnja 2016.

Vaši biskupi:

*Vinko kardinal Puljić, nadbiskup metropolit vrhbosanski i
predsjednik BK BiH*

Mons. Tomo Vukšić, vojni biskup

Mons. Franjo Komarica, biskup banjolučki

*Mons. Ratko Perić, biskup mostarsko-duvanjski i apostolski
upravitelj trebinjsko-mrkanski*

Mons. Pero Sudar, pomoćni biskup vrhbosanski

Mons. Marko Semren, pomoćni biskup banjolučki

ISPRIKA UREDNIŠTVA

U prošlom dvobroju Osvita (83-84) tehničkom omaškom na naslovnici časopisa nije navedeno ime autorice Mile Vlašić. Uredništvo se ispričava čitateljstvu i autorici na nenamjernom propustu.

Janko Bučar (1952. – 2016.)

Aforizmi

Ako se ne bude nitko brinuo za sirotinju, prije će je nestati.

Ako vam potonu sve lađe, proglasite ih podmornicom.

Ako vlast ne zna što će sa sobom, mi moramo znati što ćemo s njom.

Razlika je između pokvarenog stroja i čovjeka u tome što se pokvareni stroj sam zaustavi.

Ljudi koji imaju puno novca su ili od policije traženi ili zaštićeni.

Fašizam je imao samo jednu prednost pred komunizmom – trajao je kraće.

Političari su pokazali veliku brigu za mlade. Osigurali su si čak i praunuke.

Želite li se nekome dopasti, divite mu se.

Muškarac se u mraku ne smije predstaviti u lošem svjetlu.

Ne budite crna ovca, jer biste mogli postati žrtveno janje.

Jadna je to partija u kojoj konj ili dva drže sve u šahu.